

Сазонець І.Л., Гладченко А.Ю.

**ДИСИПАТИВНА МОДЕЛЬ
ГЛОБАЛЬНОЇ РІВНОВАГИ ТА
АМЕНСАЛІСТИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ
СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ**

Монографія

*Видавництво
"Волинські обереги"*

2017

УДК 338.1(477)

С 148

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного університету водного господарства та природокористування (протокол №2 від 3.03.2017 р.)

Рецензенти:

д-р держ. упр., проф. О.В. Алейнікова – директор Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДВНЗ "Університет менеджменту освіти" НАПН України (м. Київ);

д-р держ. упр., доц. Я.Ф. Жовнірчик – завідувач кафедри публічного управління та адміністрування Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ);

д.е.н., проф. П.М. Грицюк – завідувач кафедри економічної кібернетики Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне).

Сазонець І.Л., Гладченко А.Ю.

С 148 Дисипативна модель глобальної рівноваги та аменсалістичні властивості сучасної економіки / І.Л. Сазонець, А.Ю. Гладченко. – Рівне : Волин. обереги, 2017. – 212 с.

ISBN 978-966-416-497-6

Монографія присвячена новому напрямку досліджень, зорієнтованому на інтеграцію концепцій суспільно-економічних формацій та державних механізмів управління економічною рівновагою, а також на синтез різних концепцій вітчизняної та світової практики з державного управління економічною рівновагою за рівнями економічної системи. Такий підхід дає змогу наблизитись до розуміння складної, багатоаспектної проблематики державного управління економічною рівновагою в контексті трансформацій суспільно-економічної парадигми.

Монографія може бути рекомендована науковцям, працівникам органів державного управління та місцевого самоврядування, аспірантам і слухачам магістерських програм за спеціальностями "Державне управління", "Державна служба", "Публічне адміністрування", "Управління суспільним розвитком" та "Міжнародні економічні відносини".

УДК 338.1(477)

© Сазонець І.Л., 2017

© Гладченко А.Ю., 2017

© "Волинські обереги", 2017

ISBN 978-966-416-497-6

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ РІВНОВАГИ В ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ.....	6
1.1. Імперативи понятійно-категоріального апарату державного управління економічною рівновагою.....	6
1.2. Аменсалістичні передумови розвитку державних систем соціально-економічних відносин.....	25
1.3. Трансформації глобальної економічної системи економічної рівноваги та аменсалістичні виміри державного управління	45
1.4. Економічна політика ТНК та їх системна інтеграція в глобальну систему координації економічної рівноваги	65
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ЦИКЛІВ І КРИЗ В СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ФОРМАЦІЯХ	74
2.1. Теоретико-методологічні основи циклічного розвитку сучасної економіки в концепціях економічної рівноваги.....	74
2.2. Дослідження світових і національних економічних криз в контексті еволюції їх механізму і характерних рис	92
2.3. Систематизація сучасних концепцій антициклічної політики за рівнями економічної системи	110
РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА НАУКОВО-МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ЩОДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ РІВНОВАГИ	126
3.1. Використання дисипативної моделі в оцінці ефективності державного управління сучасною інституційною системою координації економічної рівноваги	126
3.2. Апробація дисипативної моделі глобальної рівноваги в контексті ефективності взаємодії державного управління та сучасної інституційної системи управління економікою.....	153
3.3. Сценарії розвитку новітньої системи взаємодії суб'єктів забезпечення глобальної рівноваги	171
ВИСНОВКИ	190
Список використаних джерел	195

ВСТУП

Незважаючи на сучасні тенденції нестабільності в світовій економіці, які останнім часом все частіше охоплюють як матеріальну сферу економічних відносин, так і кібер-простір, деякі держави та регіони демонструють досить високу стійкість до процесів економічних криз та періодів нестабільності. Розкриваючи зміст новітніх викликів в розвитку світової економіки слід зазначити, що для ефективного державного управління економічними процесами зовнішні фактори мають вирішальне значення. На сьогодні в світових економічних відносинах виникають дуже суперечливі прецеденти, що потребують уваги та осмислення. В монографії викладено авторське бачення перспективних напрямів трансформації державного управління економічною рівновагою на засадах інтеграції у систему міжнародних інституцій та організацій. Оскільки нині формується система глобальної координації економічної рівноваги, проте її складові та механізми не мають єдиного центру, тому що складаються з суб'єктів різного формату. Проте слід підкреслити, що в період розквіту глобальної економіки, яка базується на Інтернет-комерції та безперервному перерозподілі ресурсів та благ без прив'язки до географічної складової міжнародної торгівлі, економічна рівновага в національній економіці, стійкість до економічних криз та періодів нестабільності визначається саме ступенем інтеграції системи державних органів влади до глобальної системи координації економічної рівноваги.

Не важливо, як саме забезпечена країна власними ресурсами чи наскільки великі диспропорції у сферах сукупного попиту та пропозиції: якщо країна входить до глобальної системи координації економічної рівноваги, то за допомогою наднаціональних і міжнародних інституцій ефективність стабілізаційної політики значно підвищується. В українських реаліях, незважаючи на боротьбу з зовнішнім агресором та неможливість стабілізувати економіку, за підтримки міжнародних інституцій держава демонструє стійкість та відносну стабільність. Це продиктовано трансформацією підходів до розуміння дефініції "державне управління" та його характерних рис в новітніх умовах. Однак існуюча інституційна

система державного управління економічною рівновагою в Україні багато в чому ґрунтується саме на підходах індустріальної суспільно-економічної формації, що в свою чергу робить неможливим використання міжнародних інструментів досягнення економічної рівноваги. Перехід до нової парадигми державного управління як економічною рівновагою зокрема, так і макроекономічними процесами взагалі на основі нової суспільно-економічної формації, що вже цілком сформована в інших системах державного управління, має виключний інтерес та практичну цінність з огляду на наявні процеси в економіці України.

Тому мета запропонованої монографії полягає в загально-теоретичному та практичному дослідженні особливостей державного управління економічною рівновагою на основі формаційного підходу. Основна увага авторської монографії зосереджена на характері та змісті трансформацій сучасних підходів державного управління економічною рівновагою в контексті міжнародних інструментів. Пропонована робота не претендує на вичерпне висвітлення всіх аспектів, які пов'язані із новітніми тенденціями державного управління в сфері забезпечення економічної рівноваги та збалансованого розвитку у зв'язку із широтою та багатоаспектністю сучасного стану економічної політики і стратегії розвитку системи державної взаємодії суб'єктів забезпечення економічної рівноваги. Разом з тим, автор сподівається, що сукупність окреслених в монографії аспектів державного управління економічною рівновагою приверне увагу до найважливіших проблем та адміністративно-організаційних напрямів державотворення, які вимагають подальших всебічних досліджень.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ РІВНОВАГИ В ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ

1.1. Імперативи понятійно-категоріального апарату державного управління економічною рівновагою

З часів виокремлення економічної антропології як самостійного напрямку досліджень спроби розкрити напрямок руху цивілізаційних парадигм не припиняються й донині, однак турбулентна динаміка вище означеного процесу формує перманентну інформаційну ентропію. В таких умовах діалектика методології економічних процесів зазнає постійних перетворень. Центральне місце в дослідженнях як економічної, так і інших галузей знань, що оперують положеннями соціально-економічного характеру, відводиться категорії рівноваги. Звернення філософів, математиків, економістів, політологів та інших вчених до проблеми економічної рівноваги зовсім не обмежується виключно академічними інтересами. Воно покликане дати відповідь на питання, які поставила перед людством сучасна соціально-економічна формація. Загострення глобальних викликів, породжених занепадом існуючих інструментів регулювання цивілізації, викликає потребу розуміння цілісності економічної системи та її подальшої долі. Прогресивна частина сучасної економічної системи опинилася на роздоріжжі: формувати інституційну структуру з акцентом на багатовекторну систему координат або ж і надалі розвиватися за лінійними алгоритмами зведення біполярної світової системи з гегемонією однієї країни регіону. Сучасна ситуація свідчить, що промисловий або ж техногенний прогрес вичерпав свій потенціал, і при переході на нову платформу соціально-економічних відносин потрібен перегляд системних рубежів життєдіяльності цивілізації. Для цього необхідна зміна парадигми становлення громадських, інформаційних, виробничих інституцій.

Однак перш ніж обґрунтовувати ті чи інші імперативи формування дієвої архітектури сучасної системи економічних відносин,

слід підкреслити, що сучасна ситуація характеризується значним ступенем нестабільності як в геоекономічній площині, так і в інших системоутворюючих галузях. Так, наприклад, перманентна глобальна продовольча напруженість, яка в загальному вигляді полягає в нездатності людства в довгостроковій перспективі цілком забезпечити необхідний продовольчий мінімум, свідчить про наростання негативної динаміки і дисбалансів існуючої суспільної парадигми. В таких умовах виняткового значення набуває дослідження стійкості сучасної соціально-суспільної системи, проте в першу чергу існує проблема трансформації самої квінтесенції сучасної парадигмальної моделі економічних відносин, а саме категорії рівноваги та її властивостей. Однак якщо простежити розвиток економічної науки в часовому і секторальному періоді, то слід виділити прояви двох принципових аспектів її розвитку в загальному потоці еволюції загальнодисциплінарних знань.

По-перше, слід підкреслити надзвичайну різноманітність напрямків, підходів, доктрин, концепцій, теорій, ідей, думок, тлумачень, поглядів щодо кожного реального явища економічного життя.

По-друге, як у жодній іншій області наукового пошуку, тут завжди формувались коаліції протистоянь позицій професіоналів-теоретиків. І за традицією, саме на цій основі формувалися різні ідеологічні напрямки та іменні школи, в основі яких стояли гіганти економічної думки, метри, вчені зі світовим іменем. Це були родоначальники цілісних, системних економічних теорій, однак дискусійні протистояння в середовищі економістів породжували дуалізм та фрагментарність розуміння зазначеної категорії. Тим часом реальне економічне життя йшло або паралельно теоріям, слабо корелюючи з ними, породжуючи нові теоретичні побудови та приводи для вчених суперечок. Така фрагментарність історії економічної думки мала своїм наслідком те, що економісти досі обговорюють і зіставляють лише парадигми теорій, і вважають, що це і є альтернативні парадигми економічної науки як такої. Таким чином, в складних умовах становлення посткласичної раціональності як ніколи необхідне парадигмально-методологічне та понятійне вивчення всіх аспектів феномену економічної рівноваги.

Саме слово "рівновага" походить від латинського *aequilibrium* (*aequus* "рівний" і *libra* "ваги, рівень"), тобто етимологічний екскурс веде до висновку: рівновага – це стан рівної ваги на терезах. Висновок принципово важливий, оскільки його змістовний посил акцентує увагу саме на співвідношенні, тобто рівновага повинна розглядатися як окремий випадок співвідношення. Якщо узагальнити етимологію цієї категорії, то слід зазначити значну широту застосування. Однак така амбівалентність не заважає визначати загальні параметри стану системи, описуваної в природничих і гуманітарних науках, згідно з яким система знаходиться в стані рівноваги, якщо одні фактори впливу на неї компенсуються іншими або відсутні взагалі. Суміжне поняття – стійкість, тобто рівновага може бути стійкою або нестійкою. Щодо стану стійкості, то в загальному тлумаченні це – здатність системи зберігати поточний стан при впливі зовнішніх факторів. В економічній теорії стійкість розуміється як довгострокова рівновага між експлуатацією ресурсів і розвитком людського суспільства.

В бізнесі, як вважає Дж. Сорос, рівновага – це "стан, при якому існує відповідність між очікуваннями і результатами". Чисто етимологічно поняття виражається через словосполучення "рівність ваг". Сам факт рівноваги означає, що у членів деякої сукупності, елементів множини, складових процесу, настає рівність їх питомих ваг, вкладів. У фізичних системах це поняття характеризує стан, коли врівноважуються сили, які вимірюються однією одиницею і ці сили протилежні або різноспрямовані. У статистичній теорії рівновага є граничний стан, що означає фінальний етап процесу вирівнювання, нівелювання, рівності температур, швидкостей, мас, тисків структурних одиниць цього процесу – членів статистичних розподілів, ансамблів. Якщо останні прагнуть знайти такий стан, то кажуть, що вони знаходяться у рівновазі. Типовий приклад подібного фінального стану – броунівський рух. Також у точних науках розрізняють рівновагу стійку і нестійку, коли центр ваги системи знаходиться нижче і, відповідно, вище точки її опори. Розрізняють також нерівноважну стійкість і нерівноважну нестійкість системи. У першому випадку в системі встановлюється баланс між джерелами і стоками, що має місце в обмінних процесах

складних систем організованого типу. У другому випадку балансу такого роду немає або він істотно порушений. Рівновагу іноді називають глобальним атрактором розподілених систем, бо їх стан, за відсутності стримуючих факторів або сил, які перешкоджали б процесу природного, прагне до цієї межі.

Однак незважаючи на схожість окремих характеристик категорії рівноваги, на відміну від механічної рівноваги, яка визначається як стан тіла, що знаходиться в спокої, або рухається рівномірно, в якому сума сил і моментів, що діють на нього, дорівнює нулю, економічна рівновага як категорія постійно трансформується. Складність опису виникає при визначенні предмета і об'єкта дослідження, оскільки сама парадигма суспільно-економічного ладу постійно видозмінюється, генералізуючи все нові параметри системи.

Тому прослідкуємо виміри економічної рівноваги та методологічні аспекти у існуючих концепціях та опрацюваннях. Слід відзначити, що генезис понятійно-категоріального апарату економічної рівноваги пов'язаний з підходами, які оперують або категорією економічної системи в цілому, або розглядають системи з позицій рівноважного стану. Серед вчених, що в своїх теоретичних опрацюваннях акцентували увагу саме на вище зазначених аспектах, слід відзначити: А. Сміта [53, с.54], Д. Рікардо [44, с.53], Р. Барра [15, с.143], Т.Р. Мальтуса [29, с.43-53], Д.С. Мілля [32, с.31], Д.М. Кейнса [24, с.23], П. Самуельсона [51, с.42], Д. Медоуза [31, с.43].

Разом з цим, на нашу думку, перш ніж вказувати на відповідність тих чи інших підходів поняттю властивостей економічної рівноваги, слід позначити імперативи систем, в яких позиціонуються ті чи інші наукові концепції, оскільки предмет аналізу, а саме сукупність взаємин індивідів і заснованих на цих відносинах структур, перебуває в певній диференціації. Методологічно ця проблематика трансформувалася в теоретичних пошуках і емпіричних моделях економічних систем по-різному і має довгу історію.

Перші спроби описати суспільно-економічну систему виникли на ранній стадії існування гуманітарних наук. Г. Спенсер, А. Шеф-фле, А. Еспінас та інші [76] інтерпретували соціальну та економічну

реальність як свого роду організм, який працює за аналогією з біологічним. Вони стверджували, що в суспільно-економічних відносинах, як і в організмі, кожен елемент виконує свою необхідну і незамінну функцію. Наприклад, торгівля подібна кровоносній системі, що доставляє живильні речовини до органів, а уряд – мозку, що приймає рішення. В основу цього підходу був покладений методологічний принцип модного в той час позитивізму, згідно з яким економіка повинна являти собою природно-наукове вивчення суспільства. Надалі наївний концептуалізм був відкинутий і виникли нові, більш витончені і важко сумісні між собою концепції соціально-економічної реальності. Подальші наукові дослідження в цій області пов'язані знову ж таки з мультидисциплінарними концепціями. Перша з них – функціоналізм – напрямок, основи якого заклав французький вчений Е. Дюркгейм. В основі суспільства, за Дюркгеймом, лежить нерозкладний на більш прості елементи соціальний факт. Дюркгейм класифікував соціальні факти на морфологічні – щільність населення, транспортне сполучення між населеними пунктами і т.п., і духовні – "колективні уявлення", що складають у сукупності суспільну свідомість. Функціоналізм розглядає суспільство як самоорганізовану систему, всі частини якої виконують ті чи інші функції, спрямовані на збереження і життєздатність цілого. З цієї точки зору ціле повністю визначає частини, суспільство цілком детермінує життя і свідомість індивідів. Надалі ідеї функціоналізму отримали розвиток в рамках структурного функціоналізму Т. Парсонса, що розглядав суспільство як систему, що складається з підсистем. Суть парадигми функціоналізму полягає в баченні суспільства як самовідтворюваного цілого, яке стверджує себе в цій якості, чинячи опір деструктивному впливу зовнішнього середовища.

Наступна концепція, яка відрізнялася від попередніх уявленнями про динамічний характер економічної реальності, отримала назву конфліктизм. Якщо функціоналісти вважали суспільство та економіку замкнутою системою, яка сама по собі прагне до спокою і рівноваги та має здатність мимовільно їх відновлювати, то для конфліктологів суть суспільно-економічних процесів – це боротьба, внаслідок чого суспільство ніколи не перебуває в спокійному стані,

а завжди пронизане конфліктами різної значущості та масштабу – від індивідуальних до класових. Згідно з парадигмою конфліктології, боротьба виступає джерелом безперервних соціально-економічних змін. Не буває статичного, гармонійного, щасливого суспільства, де колективна солідарність примирила б протиборчі індивідуальні та групові інтереси. Соціальна нерівність неминуха в будь-якому суспільстві, його неможливо гармонізувати або змусити індивідів змиритися з цим. Тому боротьба інтересів завжди була, є і буде. Найвидатніший представник сучасної конфліктології Р. Дарсндорф вважає, що основний конфлікт будь-якого суспільства фокусується навколо влади. Розподіл влади завжди визначається соціальною нерівністю, тож нерівні позиції різних класів і верств по відношенню до влади викликають диспропорції, антагонізми, які зумовлюють трансформації в суспільно-економічній структурі. Усунути економічний конфлікт з життя суспільства в принципі неможливо. Рівноважне суспільство відрізняється від незбалансованого не відсутністю конфліктів, а правильним до них ставленням – визнанням їх існування і прагненням їх врегулювати раціональними методами. "Той, хто вміє впоратися з конфліктами шляхом їх визнання та регулювання, той бере під свій контроль ритм історії. Той, хто упускає таку можливість, отримує цей ритм собі в супротивники". Для економічної системи немає нічого небезпечнішого, ніж невизнаний конфлікт, який трансформується в латентний стан та інтенсифікуючись викликає соціальні катастрофи. Суспільство не повинне ставити перед собою утопічну мету знищити конфлікти раз і назавжди, але повинне навчитися існувати з ними і зводити їх до найменшого зла. До конфліктологічних теорій суспільства можна віднести теорію класової боротьби К. Маркса. Це класичний приклад конфліктологічного підходу, за винятком того, що в кінцевому рахунку марксистське розуміння суспільства має явно утопічну складову, що виходить за межі конфліктологічної парадигми. Марксистське розуміння природи суспільства несе на собі відбиток гегелівської спекулятивної діалектичної конструкції, що передбачає обов'язковий тристадійний розвиток з поверненням до "нібито вихідної" стадії, але на новому рівні. Тому класова боротьба становить принципову характеристику не всіх стадій соціального

розвитку, а лише проміжної – стадії заперечення безкласового первісного стану. Класовий конфлікт неминучий всюди, де існують антагоністичні класи, але, безумовно, відсутній в первісному суспільстві, де немає класів, і знаходить остаточне і вичерпне вирішення в ході свого граничного загострення – під час пролетарської революції. Цей процес нагадує рух з наростаючим прискоренням. У марксистському розумінні результат конфлікту в абсолютному значенні вирішений наперед природно-історичним детермінізмом суспільства, але у відносному сенсі – залежить від конкретних соціальних обставин. У марксизмі вважається, що неможливе раціональне управління основним конфліктом класового суспільства, позаяк в принципі результат його фатальний. Революція раз і назавжди закріплює якісно новий стан суспільства, в якому відтепер немає і не буде конфлікту, оскільки немає приватної власності та боротьби інтересів навколо неї.

Наступним підходом до визначення сутності суспільства, який відрізняється від попередніх орієнтиром на примат індивідів і соціальної взаємодії над цілим, є концепція Г. Зіммеля. У поданні Зіммеля соціально-економічні відносини обумовлені індивідуальною мотивацією – особистими інтересами, вподобаннями і потребами індивідів. В результаті такої мотивації індивіди прагнуть до пошуку взаємодії, утворення спілок, спрямованих проти когось третього, до узгодження своїх внутрішніх станів; в цілому – до постійних взаємних і спільних дій. Емпірична єдність, що утворюється щохвилини з таких поточних взаємодій, і є, згідно з вченням Зіммеля, суспільством: "Суспільство буде тільки назвою для суми цих взаємодій, назвою, яка застосовується лише остільки, оскільки вони встановлені". Вище зазначені положення були певною мірою підтримані і знайшли подальший розвиток в мережеві теорії Р. Берта – сучасній концепції суспільно-економічних відносин. Вона споріднена з теорією Зіммеля, згідно з нею суб'єкти соціально-економічних відносин незалежно один від одного приймають рішення, утворюють ніби нейрони в мережі, встановлюють між собою відносини і взаємодії.

Сучасні дослідження щодо інтерпретації поняття "суспільство" набувають все більш міждисциплінарного характеру. У них пере-

плітаються ідеї економічних наук, психології, лінгвістичного аналізу, політології. Фактично спостерігається "рух назад" від позитивістських наукових цінностей до мультидисциплінарних. Так, згідно підходу Алена Турена, соціально-економічна реальність може досліджуватися, тільки якщо розкласти її на безліч полів. Підхід Турена абсолютно динамічний і суспільство для нього – це не система економічних інститутів, а влада, переплетення впливів і конфліктів. Це не тільки відтворення інститутів і відносин, але і безперервне самотворення. Динамічне розуміння суспільства також демонструє і В.П. Култигін. На його думку, "суспільство – це універсальний багатофакторний процес, який підпорядковується у своєму розвитку певним об'єктивним закономірностям". Діалектичну парадигму розгляду економічної реальності пропонує французький соціолог Ж. Гурвич. Він поєднує соціологічний детермінізм з визнанням індивідуальної та колективної свободи, претендуючи на усунення антагонізму між детерміністським трактуванням суспільства та інтеракціонізмом.

Слід підкреслити, що поряд з вище зазначеними мультидисциплінарними підходами, останнім часом актуалізуються інституційні методи визначення суспільства та його економічних характеристик. Індивідуалізм і холізм – альтернативні парадигми розуміння суспільства, які зводяться до протилежних образів суспільства: протягом всієї історії західної економічної думки вони поєднувалися в різних аспектах і ракурсах. Користуючись термінами Луї Дюмона, можна говорити про холістський та індивідуалістський образи суспільства. Холістична парадигма базується на ідеї суспільства як органічного цілого, первинного онтологічно по відношенню до окремих індивідів. Суспільство розглядається як складна єдність, що спирається у своєму існуванні на загальні цінності, а не індивідуальні інтереси. Індивідуалістичні бачення ґрунтуються на ідеї зовнішнього об'єднання онтологічно незалежних атомарних індивідів. У такому випадку суспільство являє собою штучний продукт об'єднання індивідів, а економічне життя – щось вище в порівнянні з дополітичним "природним станом людини". Індивідуалістичний образ суспільства асоціюється зі світоглядом ранньої сучасності від Гоббса до Гегеля.

Таким чином, характеристика існуючих підходів до визначення суспільства як соціально-економічної реальності не містить аргументів для обґрунтування єдиного концептуального розуміння і більше тяжіє до фрагментарної моделі. У таких умовах, на нашу думку, слід спиратися на емпіричні методологічні акценти даної проблеми. У цьому відношенні слід звертати увагу на превалюючий тип виробництва як підхід до поділу і перерозподілу суспільних благ, а також загальні економічні відносини у суспільстві. І дійсно, не дивлячись на критику соціалістичних теорій в контексті їх застосовності в реальному економічному житті суспільства з боку лібералів і кейнсіанців, варто підкреслити, що деякі положення соціалістичної економічної доктрини використовуються в сучасних поглядах передових вчених в галузі соціально-економічних відносин. По перше, це концепції постіндустріального та постмодерного суспільства, які відображають на теоретичному рівні протилежність нового суспільства його колишнім формам, з іншого боку дозволяють протиставити нову епоху не всій історії людського суспільства, а лише його окремій стадії, відзначаючи існування доіндустріального, індустріального та постіндустріального суспільства (Д. Белл [6]), премодерністського, модерністського і постмодерністського стану (С. Крук і С. Леш [5]), або "першої", "другої" і "третьої" хвиль цивілізації (О. Тоффлер [7]).

Також серед сучасних підходів до суспільно-економічних відносин слід відзначити також концепцію сталого розвитку, яка стала логічним переходом від екологізації наукових знань до соціально-економічного розвитку, що бурхливо почався в 1970-і роки. Питанням обмеженості природних ресурсів, а також забруднення природного середовища, яке є основою життя, економічної і будь-якої діяльності людини, в 1970-і роки був присвячений ряд наукових робіт. Реакцією на цю заклопотаність було створення міжнародних неурядових наукових організацій з вивчення глобальних процесів на Землі, таких як Міжнародна федерація інститутів перспективних досліджень (ІФІАС), Римський клуб (з його знаменитою доповіддю "Межі зростання"). Фактично мова може йти не про негайне припинення економічного зростання взагалі, а про припинення на першому етапі нераціонального зростання викорис-

тання ресурсів навколишнього середовища. Останнє важко здійснити в світі зростаючої конкуренції, таких нинішніх показників успішної економічної діяльності, як продуктивність і прибуток. У той же час перехід до "інформаційного суспільства" – економіки нематеріальних потоків фінансів, інформації, зображень, повідомлень, інтелектуальної власності – призводить до так званої "дематеріалізації" господарської діяльності: вже зараз обсяги фінансових угод перевищують обсяги торгівлі матеріальними товарами в 7 разів. Нову економіку рухають не тільки дефіцит матеріальних (і природних) ресурсів, але у все більшій мірі достаток ресурсів інформації і знань.

Таким чином, аналіз наявних теоретичних конструкцій виявив, що багато в чому вище зазначені теоретичні опрацювання базуються на суперечливих підходах та не мають єдиної основи, тому представимо структурно логічний зв'язок причинно-наслідкових зв'язків в рамках існуючих теорій та обґрунтуємо емпіричний імператив. Слід підкреслити, що всі визначення закономірностей економічної рівноваги, що базуються на підходах до визначення сутності суспільства, криються у вимірах формаційного і цивілізаційного підходів.

Так, згідно формаційного підходу, представниками якого були К. Маркс, Ф. Енгельс та ін., суспільство у своєму розвитку проходить через певні, змінюючі один одного етапи – суспільно-економічні формації – первіснообщинний, рабовласницьку, феодальну, капіталістичну і комуністичну. В рамках такого підходу економічна рівновага буде залежати від деяких сукупностей національних економік з тими чи іншими формаціями, де в кожній окремо взятій країні поняття економічної рівноваги буде унікальним набором конфігурацій відносин. У цьому розрізі навіть приблизно порівняти і обґрунтувати рівновагу і механізми її досягнення вкрай складно. Проте в рамках саме формаційного підходу існує достатня кількість визначень економічної рівноваги, найбільш відомими є виміри моделей економічної рівноваги Т. Мальтуса [29, с.34], К. Маркса [30, с.54] та Л. Вальраса [16, с.34]. Однак вище згадані визначення не дають чітких відповідей на таку емпіричну проблему: чому деякі країни, що за вище зазначеними моделями не мають рівноважного

стану, мають значний рівень стійкості системи навіть при значних антропогенних, економічних та технологічних навантаженнях.

Наступною концепцією, яка є також імперативом існуючих напрацювань у поясненні сутності і структури суспільно-економічних відносин, є цивілізаційний підхід. Суть цивілізаційного підходу можна охарактеризувати на прикладі концепції англійського історика А. Тойнбі, хоча витоки цієї концепції сходять до Н.Я. Данилевського і О. Шпенглера. Для аналізу суспільного розвитку А. Тойнбі використовує поняття "цивілізація", розуміючи її як деякий конкретний вид суспільства, причому налічує в історії 26 цивілізацій, які можуть бути пов'язаними і не пов'язаними одна з одною. Ось деякі з них: західна, дві православно-християнські (в Росії та на Близькому Сході), іранська, арабська, індійська, сирійська, древньокитайська і т. д. Відповідаючи на питання "чому ж і як виникають цивілізації?", Тойнбі доводить, що генезис цивілізації не можна пояснити лише расовим чинником або певним географічним середовищем. Цивілізація виникає, стверджує він, в результаті комбінації двох умов: наявності в даному суспільстві творчої меншості і помірного географічного середовища, тобто не надто сприятливого і не надто ворожого. Де в наявності ці дві умови, там і виникає цивілізація. Механізм народження цивілізації визначається як взаємодія виклику і відповіді. Якщо середовище помірно несприятливе й кидає виклик суспільству, то суспільство за допомогою своєї творчої меншини відповідає на виклик, тобто вирішує проблеми, а тим самим здійснюється і розвиток. Середовище постійно кидає виклик – суспільство постійно відповідає і в силу цього знаходиться в постійному русі. Зростання цивілізації науковець розуміє не як географічне поширення, розширення суспільства, а як прогресивне внутрішнє самовизначення або самовираження цивілізації, яке полягає в переході від грубих форм релігії до більш піднесених і складних свідомості і культури. На нашу думку, слід наголосити, що природна експансія не веде до зростання цивілізації, а скоріше, навпаки, до затримки розвитку і навіть до розкладання. Зростання цивілізації не викликається, а скоріше обмежується і технічним прогресом, тобто зростаючою владою суспільства над природним середовищем. Між прогресом техніки і розвитком цивілізації немає прямої залежності.

У зв'язку з цим цивілізації підрозділяються на три види або три покоління. Перше покоління – примітивні, маленькі, безписемні культури. Їх дуже багато і тривалість їх життя вельми невелика. Вони відрізняються однобічною спеціалізацією, пристосовані до життя в конкретному географічному середовищі, а державність, освіта, церква і тим більше наука і мистецтво в них відсутні. Ці культури швидко гинуть, якщо не зливаються в більш потужну цивілізацію другого покоління, а для цього необхідний мужній творчий акт. У цивілізаціях другого покоління соціальний зв'язок, регулююча однаковість вчинків і стійкість відносин спрямовані на творчі особистості, які ведуть за собою суспільство. Цивілізації другого покоління динамічні. Вони створюють великі міста, на зразок Риму та Вавилону. У них розвивається розподіл праці, товарний обмін, ринок. Виникають верстви ремісництва, учених, торговців і т.п. Тут можуть розвиватися атрибути демократії: виборні органи, правова система, самоврядування, поділ влади. Разом з тим, виникнення вторинної цивілізації вирішене наперед. Для того, щоб вона з'явилася, необхідний збіг цілого ряду обставин. Оскільки це не завжди є, деякі цивілізації виявляються застиглими або недорозвиненими. Цивілізації третього покоління формуються на основі теологічних інституцій. Так з первинної мінойської цивілізації народжується еллінська – вторинна, а з неї, на основі виниклого в її надрах християнства, формується, наприклад, третинна – західноєвропейська. Доля більшості, якщо не всіх цивілізацій, рано чи пізно – їх кінцеве зникнення. Занепад цивілізації можна приписувати географічним чинникам, расовому виродженню або натиску ворогів ззовні, які зазвичай зміцнюють зростаючу цивілізацію. Занепад не можна пояснити і занепадом техніки та технологій, бо їх занепад – лише наслідок занепаду цивілізації. Тойнбі вважає, що цивілізації самі знищують себе, а не є жертвами вбивства. Причину надлому цивілізацій він пояснює трьома обставинами: занепадом творчих сил меншини і втратою соціальної єдності, тобто суспільство перестає бути єдиним цілим. Кожне суспільство чи цивілізація проходить стадії генезису, росту, надлому і розкладання; виникнення і падіння універсальних держав, вселенських церков, героїчних епох; контактів цивілізацій в часі і просторі. Життєздатність цивілізації визначається можли-

вістю послідовного освоєння життєвого середовища і розвитком духовності у всіх видах людської діяльності. Таким чином архітектура цивілізаційних парадигм в контексті глобалізації світогосподарських процесів представлена на рис. 1.1.

Слід зазначити, що в умовах значної ізоляції ті чи інші підходи до рівноваги могли існувати порізно, проте в умовах глобалізації такі рамки розмиваються і головним аспектом стає глобальна рівновага, а національні як похідні системи державного управління взаємопов'язані з останньою. Також слід підкреслити, що сучасні інструменти державного регулювання економічного розвитку значно втратили свої властивості. Докази цієї тези слід продемонструвати на прикладі основних макроекономічних політик, застосовуваних у всьому світі незалежно від політичного устрою.

По-перше, це монетарна політика. В результаті глобалізації світової економіки проявляються значні збої результативності цієї системи. Так, наприклад, на сьогодні можна спостерігати певну втрату центральним банком контролю над пропозицією грошей в умовах залежності монетарної політики від фіскальної політики уряду. У цьому випадку пропозиція грошей перетворюється з екзогенної величини в ендогенну. Якщо діяльність центрального банку спрямована на вирішення бюджетних проблем, тобто забезпечення фінансування зростання державних витрат (при проведенні урядом стимулюючої фіскальної політики) або фінансування дефіциту державного бюджету, то монетарна політика стає повністю підпорядкованою вирішенню проблем фіскальної політики. Як відомо, збільшення державних витрат і дефіцит державного бюджету можуть фінансуватися за рахунок: а) купівлі центральним банком державних цінних паперів або прямої емісії грошей (так званої монетизації дефіциту державного бюджету); б) купівлі державних цінних паперів населенням (внутрішній борг) і в) позик в іноземного сектора (зовнішній борг). Якщо з якихось причин боргове фінансування неможливе (як правило, в економіках країн, що розвиваються і в перехідних економіках) або вважається недоцільним, то уряд використовує емісійний спосіб, що, з одного боку, провокує інфляцію, а з іншого – позбавляє центральний банк самостійності у визначенні напрямів монетарної політики. Монетарна політика стає "заручницею" вирішення фіскальних проблем.

Рис. 1.1. Архітектура цивілізаційних парадигм в контексті глобалізації процесів державотворення [57, 58]

Іншим прикладом може слугувати тенденція доларизації. Доларизована країна втрачає будь-яку можливість проводити незалежну грошово-кредитну і валютну політику, в тому числі можливість використання кредитів центрального банку для забезпечення ліквідності банківського сектору в надзвичайних обставинах. При доларизації зазвичай трапляються наступні дефрагментуючі тенденції: обсяги і структура грошової маси стають вкрай чутливі до коливань обмінного курсу іноземної валюти та девальваційних очікувань – зміни обмінного курсу автоматично впливають на вартість доларової складової грошової маси у виразі національної валюти; зростає чутливість валютного курсу іноземної валюти до змін у грошовій пропозиції: непередбачені переливи між частинами грошової маси в національній та іноземній валютах під впливом девальваційних очікувань відбиваються у коливаннях попиту та пропозиції іноземної валюти на готівковому і безготівковому сегментах валютного ринку; послаблюється дієвість відсоткової ставки як інструменту регулювання грошової пропозиції; зменшуються можливості здійснення антициклічної стимулюючої ролі грошово-кредитного регулювання в частині проведення девальвації, яка стає особливо небажаною в умовах доларизованої економіки; ускладнюється прогнозування наслідків застосування важелів грошово-кредитного регулювання і розриваються традиційні лінійні зв'язки між динамікою грошової маси та інфляцією; суттєво зростає вразливість банківської системи, корпоративного сектора і держави до валютних ризиків.

Крім того, високий рівень доларизації економіки ще більше ускладнює провадження дій, спрямованих на боротьбу з інфляцією, в тому числі і за допомогою інфляційного таргетування, оскільки воно буде неефективним, бо високий рівень доларизації в країні обмежує методи впливу монетарної влади на національну економіку. Монетарна влада позбавлена, зокрема, такого інструменту грошово-кредитного регулювання, як валютний курс, і тому стає неспроможною стимулювати експорт шляхом девальвації національної валюти. До того ж, економіка, в якій значна частка позичок надається у іноземній валюті, а доходи фірми отримують у національній, особливо чутлива до змін валютного курсу іноземної

валюти. Коли влада боїться відпустити валютний курс, виникає так званий "страх перед плаванням". Тому влада своїми інтервенціями втручається у валютний ринок навіть тоді, коли шоки, що на ньому виникають, є короткостроковими та скороминучими.

По-третє, це неможливість в повній мірі проводити фіскальну політику на національному рівні. Справа в тому, що глобалізація в тій формі, в якій вона проводиться розвинутими країнами, сприяє розвитку тіньової економіки. За підрахунками національного центру стратегічних досліджень, у другій половині 2000-х рр. в розвинених країнах тіньова економіка була еквівалентна 12% ВВП, у країнах з перехідною економікою – 23%, в країнах, що розвиваються – 39% і становила в цілому приблизно 25% від світового ВВП. Слід констатувати, що сьогодні збільшуються вклади від використання кримінальних доходів, де вони становлять істотну частину банківських грошей (в Ізраїлі, наприклад, до 15%). У країнах ЄС не менше 10 млн чол. зайнято виключно в тішовій економіці, в цілому по країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) – близько 17 млн. Доходи при цьому істотно перевищують ризики. В умовах світової фінансово-економічної кризи 2008-2010 рр. тіньова економіка в світі мала стійку тенденцію до зростання. Тіньова економіка сприяє криміналізації діяльності офшорних зон і центрів. За статистикою МВФ, під покровом різних "карликових" офшорних держав на початку XXI ст. оберталося понад 2 трлн дол. Сучасна система досягнення економічної рівноваги не спрацьовує при інтенсифікації драйверів розгортання глобалізації. Також не враховується корпоративна складова сучасної системи управління економічною рівновагою. В таких умовах існуючі концепції, які описують стан рівноваги і його досягнення, не можуть врахувати всіх тенденцій. Також серед існуючих наукових праць щодо економічної рівноваги спостерігається значна фрагментарність у викладі внутрішніх складових, які і формують загальну архітектуру. Загалом структурно-логічна схема економічної рівноваги за рівнями управління у системі координат сучасної глобальної економіки представлена на рис. 1.2.

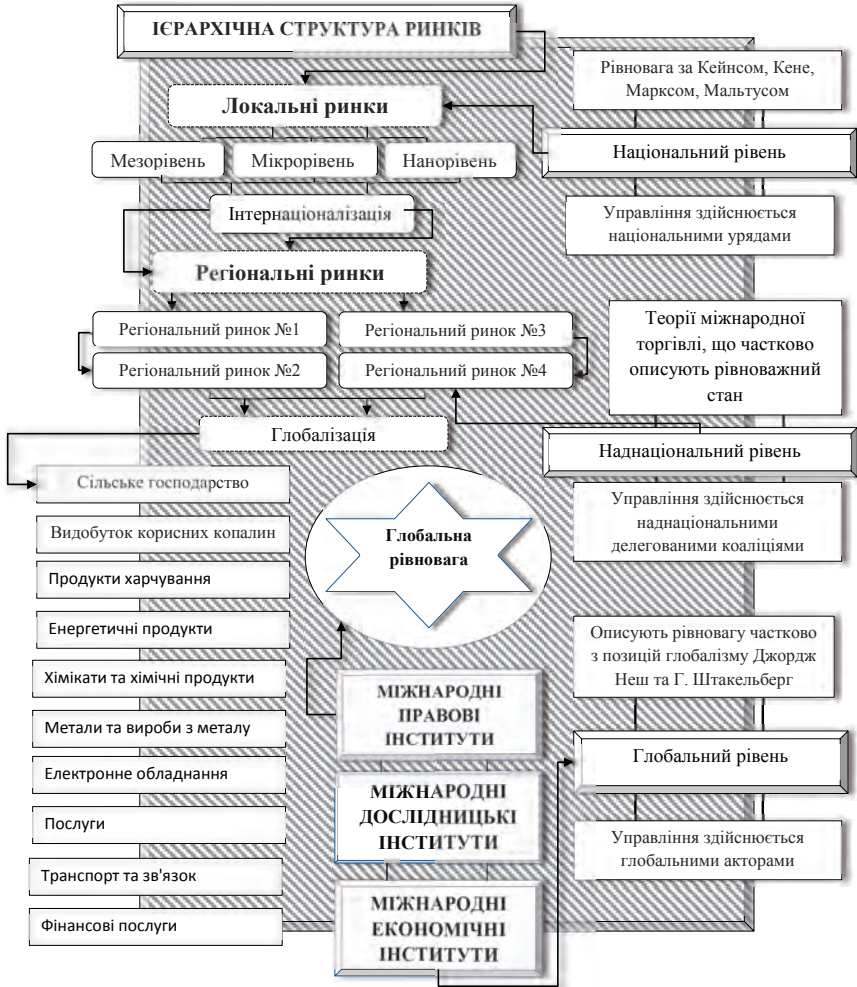

Рис. 1.2. Структурно-логічна схема економічної рівноваги за рівнями державного управління у системі координат сучасної глобальної економіки [1, 5]

Як видно з рисунка, сучасна економічна система – це не набір закритих національних економічних систем, навіть не окремі регіональні економічні інтеграційні союзи. Якщо розглянути рівні

економічних взаємозв'язків, то слід підкреслити, що сучасна система – це сукупність інтересів глобальних акторів, спрямованих на максимізацію власної користі при найменших капітальних витратах як за геоекономічною, так і за іншими функціональними напрямками. Під глобальними акторами слід розуміти передусім не стільки корпорації та міжнародні організації як основних гравців на міжнародних ринках, скільки коаліційні інтереси сучасних інституційних систем. Слід пояснити, що на сьогоднішній день держава знаходиться на рівні з корпораціями в питаннях регулювання економічних відносин. Сам термін "економічна рівновага", на нашу думку, переноситься на більш високий рівень. Сучасна система господарських зв'язків складається з найскладніших холдингових і конгломератних суб'єктів, доповнена як міждержавними, так і галузевими інституціями. Термін "інституції" та інституційна спрямованість вище викладеного – не просто збіг. Слід підкреслити, що, на нашу думку, саме теорія інституціоналізму найкраще підходить для розкриття закономірностей сучасних криз і нестабільності, оскільки ґрунтується на розумінні сучасної економічної системи як сукупності правил та їх ефективності.

Частково пояснює економічну рівновагу теорія ігор Дж. Фон Неймана і О. Моргенштерна. Абстракція теорії ігор і теорії коаліцій на міжнародні економічні відносини сприяє виявленню не так індивідуальних і колективних уподобань та інтересів окремих країн, скільки визначення ймовірності впливу на загальний розвиток ситуації міждержавних коаліцій. Коаліція являє собою певного агрегованого агента, інтереси якого формуються окремими державами, внаслідок чого агенту для досягнення внутрішньої гармонії і симетрії доводиться вирішувати завдання внутрішньої кооперації та координації, що набагато складніше, ніж вирішення задач групового вибору.

Однак такий підхід не враховує практичні напрямки розвитку міжнародних інституцій та корпоративних об'єднань. На нашу думку, економічна рівновага – це продукт глобальних процесів, який ґрунтується насамперед на задоволеності ключових акторів глобальної економічної системи. Однак слід додати, що просто задоволеність не забезпечує збалансований розвиток і рівновагу,

оскільки теоретичні опрацювання стикаються зі значними емпіричними обмеженнями. По-перше, це антропогенний матеріальний баланс і система антропогенних впливів. Ще В. І. Вернадський прирівняв перетворюючу діяльність людства до геологічних процесів малого масштабу, ці масштаби багаторазово зросли, їх тепер ніяк не можна вважати малими. Загальна маса речовини, переміщеної людиною на поверхні планети, досягла 4 трильйонів тонн на рік. Зі 120 млрд т копалин, матеріалів і біомаси, що мобілізуються за рік світовою економікою, тільки 7,5% перетворюються в матеріальну продукцію у процесі виробництва. Переважна частина цієї кількості – викопне паливо і мінеральна сировина. По-друге, це когнітивно-інформаційна складова, яка розкриває сутність розвитку як ноосферного феномена. Весь спектр перерахованих складових і формує глобальну економічну рівновагу, похідними від якої є регіональна та національна економічні рівноваги.

Отже, на сьогодні глобальна економічна рівновага – це динамічний розвиток, при якому співвідношення стратегій глобальних акторів у певному наборі контрактних відносин, що здійснюють економічний обмін в сфері матеріального і когнітивно-інформаційного перерозподілу ресурсів, не вважають для себе вигідним витратити ресурси на реструктуризацію угод за рахунок трансформації конкурентних коаліцій, стратегій та форм функціонування. А державне управління економічною рівновагою на національному рівні є тільки похідною від процесів, що відбуваються в новітній системі міжнародних економічних відносин. В таких умовах подальший аналіз меж використання існуючої методології формування передумов державного управління економічно збалансованого розвитку має значну цінність.

1.2. Аменсалістичні передумови розвитку державних систем соціально-економічних відносин

В контексті всеосяжної глобалізації світогосподарських зв'язків ті країни, які демонструють економічну рівновагу, менше страждають від фінансових криз, геоекономічних війн, інтеграційного тиску та інших проявів зовнішніх загроз нестабільності. Однак таких країн вкрай мало і результати їх економічних рішень, які ведуть до економічної рівноваги, скоріше можна вважати випадковістю, ніж закономірністю. Це підтверджується нещодавніми регіональними кризами, які переросли в глобальне явище, під час якого лише небагато країн змогли утримати економіку від дестабілізації. Турбулентний розвиток світового господарства і міжнародних економічних відносин свідчить, що наявні теоретичні опрацювання щодо пояснення економічної рівноваги не дозволяють вирішити новітні емпіричні структурні проблеми розвитку в країнах незалежно від ступеня економічного розвитку.

Історія економічної науки свідчить, що достатня кількість визначних економістів так чи інакше акцентували увагу у своїх працях на проблемах економічної рівноваги. Досить назвати імена А. Сміта [53, с.54], Д. Рікардо [44, с.53], Р. Барра [15, с. 143], Т.Р. Мальтуса [29, с.43-53], Д.С. Мілля [32, с.31], Д.М. Кейнса [24, с.23], П. Самуельсона [51, с.42], Д. Медоуза [31, с.43], щоб стало очевидним, що фундаментальна економічна наука не обходила ці питання своєю увагою. Однак слід визнати, що категорія економічної рівноваги останнім часом зазнає значних трансформацій в сучасному світовому господарстві. Тому ключовим аспектом зазначеної проблеми є виявлення меж існуючих теоретичних пошуків у сфері економічної рівноваги і оцінка ефективності їх використання для сучасних економічних систем в умовах глобалізації.

Перш ніж почати авторський аналіз концепцій досягнення рівноваги, слід підкреслити, що, на нашу думку, призма, через яку слід відображати існуючі концепції та ефективність їх застосування – це тип пануючих в певний відрізок часу соціально-економічних відносин, який свого часу К. Маркс назвав соціально-економічною формацією. Така точка зору обумовлена насамперед тим, що кожна

модель в якійсь мірі працювала в певній системі економічних відносин і при зміні цих елементів або додаванні нових факторів модель, що пояснює систему, вже не могла впоратися зі своїм призначенням.

Так, окреслюючи релевантні теорії в проблематиці економічної рівноваги та державного управління зазначеними процесами, слід підкреслити, що перші дослідження в цій області з'явилися ще у XVIII столітті – у вигляді моделі Ф. Кене (1694-1774 pp.) [20]. У даній моделі економічна рівновага досягається шляхом встановлення обмінних процесів між основними класами суспільства: класом фермерів (виробничий клас), класом власників (дворяни, духовенство, чиновники) і безплідним класом (ремісники). Однак неспроможність її існування проявилася вже через кілька десятиліть існування, модель Кене зазнала серйозної критики за двома основними причинами: 1) через свою аграрну спрямованість; 2) через політичний устрій, тому що автор вважав абсолютну монархію найкращим типом держави. Разом з цим початок промислової революції, що супроводжувалась боротьбою трудящих за свої права, багато в чому змінила суспільну свідомість і типологію економічної організації того часу. Політичні та економічні кризи XIX століття вимагали більш сучасних підходів. І вони з'явилися у вигляді моделей економічної рівноваги Т. Мальтуса [29, с.34], К. Маркса [30, с.54] та Л. Вальраса [16, с.34]. Так, аргументи, які сформулював у своїй знаменитій книзі "Досвід про закон народонаселення" Т. Мальтус (1798) зводилися до висновку про існування "природного" закону зростання популяції людей, чисельність яких зростає в геометричній прогресії [29, с.32]. Що ж стосується виробництва засобів до існування і життєвого рівня громадян тієї чи іншої країни, то тут зростання спостерігається в арифметичній прогресії. В результаті різної динаміки цих двох процесів виникає незатухаючий конфлікт за робочі місця, за житло, та економічні ресурси. Маючи величезну конкуренцію на ринку праці, підприємці і власники всіх видів починають знижувати заробітну плату та погіршувати умови праці найманим працівникам. Стан кризи перманентно зростає до тих пір, поки війна, соціальний вибух, епідемія не зменшать населення. Тоді-то і настає короткостроковий стан економічної рівноваги. Відновлюючись після спаду, демогра-

фічне зростання знову відкриває шлях для відтворення господарського циклу. Однак такий теоретичний підхід до визначення рівноваги в економічній системі не знайшов широкого застосування, оскільки не мав практичної складової та методичної бази для прогнозування. Загалом концептуалізація моделей економічної рівноваги в рамках аграрної системи соціально-економічних відносин представлена на рис. 1.3.

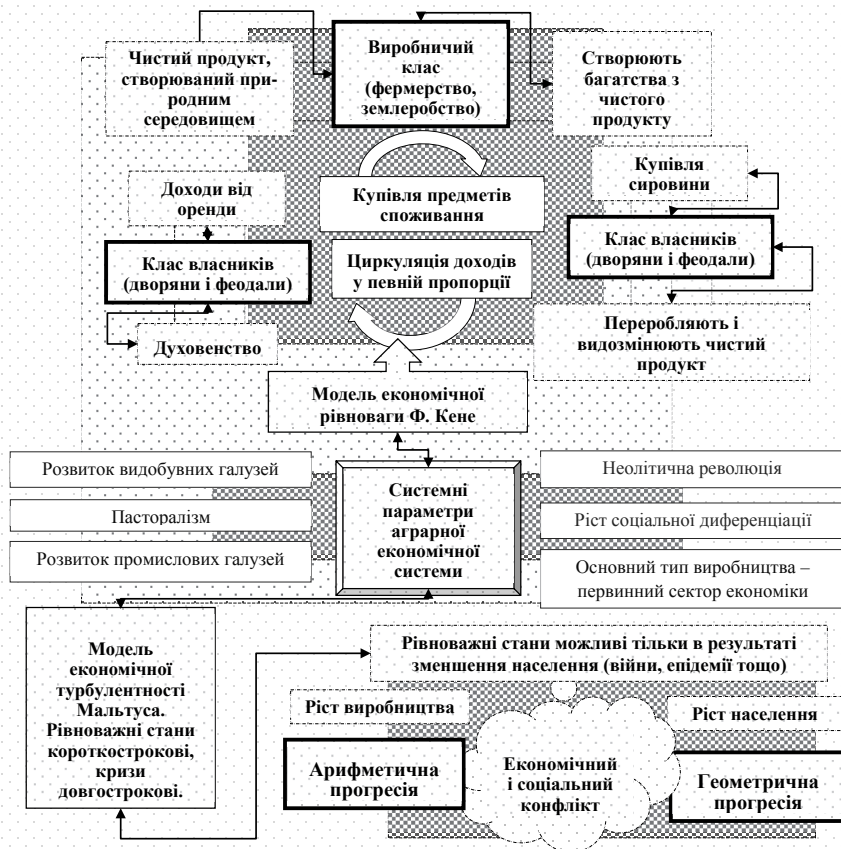

Рис. 1.3. Концептуалізація моделей державного управління економічною рівновагою в рамках аграрної системи соціально-економічних відносин [51, 16, 29]

Слід підкреслити, що зазначені теоретичні опрацювання щодо форм та методологічних акцентів економічної рівноваги спирались на існуючу в той проміжок часу систему соціально-економічних відносин, яка базувалась на параметрах аграрної сфери з елементами дрібної промисловості. Що ж стосується моделі Маркса, то вона на відміну від вище перерахованих спирається на те, що рушійною силою розвитку суспільства є економіка, саме вона визначає тип політичної організації держави та напрямок розвитку країни. На відміну від наявних, Маркс таким чином виділив економічний базис і політичну надбудову. Типи економічних відносин (які Маркс назвав суспільно-економічними формаціями) змінюють один одного не довільно, а в певній послідовності та закономірності. Суспільні класи відіграють у Маркса ту саму провідну роль, що і у Кене. Однак суспільство і економіка весь час знаходяться в стані відсутності рівноваги – основні класи у вигляді пролетаріату (найманої праці) і буржуазії (власників бізнесу) безперервно конфліктують, через що виникають між ними непримиренні (антагоністичні) протиріччя. Стаціонарного стану в економіці, згідно з Марксом, майже ніколи не спостерігається, оскільки суперечності між працею і капіталом весь час існують, то загострюючись, переходячи у відкриті зіткнення, то затихаючи, тимчасово приймаючи латентні форми [30].

Вихід із становища Маркс пропонує радикальний – раз ринкову економіку не можна вилікувати від вбудованих в неї дефектів, то краще відмовитися від експлуатації людини людиною і перейти до нової економічної формації – комунізму, де немає протиріч між працею і капіталом, оскільки це нове безкласове і безконфліктне суспільство. Однак слід зазначити, що будь-якого практичного значення для регулювання економіки Марксова модель не мала, так як спроби реалізувати на практиці положення марксизму закінчилися в нашій країні і за кордоном невдало.

Інший вимір економічної рівноваги, що акцентує увагу на категоріях ціни та корисності, запропонував французький економіст Л. Вальрас (1834-1910). Засновник лозаннської школи (правонаступником якого згодом став В. Парето) відкинув модель Маркса і заклав у свою модель ринкової рівноваги зовсім інші принципи. Вихідними параметрами моделі Вальраса стали не класові підходи

Кене і Маркса, не питання політичного устрою держави або визначення вартості створюваного продукту. Вальрас взагалі відмовляється від категорії вартості як надто умоглядної величини, а концентрує увагу на ринках, цінах та корисності. Акцентами теоретичного обґрунтування рівноваги вчений виділяє наступні: чи завжди рівновага на ринках продуктів відповідає рівновазі на ринках факторів виробництва; чи гарантує ринковий механізм досягнення загальної рівноваги, і якщо так, то чи є цей результат єдиним або існує кілька наборів цін, які відповідають цьому результату; якщо існує єдиний варіант рівноваги для багатьох ринків, то чи буде вона стійкою (тобто випадкове відхилення буде вести до повернення рівноваги автоматично).

Слід відзначити: описані вище теоретичні концепції Л. Вальраса та К. Маркса, що пояснюють економічну рівновагу, застосовувались досить обмежено, так як минуле століття можна розглядати як значний історичний простір, у межах якого відбулося чимало визначних змін, які вплинули на цивілізаційний розвиток світової економіки. Своєрідним каталізатором для зміни поглядів на зміст та механізм формування економічної рівноваги стала світова економічна криза, що почалася в 1929 році і тривала до 1939 року (найбільш гостро з 1929 по 1933 рік) [1, с.111]. Тому 1930-ті роки в цілому вважаються періодом Великої депресії, яка найбільш сильно вплинула на такі країни: США, Канада, Великобританія, Німеччина і Франція, але відчувалася ця криза і в інших державах. Найбільшою мірою постраждали промислові міста, в ряді країн практично припинилося будівництво. Через скорочення платоспроможного попиту ціни на сільськогосподарську продукцію впали на 40-60 %.

В цих умовах сформувалася нова економічна концепція поглядів Дж. М. Кейнса на зміст та управління економічною рівновагою, що, на відміну від минулих, акцентувала увагу на державному регулюванні. Основною причиною порушення економічної рівноваги Дж. М. Кейнс вважав нестачу сукупного попиту, що викликається неповною зайнятістю, тому і поставив за мету створити модель повної зайнятості, яка є моделлю рівноваги. Дж. М. Кейнс розглядав два варіанти своєї моделі – базовий і розширений. Базова макроекономічна модель розглядала умови досягнення рівноваги в закри-

тій ринковій економіці без державного регулювання. Розширена макроекономічна модель виявляла умови рівноваги відкритої ринкової економіки з державним регулюванням. Відкритість чи закритість економіки пов'язувалась з існуванням зовнішнього ринку.

Економічна рівновага у кейнсіанській моделі визначається обсягом виробництва і національного доходу, тобто сукупної пропозиції, що дорівнює сукупним витратам або сумі обсягів споживання та інвестицій, або сукупному попиту. Рівень зайнятості при цьому буде найвищим. Таким чином, за Кейнсом рівноважний обсяг виробництва і національного доходу – це такий обсяг, який забезпечує загальні витрати економіки, достатні для закупівлі даного обсягу продукту. За рівноважного обсягу виробництва загальна кількість вироблених товарів дорівнює загальній сумі закуплених товарів (ефективному попиту). Однак базова модель не враховує державних податків, тому допускається, що усі заощадження домашніх господарств дорівнюють національному доходу, а дохід домашніх господарств дорівнює кількості вироблених товарів. Слід зазначити, що саме ця теоретична концепція стала користуватися успіхом унаслідок: відкидання принципів оптимізації та методологічного індивідуалізму в якості обов'язкових передумов для виведення функцій економічних змінних і побудови економічних моделей; внесення фундаментальних змін в економічну теорію, в результаті вдалося довести необхідність активного втручання держави в макроекономічне функціонування ринкового господарства. Таке втручання найкращим чином здійснюється при проведенні макроекономічної політики, яка втілюється в життя на розсуд уряду в залежності від економічної кон'юнктури. Загалом теоретичні опрацювання економічної рівноваги, що знайшли практичне поширення в епоху індустріальної системи соціально-економічних відносин, представлені на рис. 1.4.

Слід підкреслити, що світова економічна криза 30-х років ХХ ст. завдала важкого удару по центральній концепції неокласиків про стихійне ринкове регулювання та рівновагу капіталістичної економіки, які відкидають державне втручання. В нових умовах існування великих монопольних гігантів вільне підприємництво призводить ринкову економіку до краху.

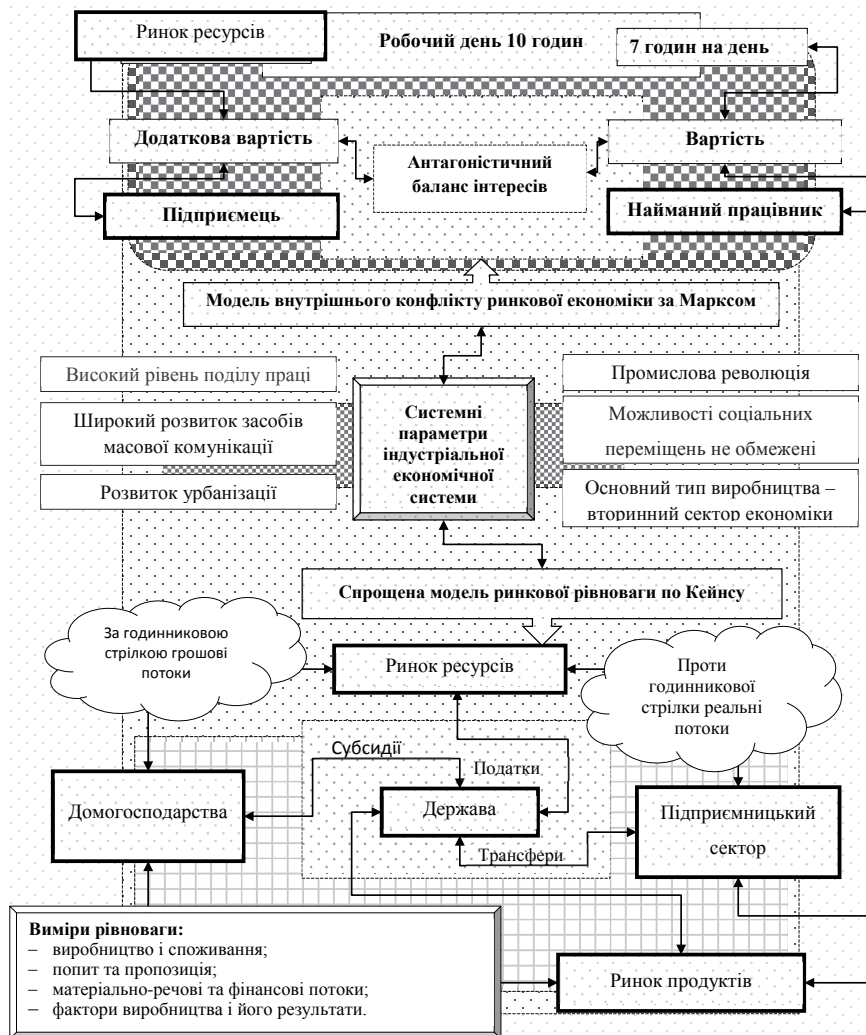

Рис. 1.4. Концептуалізація моделей державного управління економічною рівновагою в рамках індустріальної системи соціально-економічних відносин [24, 30]

Тим не менш, після Другої світової війни неокласична школа почала відроджуватися. Представники неокласиків вказували на суперечності регулювання економіки за кейнсіанською логікою та наполягали на тому, що соціалістична економіка менш ефективна, ніж ринок, хоча останній не ідеальний, але його краще регулювати з допомогою політичного, а не економічного втручання. Відродження неокласичної школи відбулося завдяки дослідженням в області теорій економічного зростання, основоположниками яких були Джеймс Едуард Мід та Роберт Солоу. Однак поглядів на проблеми досягнення економічної рівноваги в роботах даних науковців немає, тому слід вказати на неперспективність подальшого розвитку неокласичного підходу в систематизації концепцій економічної рівноваги [47, с.23]. Проте, на нашу думку, в зазначених вище підходах існують досить значні неточності, що не дозволяють в повній мірі застосовувати ці положення на практиці. По-перше, при побудові ліній рівноваги ринку благ і ринку грошей передбачається сталість цін. По-друге, гнучкість цін в економіці вводиться штучно, ніби ціни змінюються вже після зміни процентної ставки і зміни національного доходу. У реальній економіці при повному завантаженні виробничих потужностей швидше спостерігається такий порядок зміни макроекономічних показників: спочатку реагують процентні ставки, потім ціни, а вже потім обсяги виробництва. По-третє, кейнсіанська модель вважає, що ринок капіталу не бере участі у формуванні процентної ставки, а лише реагує на її зміни, породжувані ринком грошей. По-четверте, кейнсіанська модель вводить категорію очікування, однак вона не вивчає формування очікувань і не враховує змін очікувань при змінах параметрів моделі, а також не розглядає механізм зміни очікувань у часі при незмінності параметрів. По-п'яте, кейнсіанська модель вводить в розгляд гроші в якості майна, таким чином, вона починає розглядати не тільки потокові величини, але і величини, що мають характер запасу. Однак кейнсіанська модель рівноваги обмежується лише аналізом грошових запасів, не враховуючи аналіз всього майна споживачів і фірм, а також не беручи до уваги товарні запаси, які також повинні впливати на споживання і виробництво. Таким чином, кейнсіанська модель непогано описує

загальну економічну рівновагу в короткому періоді, хоча і не враховує деякі аспекти цієї рівноваги, але при цьому не дозволяє перейти від короткострокової рівноваги до рівноваги в довшій перспективі.

У період 1950-1960 років новий якісний поштовх до розуміння економічної рівноваги вніс американський економіст Мілтон Фрідман. На відміну від попередніх теоретичних концепцій, у праці "Монетарна історія Сполучених Штатів" (1963) М. Фрідман і Анна Шварц проаналізували роль грошей в економічних циклах, зокрема, в період Великої депресії. Надалі Фрідман і Шварц опублікували у співавторстві монументальні дослідження "Монетарна статистика Сполучених Штатів" (англ. *Monetary statistics of the United States*, 1970) і "Монетарні тенденції в Сполучених Штатах і Об'єднаному Королівстві" (англ. *Monetary trends in the United States and the United Kingdom*, 1982).

Обґрунтовуючи свій підхід до досягнення економічної рівноваги, Мілтон Фрідман довів, що економічна грошова політика Федеральної резервної системи США у воєнні та післявоєнні роки стала причиною інфляції в цій країні. На думку Фрідмана, гроші є головним чинником, що впливає на короткострокові коливання ділової активності. Вони взаємодіють з іншими елементами стимулювання ділової активності, але вони найбільш корелюючі. При визначенні основних змінних функцій попиту на гроші Фрідман ґрунтується на оптимізаційній моделі індивідуальної поведінки, в якості бюджетного обмеження виступає величина сукупного багатства, що включає усі види активів та "людський капітал". Різні види багатства він розглядає як субститути (замінники) грошей. Запропонована Фрідманом функція попиту на гроші є основним моментом його грошової теорії, оскільки, знаючи параметри цієї функції, можна визначити ступінь впливу змін грошової маси на динаміку цін чи відсотків. Фрідман вважає, що: по-перше, для стабільності цін важливе значення має неінфляційний ріст грошової маси (3-5% за рік); по-друге, якщо зміни цін передбачувані й не дуже значні, економічне зростання можливе і при зростаючих, і при падаючих цінах; по-третє, зміна грошової маси веде до зміни доходу.

Інший американський монетарист, Ірвінг Фішер, визначає рівень цін, пропорцію обміну між споживчими товарами і нерозмінними грошима, а самі гроші, на його думку, нейтральні в цьому обміні: результат збільшення грошової маси проявляється в пропорційній зміні рівня цін. Фішер вивів рівняння економічної рівноваги:

$$MV = PQ, \quad (1.1)$$

де M – маса грошей в обігу; V – швидкість обігу грошей;

P – середньозважена ціна; Q – випуск продукції.

Слід визнати, що уявлення про рівновагу у кейнсіанців і монетаристів різняться не настільки вже помітно – ця відмінність полягає у підході до досягнення рівноваги. Кейнсіанці вважають, що досягнення рівноваги можливе через державне стимулювання ефективного попиту. Монетаристи ж категорично відкидають цей шлях і пропонують йти до стабільності через звільнення від регулювання та оздоровлення грошового обігу. Якщо Кейнс стверджував, що споживання залежить в основному від поточного доходу, то Фішер встановив, що воно визначається доходами, котрі споживач очікує отримати протягом всього свого життя. Фрідман запропонував для пояснення поведінки споживачів гіпотезу постійного доходу (скхильність до споживання – постійна величина). Цю позицію Фрідмана підтримував Франко Модільяні в своїй гіпотезі життєвого циклу (1985). Модільяні вважав, що споживач може розподілити ресурси, якими він володіє протягом життя, з урахуванням років після виходу на пенсію (65 років), з тим, щоб мати стабільний рівень споживання протягом усього життя.

Слід підкреслити, що на відміну від кейнсіанців Фрідман докладно аналізує, чи може політика розширення сукупного попиту (а отже, збільшення маси грошей в обігу) призвести до зниження рівня безробіття, і якщо так, то в який період часу. Вчений приходить до висновку, що рівновага економіки визначається реальними факторами – виробничими та соціально-економічними. Якщо ж, згідно з теорією раціональних очікувань, очікування економічних суб'єктів розходяться з реальністю, то зміни номінального сукупного попиту вплинуть на реальний обсяг виробництва і

зайнятості. По мірі адаптації економічних суб'єктів до змінених обставин відхилення поточного значення рівня безробіття від природного рівня зменшується.

Таким чином, Фрідман ставить під сумнів положення, що збільшення маси грошей в обігу здатне підвищити рівень зайнятості і знизити процентну ставку. На думку науковця, збільшення маси грошей пов'язане з операціями федеральних резервних банків на відкритому ринку, коли ці банки здійснюють покупки державних цінних паперів у комерційних банків, збільшуючи тим самим резерви останніх і створюючи можливість розширення масштабів депозитно-чекової емісії. В цьому разі зниження процентної ставки відбувається паралельно зі збільшенням банківських резервів. Далі збільшується обсяг витрат і номінальних доходів, послаблюючи початкове зниження відсотка.

Аналізуючи способи досягнення економічної рівноваги у роботі "Аргументи на користь гнучких валютних курсів", Фрідман пропонує реформувати міжнародну валютну систему. Золото, вважає він, – це лише товар з певним рівнем ціни. Таким чином, рекомендації М. Фрідмана відносно рівноваги в США зводяться до наступного: 1) скасування фіксованої ціни золота; 2) скасування законів, що забороняють в США приватним особам володіти золотом; 3) скасування золотого забезпечення внутрішнього грошового обігу США; 4) продаж банками США золота за ринковою ціною на аукціонах; 5) скасування офіційних фіксованих паритетів між долларом США та іншими валютами; 6) надання іншим країнам можливості підтримувати свою валюту порівняно з долларом США. Більшість з цих пропозицій були прийняті урядом США і Міжнародним валютним фондом. Сам Фрідман писав: "Що нам дійсно необхідно, так це не тонке управління економікою, подібне до дій вмілого водія, – плавними рухами керма уникати нерівностей дороги, а спосіб, яким можна було б стримати пасажира, наділеного владою визначати грошову політику, від того, щоб він не схопився за кермо і не скинув машину в кювет".

Таким чином, слід підсумувати: концепцій, що пояснюють економічну рівновагу, досить таки небагато і на сьогоднішній день застосовуються тільки дві концепції – це монетаристська та

кейнсіанська моделі. На нашу думку, це пояснюється не стільки суперечливістю і недосконалістю деяких теорій, скільки зміненими системними елементами в економіці. В результаті цих змін існуючі моделі перестають об'єктивно співвідноситися з тими подіями, які відбуваються в економіках. Виходячи з вище викладеного, слід зробити висновок про нездатність існуючих концепцій пояснити систему економічних відносин у сучасному світовому господарстві внаслідок зміни взаємозв'язків між структурними елементами системи та змінами самих структурних елементів. Така зміна, як не дивно, відбувається досить таки стрибкоподібно і турбулентно. Однак у розумінні суті зміни системоутворюючих факторів у сучасній соціально-економічній формації однозначної думки поки немає, тому слід з'ясувати існуючі підходи до його розуміння, зокрема, основні положення теорії постіндустріального суспільства.

Вперше термін "постіндустріалізм" було запроваджено в науковий обіг на початку ХХ століття вченим А. Кумарасвами [41, 68], який спеціалізувався на доіндустріальному розвитку азійських країн. У сучасному значенні цей термін вперше був застосований у кінці 1950-х років, а широке визнання концепція постіндустріального суспільства отримала в результаті робіт професора Гарвардського університету Деніела Белла, зокрема, після виходу в 1973 році його книги "Прийдешнє постіндустріальне суспільство" [11]. Белл стверджував, що, подібно до того, як в результаті промислової революції з'явилося конвеєрне виробництво, підвищило продуктивність праці і підготувало суспільство масового споживання, так і тепер повинне виникнути потокове виробництво інформації, що забезпечить відповідний соціальний розвиток за всіма напрямками. Постіндустріальна теорія багато в чому була підтверджена практикою. Як і було передбачено її творцями, суспільство масового споживання породило сервісну економіку, а в її межах найбільш швидкими темпами став розвиватися інформаційний сектор господарства.

Подальший розвиток теорії постіндустріалізму пов'язаний з яскравими поглядами футуролога Е. Тоффлера. Так, висуваючи основні передумови розвитку і системоутворюючі чинники постіндустріалізму, автор підкреслює, що інформатизація є основним

чинником, який тягне за собою інші галузі економічної системи. У своїх працях [12, 13] автор підкреслює, що інформація може замінити величезну кількість матеріальних ресурсів, стає основним матеріалом для робітників, які вільно об'єднані в асоціацію. Постіндустріальне суспільство пропонує можливість купувати дешеву, націлену на конкретного покупця продукцію, що розподіляється в малих нішах. Межі між продавцем (виробником товару та (або) послуги) і покупцем (споживачем) стираються – "prosumer" може задовольнити всі свої потреби.

Також, визначаючи системоутворюючі чинники постіндустріалізму як системи у своїй книзі "Революційне багатство. Як воно буде створене і як воно змінить наше життя", подружжя Тоффлер пише: "Подібно іншим ключовим елементам капіталізму, гроші переживають саму стрімку і глибоку революцію за багато століть, революцію, яка створить абсолютно нові форми, нові способи виплат і платежів, а також ділові можливості обходитися взагалі без грошей" [57, 58]. Таким чином, автор пов'язує інформатизацію з фінансовою архітектурою економічних систем і ставить акцент у зміні ролі фінансових відносин. Дійсно, в новітніх економічних відносинах з'явилися такі поняття, як електронні гроші, міжнародні платіжні системи та ін., що кардинально змінюють методи і мотиви взаємодії між суб'єктами економічних відносин.

Слід зазначити, що праці Е. Тоффлера досить сильно вплинули на сучасні соціально-економічні течії. Доказом цього може слугувати концепція "трансгуманізму", яка вдало доповнила постіндустріалізм як соціально-економічну формацію. Представники цього руху на сьогоднішній день стали мейнстрімом соціально-економічних концепцій постіндустріалізму. Так, характеризуючи основні риси постіндустріалізму як системи, трансгуманісти акцентують увагу на трансформації людини як на головному системоутворюючому елементі. На думку прихильників цього напряму, людина і її еволюція прискорюються завдяки технологічному втручанню, внаслідок чого вже в цей час кардинально змінюється соціально-економічний ландшафт економічних систем. Всі жителі Землі не тільки розділені на раси, нації, релігії чи ідеології, але також, в якомусь сенсі, різняться за своїм становищем у часі. Вивчаючи

населення планети, ми знаходимо крихітні групи людей, які досі живуть полюванням і збиральництвом, як тисячоліття тому. Їх життя багато в чому схоже на життя їхніх предків століття тому, вони – люди з минулого. На противагу їм, трохи більше 25% населення Землі проживає у промислових центрах, веде сучасний спосіб життя. Це продукт першої половини двадцятого століття, змодельований механізацією і загальною освітою та вихованій сільськогосподарським минулим їх власних країн. Решта 2-3% світової популяції не належать ні до минулого, ні до теперішнього. Так, в найбільших центрах технологічних і культурних змін – у Санта-Моніці, штат Каліфорнія, Кембриджі, Массачусетс, Нью-Йорку, Лондоні й Токіо живуть мільйони людей, про яких вже зараз можна сказати, що вони живуть в майбутньому. Вони створили цю тенденцію, навіть не підозрюючи, що багато мільйонів будуть так жити лише завтра. Разом з цим вищезазначені теорії мають на меті описати тільки контури системи, яка має набагато більше спектрів. Вище перераховані вчені заклали основи розуміння майбутнього економічного укладу, однак, на нашу думку, за десять-п'ятнадцять років ці теоретичні напрацювання слід доповнити новими аспектами, без яких розуміння методологічних акцентів сучасної соціально-економічної формації є однобоким та необ'єктивним [5, 9].

По-перше, це зміни у валютно-фінансових відносинах. У цьому напрямку працює досить багато авторів, однак зміни в цій сфері настільки багатогранні, що виділити якусь домінуючу концепцію неможливо. При цьому слід виділити наступні дослідження, які відображають суть трансформацій, що відбуваються. Так, директор з досліджень Федерального резервного банку Чикаго Вільям Хантер у своїй монографії "Регулювання фінансового сектора в епоху глобалізації: перспективи політичної економіки і управління" зазначає, що "... світовий фінансовий ландшафт трансформує регулювання фінансового сектора в епоху глобалізації у бік недержавних організаційних утворень, що створюють децентралізовану систему взаємодії на основі віртуальної економіки. Таким чином, реформування на національному рівні є доволі трудомістким процесом". В інших своїх дослідженнях автор також наголошує, що фінансовий сектор економіки з кожним роком відривається від державного

регулювання і функціонує як самостійна система з відсутністю центру управління, що загострює регулювання фінансів у межах окремої держави.

Інший вимір валютно-фінансових трансформацій, що активізують свій вплив на економічні системи незалежно від превалюючого типу виробництва, розкривають у науковій праці "Глобалізація мирових валютно-фінансових ринків" В. Шмельов та О. Хмиз. Автори акцентують увагу, що у новітньому розвитку фінансових відносин статика і динаміка традиційних і нових форм грошей, світових валютного та фондового ринків в цілому та їх секторів: приватного глобального (євровалют), державних, національного фінансування експорту, а також світових і регіональних валютних фондів та інвестиційних банків, дають змогу стверджувати, що назріла необхідність змінити методи регулювання цього сектора, оскільки діючі інституції втратили здатність до прогнозованого росту та управління [65].

Наслідки вище зазначеного, що проявляються у системній дезорієнтації національних урядів, визначаються також у працях Д. Сороса [55], Дж. Гелбрейта [19], Д. Стігліца [20]. Серед українських вчених ця проблема розкрита у працях Н. Стукало [56], Д. Лук'яненко [27], А. Філіпенко [59], Н. Резнікової [42], М. Відякіної [42], І. Бураковського [34], В. Будкіна [34], Ю. Козака [25], С. Якубовського [67].

По-друге, в класичних теоріях постіндустріалізму визначається роль малого бізнесу, проте транснаціоналізація в останні десять років збільшила свій вплив на національні економіки. Цей вплив виражається у переміщенні капіталу із країн з його відносно надмірною кількістю в країни, де він знаходиться в дефіциті, але в надлишку є інші фактори виробництва (праця, земля, корисні копалини), які не можуть бути раціонально використані у відтворювальних процесах через брак капіталу. Слід підкреслити, що боротьба з переміщенням капіталу теж посилилась з причин все меншої контрольованості цього процесу з боку національних урядів. Таким чином, емпіричні факти суперечать постіндустріальній моделі розвитку національних економічних систем. Де-факто прогнози таких вчених, як К. Симс [36] та Л. Хансен [37] відносно

розвитку та ролі транснаціональних корпорацій, що вказували про те, що основний клас у постіндустріальному соціумі – це насамперед клас професіоналів, що володіє знаннями, а центр суспільства повинен зміститися від корпорацій в бік університетів, дослідницьких центрів і т. п. В реальності корпорації так і залишилися центром західної економіки і лише зміцнили свою владу над науковими установами, серед яких повинні були розчинитися. Таку точку зору поділяють як зарубіжні дослідники Р. Шаліні [7], М. Боес [2], Р. Брін [3], Д. Ротман [2], так і українські вчені І. Сазонець [49, 50], О. Рогач [45], І. Газізуллін [17], О. Антоненко [14], А. Данильченко [21, 38, 39], Д. Калінін [9, 21], Т. Азарова [13, 39].

По-третє, це наростання геоеконімічної темпоральності в поєднанні з тенденцією наростання делегування владних повноважень на наднаціональний та міжнародний рівні. Слід визнати, що після руйнування двополусної системи сучасних міжнародних відносин та підйому останньої хвилі глобалізації перед основним міжнародним актором – гегемоном планети (США) і його союзниками постало питання закріплення та підтримки їх статусу наддержав. Однак за умов жорсткої боротьби за визначення майбутнього глобального образу планети дослідники наголошують, що особливо важливо диференціювати глобалізацію як природний, об'єктивний процес та як суб'єктивний, штучний, насильницький – в інтересах так званих глобалізаторів [8, 62, 64]. Загалом в цій площині зосереджено достатню кількість досліджень, зокрема, детальний аналіз проблем формування "нового світового порядку" та трьох основних інститутів мондіалізму з позиції теорії латентних структур здійснив О. Чемшит у статті "Наддержавний рівень політичного правління: "новий світовий порядок" [62]. Особливої уваги заслуговують дослідження М. Шепелева (з погляду зазначеної позиції), який пропонує використовувати термін "політична система мондіалізму" для опису процесів і станів, що наявні у глобальній реальності [64]. Окремо слід виділити роботу Р. Шульцінгера, у якій він описує амбіції західних експертів із зовнішньої політики – членів "Ради з міжнародних відносин", межі їх впливу у конструюванні цих ідей та їх втіленні. Йдеться про вироблення рекомендацій та їх надії щодо управління взаємозалежною глобальною економікою планети,

позицію щодо питання участі США у Другій світовій війні, плани створення післявоєнного порядку тощо. Автор доходить до висновку, що критики відповідних структур та персоналій постійно перебільшують вплив Ради і, отже, через це вона не може претендувати на статус латентної структури глобальної політики [8, 65].

Однак зростаюче число недержавних суб'єктів економіки і політики бере на себе ряд функцій, що раніше виконувалися державою. Господарська політика окремих держав перестає бути суверенною, перебуваючи під дедалі більшим впливом ситуації на світовому ринку. Глобальна система комунікацій маргіналізує роль держави на інформаційному полі, робить практично неможливим урядовий контроль за потоками інформації. Держава в прийнятті рішень все частіше покладається на експертизу приватного бізнесу та неурядових організацій, які мають по ряду питань більше інформації, ніж держструктури. Таким чином, на нашу думку, на сьогодні незалежно від статусу країни в глобальному середовищі формуються нові моделі відносин у системі "суспільство-уряд", в якому управління за принципом "зверху вниз" характеризується низькою результативністю. Однак можна стверджувати, що інформатизація сприяє розвитку соціального плюралізму і демократії. Так, деякі зарубіжні науковці, такі, як М. Герхем [4], З. Янлан [11], а також вітчизняні О. Сазонець [48], А. Фоменко [60], Л. Цибульська [61], О. Черняк [63], П. Родіонов [46] у своїх дослідженнях обґрунтовують амбівалентність інформатизаційних ефектів на національній економіці. Зокрема, на думку цих науковців, інформатизація буде сприяти реалізації комп'ютерного контролю за кожним його членом. Однак цей контроль будуть мати не державні органи влади, а приватні підприємства та корпорації у сфері інформаційних технологій. Внаслідок цього держава як орган контролю втрачає свої компетенції. Яскравим прикладом може слугувати революція в Єгипті, яка спочатку була організована через громадські мережеві сервіси і в деякій мірі стартувала через створення антиурядових груп у Facebook, де організатори закликали до активних дій.

Таким чином, слід підкреслити, що вище перераховані чинники докорінно перебудовують соціально-економічні зв'язки в національних економіках, змінюючи саме уявлення цивілізаційної

парадигми. Слід констатувати факт переходу частини країн світової економіки на нову соціально-економічну формацію, однак це важко назвати постіндустріальним суспільством, оскільки більшість правил і механізмів його функціонування в сучасному світовому господарстві не спрацьовують. Ця теза обґрунтована насамперед невідповідністю теорій постіндустріалізму та емпіричними векторами розвитку країн світової економіки.

Так, наприклад, один із загальних постулатів постіндустріальних теорій – посилення ролі малого та середнього бізнесу – сьогодні, здається, як мінімум не відповідає дійсності, бо, як вже зазначалося, транснаціональні корпорації чудово скуповують "стартапи", посилюючи свій вплив на національні економіки. До того ж вони у багатьох випадках на територіях присутності не платять податків і не дотримуються національних стандартів ведення бізнесу. Також слід окремо зазначити, що в сучасних та класичних теоріях постіндустріалізму вважається, що основним засобом виробництва є кваліфікація працівників. У цьому розумінні засоби виробництва належать самому працівникові, тому цінність співробітників для компанії різко зростає [8, 34, 49, 67]. Однак на сьогоднішній день, як і в індустріальному суспільстві, основою якого були пролетарії, цей клас переродився в так званих "когнітаріїв". У загальному вигляді інфографічна схема сучасної соціально-економічної формації представлена на рис. 1.5.

На нашу думку, на сьогоднішній день постіндустріалізм як теоретична конструкція не витримує критики з боку сучасних трансформацій у світовій економіці. Слід підкреслити, що всі постіндустріалістські погляди на розвиток новітньої соціально-економічної формації акцентують увагу на зменшенні впливу глобальних корпорацій і збільшенні свобод та рівня життя окремого члена суспільства, превалюванні наукоємного виробництва, зменшенні нерівності та інших характеристик, при яких суспільство є вільним від основних макроекономічних станів нестабільності. Світова громадськість навіть сформувала перелік країн, які вважаються постіндустріальними. Однак що ж ми можемо спостерігати в дійсності? На нашу думку, дійсно, інформація стала відігравати вирішальну роль у розвитку та стабільності суспільства, проте в

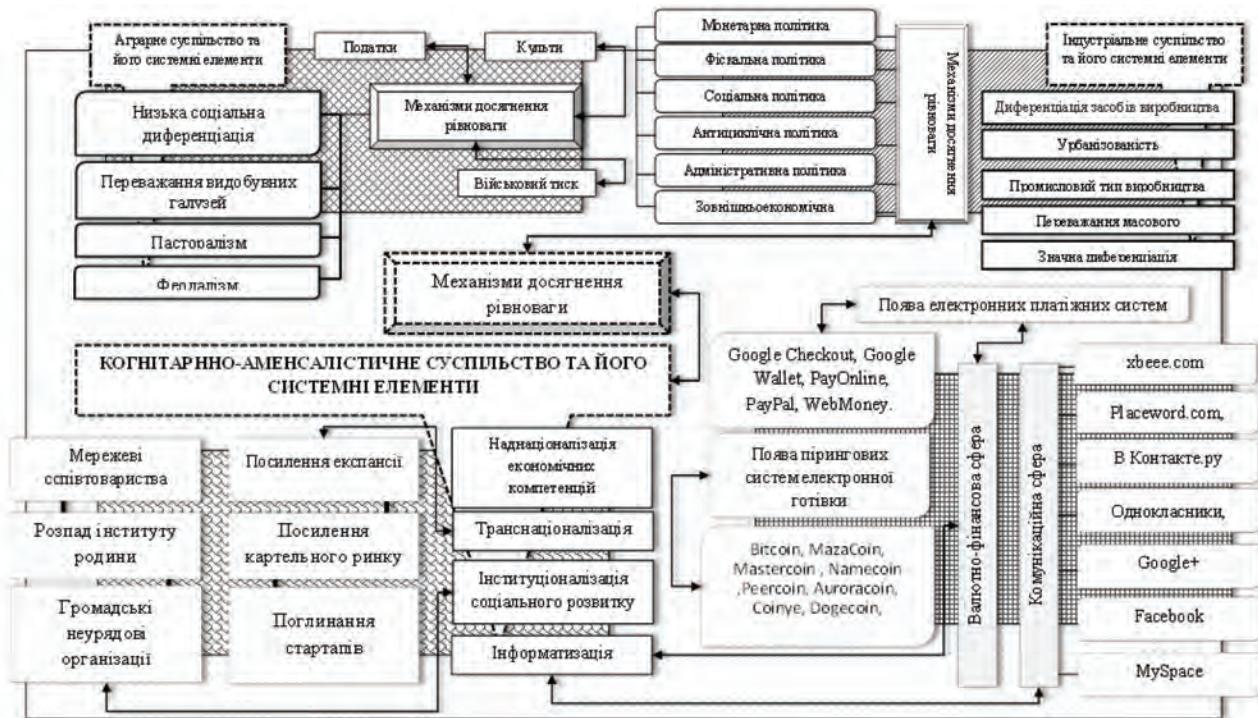

Рис. 1.5. Еволюція державних підходів щодо досягнення економічної рівноваги за суспільно-економічними формаціями [8, 38, 42, 66]

країнах, які декларують свій постіндустріальний статус, як і в країнах третього світу наростають одні й ті ж проблеми: безробіття; соціальне розшарування, кризи. Роль глобальних корпорацій має тенденцію до посилення, також слід зазначити, що працівники розумової праці стали навіть більш залежними від корпорацій, яскравим прикладом може служити Україна, де аутсортинг інформаційних послуг став звичною справою, а купівля "стартапів" – прекрасним бізнесом для корпорацій. Таким чином, ми дійсно спостерігаємо формування нової суспільно-економічної формації, проте основні принципи взаємодії не вписуються в постіндустріальні концепції. На нашу думку, новітню суспільно-економічну формацію слід розуміти як когнітарно-аменсалістичну. На відміну від існуючих класичних і альтернативних теорій суспільно-економічних формацій, пропонуване авторське розуміння сучасної суспільно-економічної формації будується на трансформації ролі найманого працівника щодо індустріальної економіки. У когнітарно-аменсалістичній системі роль індивіда в економічній системі дуже нагадує клас "пролетаріїв", з тією лише різницею, що цілі і завдання для роботи йдуть не зверху вниз, а навпаки. В індустріальному суспільстві успішним членом суспільства називався працівник, який досконально виконував заздалегідь запрограмовані кимось дії і робив це вчасно. У когнітарно-аменсалістичній системі сучасній людині жити стало набагато важче. Для того, щоб бути успішною, людина не тільки повинна робити роботу якісно, вона також повинна в якійсь мірі сама розробляти та пропонувати капіталісту способи вирішення проблем краще за інших. У такому середовищі в соціальному плані вижити і бути успішними можуть тільки кращі члени суспільства, інші є "неандертальцями", оскільки залишаються за бортом цивілізації, не зумівши досягти певного когнітивного темпу розвитку когнітарно-аменсалістичного суспільства. І дійсно, на сьогодні навіть у найрозвиненіших країнах світу, які називають себе постіндустріальними, проживають мільйони безробітних, які не можуть знайти роботу не тому, що її немає, але тому що рівень умінь вимагає значних когнітивних зусиль насамперед. Також на противагу існуючим теоріям постіндустріалізму слід зазначити, що, на нашу думку, сучасне

суспільство переростає в систему глобальних акторів, яка діє за принципом міжвидових взаємовідносин. При цьому один вид, іменованій аменсалістичним суб'єктом, зазнає пригнічення росту і розвитку, а другий, іменованій інгібітором, таким випробуванням не піддається. У ролі інгібіторів на сьогодні виступають корпорації та інші інституції, які мають статус не нижче міжнародних.

Перераховані авторські узагальнення дають можливість стверджувати, що сучасна система світового господарства має більше ознак когнітарно-аменсалістичного суспільного ладу, ніж постіндустріального. Тим більше, як зазначається в теоріях постіндустріалізму, що тільки деякі частини регіонів чи країн мають статус постіндустріальних, на нашу ж думку, в сучасні відносини когнітарно-аменсалістичного типу втягнуті майже всі країни світу, де є Інтернет і корпорації. У таких країнах межі рівноваги, на нашу думку, отримують новий масштаб. З появою віртуальної економіки і глобальних суб'єктів, коли події в одному кінці світу тягнуть за собою наслідки в іншому, досягнення економічної рівноваги на національному рівні можливе тільки в короткостроковому періоді і то за умови позитивної світової кон'юнктури. Тому, на нашу думку, досягнення і підтримання рівноваги сучасної економічної системи детерміноване насамперед процесами на регіональному та глобальному рівнях.

1.3. Трансформації глобальної економічної системи економічної рівноваги та аменсалістичні виміри державного управління

Транзитивність архітектури світової економіки є одним з важливих вимірів розвитку людства. Протягом всього часу розвиток суспільства супроводжувався зміною інституцій, що регламентують базові його виміри. На сьогодні світове господарство стикається з історичною дилемою. Вперше за все існування людства на сьогодні існує глобальна система економічних зв'язків, але ми не маємо глобальних інститутів регулювання світової економіки. Тим не менше, у нас є два напрями розвитку інституцій, які пропонують програми і прагнуть їх реалізувати. Одна сторона складається з

економістів, представників державних органів і посадових осіб глобальних економічних інститутів, таких як Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Світова організація торгівлі (СОТ). Інша сторона включає людей, які протестували на засіданні СОТ в Сіетлі, автори книг про сумнівність переваг глобалізації для бідних, проблем досягнення добровільного дотримання стандартів праці та екологічних стандартів. Пропозиції та стратегії цих двох "інституцій" можна розглядати як систему регулювання світової економіки, адже сьогодні відсутня більш організована система.

Новітні комунікаційні та транспортні технології створили можливість переміщення капіталу, товарів та інформації легко і швидко по всьому світу. І організації пристосувалися до цих нових характеристик, створюючи гнучкі організаційні структури. Корпорації можуть легко переміщувати виробництво товарів з однієї країни в іншу, щоб скористатися більш низькою вартістю робочої сили і більш сприятливим державним регулюванням. Дійсно, деякі компанії йдуть далеко, щоб укласти контракт на проектування та збут товарів, а також їх виробництво. Таке розташування дозволяє їм наймати місцеві фірми, які краще знають бажання споживачів у своїх країнах. Нові комунікаційні технології, посилення стандартизації бухгалтерського обліку і нові фінансові ринки дали можливість капіталу швидко перейти з країни до країни. Капітал тепер тече легко через національні кордони в держави, що шукають максимальну віддачу від інвестицій. У результаті перемоги ринкових економічних теорій, зниження тарифних бар'єрів виробники можуть продавати свої товари в інших країнах. Розширення торгівлі створює більше конкуренції і веде до підвищення якості товарів та зниження цін для споживачів. Тим не менше, люди, які протестували проти Світової організації торгівлі в Сіетлі та в інших місцях, стурбовані тим, що було названо "гонкою на дно". Країни прагнуть іноземних інвестицій для створення робочих місць і податкових надходжень, але часто вони змушені конкурувати за іноземні інвестиції з іншими країнами, які мають менш обмежувальні трудові та екологічні стандарти. Тож не дивно, що бізнесмени часто вибирають для переміщення своїх операцій країни з менш обмежувальною політикою. Острах протестуючих викликає

те, що зниження трудових і екологічних стандартів буде спостерігатись по всьому світу. Вони відчують, що глобальна економіка керується в першу чергу бажанням знизити торговельні бар'єри, створити стимули для країн організовувати капітали та людські ресурси шляхом зняття або ослаблення обмежень. Тому надзвичайно важливою як для України, так і для будь-якої країни є обґрунтована орієнтація щодо напрямку інтеграції у світове інституційне середовище. Таким чином практичний інтерес і теоретичну цінність становить визначення етапів розвитку глобальної економічної системи координації економічної рівноваги та обґрунтування тих інституцій, які на сьогодні мають реальний вплив на економічну рівновагу в національних економіках.

Аналізуючи аналітичні узагальнення основних етапів розвитку глобальної економічної системи координації економічної рівноваги, слід підкреслити, що формування міжнародних координуючих інституцій пов'язане з трансформаціями суспільно-економічних відносин. Зародження економічної системи координації економічної рівноваги відбулося в період новітньої епохи, коли Великобританія стала двигуном зростання світової економіки під час промислової революції між 1820 і 1890 рр.

Слід відзначити, що нині існуюча глобальна інституційна система координації економічної рівноваги стала прообразом національних моделей країн першого світу. Таким чином, першим етапом становлення глобальної системи координації економічної рівноваги є становлення країн та регіонів, тобто основних об'єктів торгових відносин, що потім і сформували систему регламентації комерційних відносин згідно зі своїм баченням. Технологія дала потужний імпульс зусиллям індустріалізації та її послідовникам. Промислова революція була поштовхом до застосування науки та технологій, які були необхідні для сучасного економічного зростання. Відбулося збільшення продуктивності праці в країнах ОЕСР між 1820 і 1913 роками майже в сім разів у порівнянні з 1700-1820 рр. Прискорення технічного прогресу, в свою чергу, призвело до середньорічного економічного зростання в реальному ВВП на душу населення в середньому серед країн ОЕСР у шість разів вищого, ніж в попередній період. Ступінь економічних змін між 1820 і 1913 роками

був безпрецедентним, дохід на душу населення в середньому серед країн ОЕСР зріс більш ніж втричі; частка промисловості різко зросла; частка зайнятих у сільському господарстві скоротилася на дві третини; обсяг світового експорту зріс більш ніж у тридцять разів.

Якраз в той час і були сформовані передумови глобальної економіки та глобальної фінансової системи, що базувались на істотному міжконтинентальному капіталі, переміщенні населення, міжнародній моделі спеціалізації у виробництві і торгівлі. Глобальний економічний порядок в епоху промислової революції був загалом ліберальним. Період 1820-1913 рр. характеризувався відсутністю більшості новітніх протекціоністських бар'єрів, в той період немає кількісних обмежень і в основному низькі або взагалі відсутні митні ставки на сировину та імпорт продуктів харчування, різним ступенем промислового захисту, вкрай легким міжнародним рухом праці і капіталу, а також фіксованою номінальною обмінною системою, яка базувалась на золотому стандарті. Основний вплив промислової революції на світову економіку базувався на тому, щоб забезпечити зв'язок європейських країн і країн нового світу на основі формування нових моделей та потенціалу економічного розвитку. Промислова технологія різко знизила вартість харчових продуктів і сировини з колоній для країн Європи. Ці нововведення дозволили розвивати нову модель міжнародного поділу праці, що доповнювалася міжнародною спеціалізацією в галузі торгівлі та виробництва. Географічне розширення, міжнародна торгівля, міжнародна міграція і рух капіталу в заморських колоніях значно прискорились. Промислова революція також привела до істотного збільшення економічної диференціації між народами. Напередодні промислової революції відношення доходу на душу населення в середньому між найбільш розвиненими країнами та колоніями було несуттєвим. Проте з розвитком технологій міжнародного фінансового ринку та корпоративної експансії цей показник збільшився, що кінцевому підсумку призвело до роздвоєння світу на табір розвинених індустріальних країн з одного боку і табір маргінальних колоній з сільськогосподарською структурою ВВП – з іншого.

Не всі з нинішніх країн ОЕСР пройшли по шляху промислової революції одночасно. Вони почали в різний час і прогресували на

різних швидкостях. Дійсно, відставання у поширенні британської моделі промислової революції серед країн ОЕСР тривало від одного до трьох поколінь. У теорії застосування нових технологій було відкрито для всіх країн Європи. Але по факту країн, які змогли скористатися потенціалом для довгострокового економічного зростання на базі нової інституційної системи світового господарства, було не так багато. Проте саме в цей час сформувалась ієрархічна система суспільно-економічних зв'язків між передовими країнами та маргінальними колоніями. Відмінності в національних інвестиційних ставках були тісно пов'язані зі швидкістю дифузії технологій промислової революції як серед регіонів всередині країн, так і між країнами. Проте це був не єдиний фактор, що впливав на розвиток глобальної системи економічної рівноваги. Слід відзначити, що промислова революція була досить капіталоемним процесом, про що свідчить історія економічної думки. Приріст внутрішніх інвестицій у провідні країни Європи сповільнився, технологічне лідерство зменшилось і вони в кінцевому підсумку були обігнані більш динамічними країнами, а економічне лідерство з 1890 р. перейшло з Великобританії до США. Основними інституціями, що сформувались під час цього періоду, став фондовий ринок та становлення мета-корпорацій, що стали прообразом новітніх ТНК. Загалом функціональні виміри елементів глобальної економічної системи в період індустріалізації представлені на рис. 1.6.

Слід відзначити, що в період індустріалізації світове господарство і міжнародні економічні відносини мали досить розгалужену систему між монархіями, що формувались протягом століть. Виміри елементів глобальної економічної системи в період індустріалізації мали лінійний характер. Так, в цей період глобальна економічна рівновага забезпечувалась через двосторонні відносини найбільш могутніх імперій на базі таких сфер, як інвестиційні та торгові потоки, що було можливим за невисокого рівня диверсифікації експортної номенклатури та міжнародної валютної системи золотого стандарту. Проте така система протрималася недовго. На нашу думку, подальші трансформації пов'язані з економічними умовами між основними гегемонами. Так, відсутність платформи для вирішення як політичних, так і економічних спорів, призвела

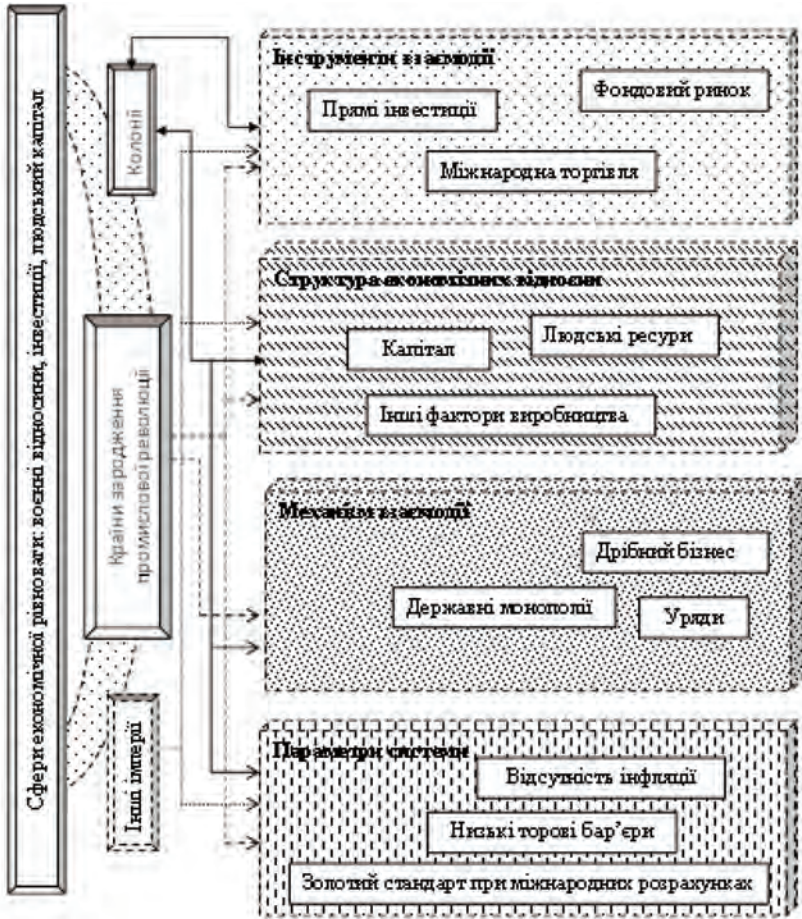

Рис. 1.6. Функціональні виміри елементів глобальної економічної системи в період індустріалізації

до переформатування світового порядку в період Другої світової війни. Разом з цим технологічна складова також зіграла ключову роль. Національні економічні системи з розвитком технологічних перетворень отримали змогу не залежати від економічно розвинутих центрів Європи та США. Так, у період індустріалізації та аграрної суспільно-економічної формації системоутворюючими

факторами виробництва були матеріальні ресурси, тому території, які не мали статусу імперії, не мали змоги розвивати власні інституції національної економічної самоідентичності. На противагу вище зазначеному в період 50-х років, все докорінно змінилося завдяки новому технологічному укладу. Так, в цей період зародився процес так званої глобалізації, що, нашу думку, базується саме на вірусному розповсюдженні технологій, роблячи всі існуючі види бар'єрів неефективними. В цей період стираються рамки національних економік та гегемоній у своєму звичайному вигляді. Цей процес докорінно змінив архітектуру глобальної системи економічної рівноваги.

На сьогодні саме визначення глобалізації має досить дискусійний характер, проте сучасні економісти виділяють базові сфери цього процесу. Для обґрунтування релевантних інституцій щодо проблематики новітньої глобальної системи економічної рівноваги насамперед слід обґрунтувати, які саме зміни сталися в структурі економічних відносин, інструментах взаємодії та параметрах системи глобальної економіки. Вище зазначені питання кристалізуються у самому понятті "глобалізація".

Вже в другій доповіді Римського Клубу "Людство біля поворотного пункту" її автори М. Месарович і Е. Пестель зробили спробу врахування специфіки соціально-політичного розвитку глобалізації. У зв'язку з цим світ було поділено умовно на 10 регіонів. Ієрархічна система моделей складається з 3-х рівнів: причинного, організаційного та рівня формування норм, цінностей і цілей суспільства. Ці моделі і розробки є важливим інструментом аналізу процесу глобалізації не тільки в галузі економічних, але й більш широких міжнародних питань [73, с. 127]. Проте саме успіхи в розробці досить адекватних моделей економічних процесів зробили цілком очевидною штучність і безпорадність спроб формалізації політичних і соціальних процесів.

Парадигмальний підхід до цих процесів визначає А. Неклеса. На його думку, в сучасному глобальному світі формується світова конструкція – метаінфраструктура – в якій "перерозподіляється увесь сукупний світовий дохід між геоекономічними персонажами, тісно пов'язаними різними видами господарської діяльності. У

центрі зосереджені капітали, інформація і нові технології. На периферії знаходяться корисні копалини, сировина, дешева робоча сила та значні ринки збуту готової продукції. Відносини між центром і периферією базуються на ринкових засадах: більшу вигоду отримує той, хто володіє більшою економічною владою, важливішими й дефіцитнішими ресурсами. Тому ці стосунки є лише формально рівноправними, а насправді виражають підпорядкованість периферії центру з усіма випливаючими звідси наслідками. А вони достатньо промовисті й сумні. На 20 % населення планети (так званий "золотий мільярд"), яке проживає в центрі, припадає 86 % світового ВВП" [82, с. 133]. Таку модель глобалізації поділяє багато економістів, серед них не лише представники країн "третього світу", як, наприклад, індієць Р. Котхарі і сенегалець С. Амін. Такої позиції дотримуються і голландець В. Вертхейм, і американець Дж. Сорос [81, с. 145]. На засадах новітніх технологій формується домінуюча глобальна інфраструктура, сприйнятлива для певного класу економічних суб'єктів і набагато менш дружня по відношенню до інших. Інфраструктура, сутність якої не виробництво, а розподіл і перерозподіл ресурсів, доходів, прибутку. Такий перерозподіл, зорієнтований на країни півночі, є своєрідним глобальним податком на економічну діяльність. Зближення цих поглядів і підходів характерне також для таких вчених, як: І. Уоллерстайн "Глобалізація як лінійний процес модернізації", "світ-системна" модель; модель "світової культури" (М. Арчер, М. Феверстоун, Р. Робертсон); теорія глобального співтовариства (Е. Гідденс); модель глобальної системи; теорія "суспільств, заснованих на знанні" (Н. Стер) [6, с. 47].

У працях зарубіжних вчених цього напрямку, зокрема В. Бансала, Дж. Майер, М. Месаровича, Г. Мюрдаля, Я. Тінберга, Д. Сото, Дж. Стиглиця обґрунтовуються загрози неоліберального підходу до побудови світового господарства [7, с. 245]. У такому ж ракурсі проводять теоретичні та емпіричні дослідження вітчизняні науковці, зокрема Д. Лук'яненко [65, с. 123], Ю. Макогон [153, с. 21], Ю. Пахомов [92, с. 61], І. Сазонець [111, 112], І. Кукурудза [62, с. 57], які також вказують на загрози виходу у глобальне конкурентне середовище країн з неадаптованими до умов сучасного ринку

економічними системами та інституціональними структурами, а також неможливість досягнення рівня конкурентоспроможності найвагомшого учасника глобалізації – транснаціональних корпорацій. Методологічні основи асиметрії розвитку глобальної економіки відображає М. Кастельс і зазначає, що "архітектура глобальної економіки відображає асиметрично взаємозалежний світ, що організований навколо трьох головних економічних регіонів і все більше поляризується по осі протистояння між продуктивними, процвітаючими, багатими інформацією галузями і галузями знедоленими, економічно і соціально знеціненими" [54, с. 36].

Цілком об'єктивним є виникнення та формування в останнє десятиліття минулого століття нової галузі наукового знання, яка отримала назву "глобалістика". Вона намагається систематизувати і узагальнено представити сукупність досліджень з даної проблематики. Глобалізація як одна з самих молодих економіко-соціологічних конструкцій потребує ґрунтовного її осмислення щодо всіх галузей життєдіяльності людської спільноти. Новий поштовх пересмисленню терміну "глобалізація" надав Р. Робертсон, який виклав основи своєї концепції у спеціальному дослідженні. Пізніше розробляти і популяризувати теорії глобалізації почали такі зарубіжні вчені, як У. Бек, Г. Терборн, А. Аппадурі, М. Уотерс, Л. Склер, У. Робінсон, Д. Стігліц, Д. Хелд, Д. Гольдблатт, Е. Макґрю, Д. Перратон [15, с. 103].

Окреслюючи основні прояви та характер цього процесу, А.С. Філіпенко наголошує: "одним із найяскравіших сучасних проявів процесу глобалізації є вибухоподібне зростання світового фінансового ринку, кількості та обсягів фінансових трансакцій, що здійснюються між різними суб'єктами світогосподарських зв'язків" [138, с.370]. Окреслюючи характерні категорії фінансової глобалізації, автор дає визначення новітньої її стадії розгортання за основними параметрами: екстенсивність (утверджується універсальна участь у міжнародному фінансовому і монетарному порядку); інтенсивність (небувалі валові потоки); швидкість (цілодобова торгівля); впливовість (відсоткові ставки визначаються у контексті світових ринків, а монетарна політика перебуває під їхнім сильним впливом); інституалізація (триває зростання багатонаціонального банківництва,

зростає значення МВФ для бідніших країн). На думку автора, саме фінансова складова глобалізації є вирішальною в контексті генералізації цього процесу.

На думку І.Л. Сазонця, О.А. Джусова, "фінансова глобалізація – це об'єктивний процес, що закономірно впливає з досягнутого рівня продуктивних сил, з сучасних технологій у виробництві, інших сферах людської діяльності і спрямований на створення загальної міжнародної взаємозалежності країн, фірм і людей в рамках відкритої системи фінансово-економічних зв'язків". Наслідком зазначеного процесу, з точки зору ринків, є їх інтеграція [32, 111, 113]. Тут глобалізація проявляється в тому, що національні ринки, що закриті для взаємодії з ринками інших країн, в результаті процесів глобалізації стають більш зв'язаними один з одним, а також більш гомогенізованими. Таким чином, фрагментарні ринки перетворюються в єдиний ринок, інакше кажучи, глобальний. Однак очевидно, що цей процес протікає нерівномірно, зачіпаючи одні ринки більшою мірою, інші – меншою. Про це, зокрема, згадує Д. Сорос, кажучи про провідну роль саме фінансових ринків у процесах, пов'язаних з економічною глобалізацією [38]. Сучасна світова система залишилася по суті багатоцентровою, причиною чому став перехід до форми об'єднання, заснованої на виробництві та продажу товарів з метою отримання прибутку, тобто перехід до капіталізму. Такий методологічний підхід визначається в працях таких зарубіжних і українських вчених, як: Д. Лук'яненко [66, с. 147], А. Філіпенко [140, с. 24], Ю. Пахомова [92, 93]. Зокрема, ці вчені вважають, що держави, що претендують на роль гегемонів, вважали за краще розвивати стратегії контролю над торгівлею і над доступом до ресурсів, що імпортуються з периферії, замість того, щоб завойовувати інші держави і отримувати від них податки.

М.А. Шепелев обґрунтовує роль політичної інституціоналізації світогосподарського розвитку в контексті передумов розвитку глобалізації світової економіки. В дослідженні "Політична система мондіалізму" він відзначає, що "політична інституціоналізація світогосподарського розвитку виражається насамперед у розширенні кола економічних суб'єктів, на запити яких змушені реагувати як

національні уряди, так і міжнародні організації. Національним державам вже не доводиться говорити про винятковість "національної" або "територіальної" категорії економічних суб'єктів, інтереси яких беруть до уваги уряди". У широкому сенсі йдеться про те, що коло джерел політичної підтримки уряду (а значить, і суб'єктів, в чиїх інтересах формується економічна політика) виходить за рамки територіально-державних кордонів [146, с. 27].

Стосовно міжнародних економічних організацій політична інституціоналізація світогосподарського розвитку означає появу численних нових "гравців" світогосподарської системи (в першу чергу ТНК і неурядових організацій), вплив яких за низкою параметрів можна порівняти з впливом національних урядів. Вітчизняний вчений В.В. Македон, який досліджує проблеми інституціоналізації глобальної економічної системи, в монографії "Міжнародні стратегічні альянси компаній" зазначає: "... конкуренція за владу у міждержавній системі не вимагає особливого культурного консенсусу між країнами" [69, с. 247]. Відповідно виник такий феномен, як "глобальне правління" ("global governance"). Він означає розвиток спеціалізованих міжнародних організацій, таких, як Ліга Націй, ООН, Рада Європи та ін. Створення цих "первинних світових держав" є процесом створення певних інститутів, але, на відміну від більш ранніх "світових держав", вони виникають поступово, за його думкою, на основі угод між державами, а не шляхом завоювань. Така тенденція може в майбутньому привести до створення єдиної всесвітньої держави. У теперішній же час перспективи створення ефективної системи управління світогосподарськими процесами, на нашу думку, визначаються трьома ключовими проблемами. По-перше, розширюється коло суб'єктів політичного ринку, що впливають на прийняття рішень урядів і міжнародних організацій. Тим самим послаблюються традиційні механізми репрезентації та агрегування економічних інтересів. По-друге, в останнє десятиліття склалися чисельні регіональні економічні угруповання, які при загальній орієнтації на цінності відкритої світової економіки представляють собою потужні інструменти захисту специфічних інтересів суб'єктів, що мають вирішальний вплив на вироблення економічної політики в даних угрупованнях.

На основі зазначеного зрозуміло, що глобалізація являє собою досить складне, багатоаспектне явище, що динамічно розвивається. Базовим для всіх національних та інтернаціональних моделей є інститут власності, який упродовж сторіч мав виключно національний характер та регулювався національним законодавством кожної з країн, а тепер зазнає глобалізаційних трансформацій у багатьох напрямках [69, с. 127]. Аналіз наукових досліджень дозволив узагальнити теоретичні основи та наукові моделі процесу глобалізації за напрямками розвитку та характерними рисами. Основні передумови розвитку глобалізації світової економіки, що, на нашу думку, сьогодні формують платформу глобальної системи економічної рівноваги, зображені в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Базові сфери спрямованості розвитку глобалізації світової економіки [48, 49, 50, 55, 58, 68]

Напрями розвитку процесу глобалізації	Автори	Характерні риси
Інформатизація світогосподарського розвитку	Г. Фішер А. Тейт О. Сазонець Ю. Макогон А. Чухно О. Сохацька	Інформатизація – глобальний процес активного формування та широкомасштабного використання інформаційних ресурсів. У процесі інформатизації відбувається перетворення традиційного технологічного способу виробництва і способу життя в новий, постіндустріальний на основі використання кібернетичних методів і засобів.
Транснаціоналізація світогосподарського розвитку	І. Ханін І. Сазонець О. Джусов Т. Гринько	Глобальні ТНК формують фінансовий центр економіки, який глобально впливає на функціонування і розвиток світового виробництва продуктів, послуг, знань, інформації, інтелектуального капіталу, глобального ринку на основі розвитку національних корпоративних структур, їх інтеграцію з міжнародним капіталом та активною діяльністю ТНК в усьому світі.

<p>Політична інституціоналізація світогосподарського розвитку</p>	<p>М. Шепелев В. Македон В. Тарасевич В. Дубницький</p>	<p>Політична інституціоналізація світогосподарського розвитку виражається насамперед у розширенні кола економічних суб'єктів, на запити яких змушені реагувати як національні уряди, так і міжнародні організації.</p>
<p>Інноваційна складова світогосподарського розвитку</p>	<p>Н. Мешко В. Новицький Ю. Пахомов А. Чухно В. Гришкін</p>	<p>Інноваційна складова світогосподарського розвитку сприяла небаченому розповсюдженню в світі неоліберальної економічної доктрини, яка ставить вільний ринковий обмін в основу всіх людських відносин, абсолютно лібералізує економічне життя, звільнює капітал від контролю держави та суспільства.</p>
<p>Фінансова складова світогосподарського розвитку</p>	<p>Д. Сорос Д. Стигліц А. Тейлор М. Франкель А. Філіпенко О. Мозговий</p>	<p>Процес активізації фінансової складової світогосподарського розвитку є наслідком і невід'ємною складовою частиною процесу глобалізації і веде до створення нових відносин з формування зобов'язань та перерозподілу активів на міжнародних ринках грошей, капіталу та валюти з небаченою до цього швидкістю.</p>
<p>Енергетична складова світогосподарського розвитку</p>	<p>О. Амоша А. Кокошин С. Браун А. Воронін С. Еррера</p>	<p>Процес активізації енергетичної складової світогосподарського розвитку є поглибленням і розширенням енергетичних ринків не тільки на основі міжнародної торгівлі, але й за рахунок взаємних інвестицій, дерегулювання на внутрішніх ринках і реструктуризації енергетичних галузей і ринків в усьому світі.</p>

Дослідження всіх концепцій, що подані вище, на нашу думку, дозволяє зробити висновок, що процес глобалізації постійно

трансформується та, видозмінюючись, вбирає в себе все більше складових. Також в процесі розвитку змінюються безпосередньо і всі наслідки глобалізації. Регіоналізація є формою глобалізації, її невід'ємною складовою, оскільки полягає в посиленні інтернаціоналізації господарського життя. Тобто трансформується також процес регіоналізації, що змушує країн-учасниць реагувати на виклики та постійно удосконалювати методологічні засади, виробляти дієві механізми функціонування з огляду на нові виклики глобалізації. Тобто невід'ємною складовою глобалізації є функціонування регіональних інтеграційних угруповань.

Зародження теоретичних підходів до формування регіональних інтеграційних угруповань з'явилося в словнику міжнародних відносин порівняно нещодавно, в 20-х рр. ХХ ст. у рамках "вчення про інтеграцію". Його вперше використали німецькі вчені Р. Шмед, Х. Кельзен і Д. Шиндлер. Запозичуючи термін з природничих наук і вводячи його у сферу аналізу суспільних відносин, згадані автори мали на увазі об'єднання людей, особливо держав у певну соціально-політичну спільність. Після Другої світової війни термін "регіональна інтеграція" стали вживати для позначення різних форм міжнародного співробітництва, які, перш за все, охоплювали такі сфери міждержавних відносин, як функціональну економіку, сферу розробки і пошук технологій, діяльність міжнародних організацій тощо.

Вже у 1970-х рр. відбувається інтенсивна трансформація теоретичних підходів до формування регіональних інтеграційних угруповань під тиском наступних проявів глобалізації: по-перше, це інформатизація світогосподарського розвитку, що проявляється в політиці та процесах, спрямованих на побудову та розвиток телекомунікаційної інфраструктури, що об'єднує територіально розподілені інформаційні ресурси. У результаті інформатизації на новий рівень піднімаються наукові дослідження і розробки, виробництво, управління, всі сфери соціального життя суспільства, якісно змінюються параметри економічного зростання; по-друге, це інноваційна складова світогосподарського розвитку. Глобалізація інноваційних процесів всіх рівнів сприяла небаченому розповсюдженню в світі неоліберальної економічної доктрини, яка

ставить вільний ринковий обмін в основу всіх людських відносин, абсолютно лібералізує економічне життя, звільнює капітал від контролю держави та суспільства; по-третє, це фінансова складова світогосподарського розвитку. Процес фінансової глобалізації є наслідком і невід'ємною складовою частиною процесу глобалізації і веде до створення нових відносин з формування зобов'язань та перерозподілу активів на міжнародних ринках грошей, капіталу та валюти з небаченою до цього швидкістю [126, с. 34]. По-четверте, це політична інституціоналізація світогосподарського розвитку, що виражається насамперед у розширенні кола економічних суб'єктів, на запити яких змушені реагувати як національні уряди, так і міжнародні організації [146, с. 27]; по-п'яте, це транснаціоналізація світогосподарського розвитку. Сьогодні глобальні ТНК формують фінансовий центр економіки, який глобально впливає на функціонування і розвиток світового виробництва продуктів, послуг, знань, інформації, інтелектуального капіталу, глобального ринку робочої сили. Нову економіку кінця ХХ і початку ХХІ століття приводить у рух конкурентна боротьба між глобальними ТНК і нові методи боротьби за створення нових конкурентних переваг [112, с. 24-123].

Реагуючи на вищенаведені виклики глобалізації, на сьогодні виникає новий підхід до формування регіональних інтеграційних угруповань. Формуючись під впливом вище зазначених факторів, в Європейському та Американському економічному просторах виникає нова система поглядів на формування регіональних інтеграційних угруповань, що включає в себе положення неоконсервативного характеру з переважанням інституційного підходу. Такий підхід виражається в створенні та розвитку наднаціональних інститутів, що за своєю функціональною ознакою досліджують новітні виклики світового господарства і, реагуючи, розробляють необхідні інструменти протистояння та сталого функціонування регіонального інтеграційного угруповання. Загалом еволюція теоретичних підходів до формування регіональних інтеграційних угруповань подана в табл. 1.2.

Таблиця 1.2.

Еволюція підходів до формування регіональних інтеграційних угруповань [складено автором]

№	Теоретичні підходи	Сутність концепції	Автори досліджень	Роки виникнення	Країни, в яких розвивались	Угруповання, що впроваджували
1	Неоліберальний підхід	Створення єдиного ринкового простору в масштабі декількох країн, функціонування якого здійснюється на основі дії стихійних ринкових сил і вільної конкуренції незалежно від економічної політики держав та існуючих національних і міжнародних правових актів.	В. Репке М. Алле	1940- 1950 рр.	Англія Італія Іспанія Франція Швеція Австралія	ЄС, МЕРКОСУР, ЄврАзЕС, ЕКОВАС
2	Корпоративістичний підхід	На протилежність ринковому механізму і державному регулюванню функціонування ТНК здатне забезпечити інтегрування міжнародної економіки, її раціональний і збалансований розвиток.	Ю. Ростой Д. Гардіні Д. Норт	1950-і рр.	Аргентина Бразилія Парагвай Мексика	МЕРКОСУР, НАФТА, АТЕС, СААРК
3	Неофункціоналістичний підхід	На перший план висувалася політика, прагнення до політичної співпраці, але через співпрацю економічну.	Е. Хаас Е. Хантінгтон М. Спикмен	1960-і рр.	Колумбія Еквадор Білорусія Казахстан Росія	Андське співтовариство, ССАПІЗ, ТМБКР, ЕАСТ-ЮАТС
4	Інституційний підхід	Створення наднаціональних інститутів, що за своєю функціональною ознакою досліджують новітні виклики світового господарства і розробляють необхідні інструменти протистояння та сталого функціонування регіонального інтеграційного угруповання.	С. Рольф П. Катценштайн Т. Сіраісі	1970- 1990 рр.	Данія Франція Швеція Канада КНР Болівія	ЄС, АСЕАН, НАФТА, ЮАТС, ШОС

Як свідчить представлена еволюція підходів до формування регіональних інтеграційних угруповань та систематизація базових сфер спрямованості розвитку глобалізації світової економіки, на сьогодні ми маємо складну розгалужену систему, що відрізняється від її попереднього аналогу кардинально. Так, якщо сто років тому світ складався з десятка імперій, що конфліктували тільки за ресурси за допомогою державних монополій, то на сьогодні світова економіка складається з більш ніж 150 незалежних країн, які мають суверенітет, а відносини мають он-лайн характер, базуються на діяльності не стільки національних економік, скільки на взаємодії транснаціональних корпорацій, регіональних інтеграційних угруповань та міжнародних організацій. На сьогодні слід підкреслити, що взаємодія складових глобальної системи координації економічної рівноваги досить ускладнилась. На сьогодні немає цілісної системи, яка б забезпечувала достатній рівень результативності, про що свідчать світові економічні кризи та диспропорції на товарних та фінансових ринках.

Разом з тим авторський аналіз виявив, що глобальні інститути з часом можуть еволюціонувати в напрямку, регульованому акцентами міжнародної ринкової економіки. Які інститути повинні бути створені для того, щоб виконувати регулятивну функцію, якщо використовувати нинішні національні держави в ролі моделей? Слід підкреслити, що для регламентації економічної рівноваги новітньої глобальної економіки недостатньо існуючих інституцій. Необхідні інституції не існують на глобальному рівні, вони існують лише в декількох країнах. В даний час Організація Об'єднаних Націй не призначена для координації економічної рівноваги, однак є великий інтерес по всьому світу в її становленні як системи координації економічної рівноваги. Разом з тим проблеми націоналізму та національного суверенітету, як і раніше, є занадто важливими. Багато країн вважають, що вирішення глобальної системи координації економічного життя ООН не було б в їхніх інтересах. Загалом структурно-логічна схема взаємодії складових глобальної системи координації економічної рівноваги в умовах глобалізації представлена на рис. 1.7.

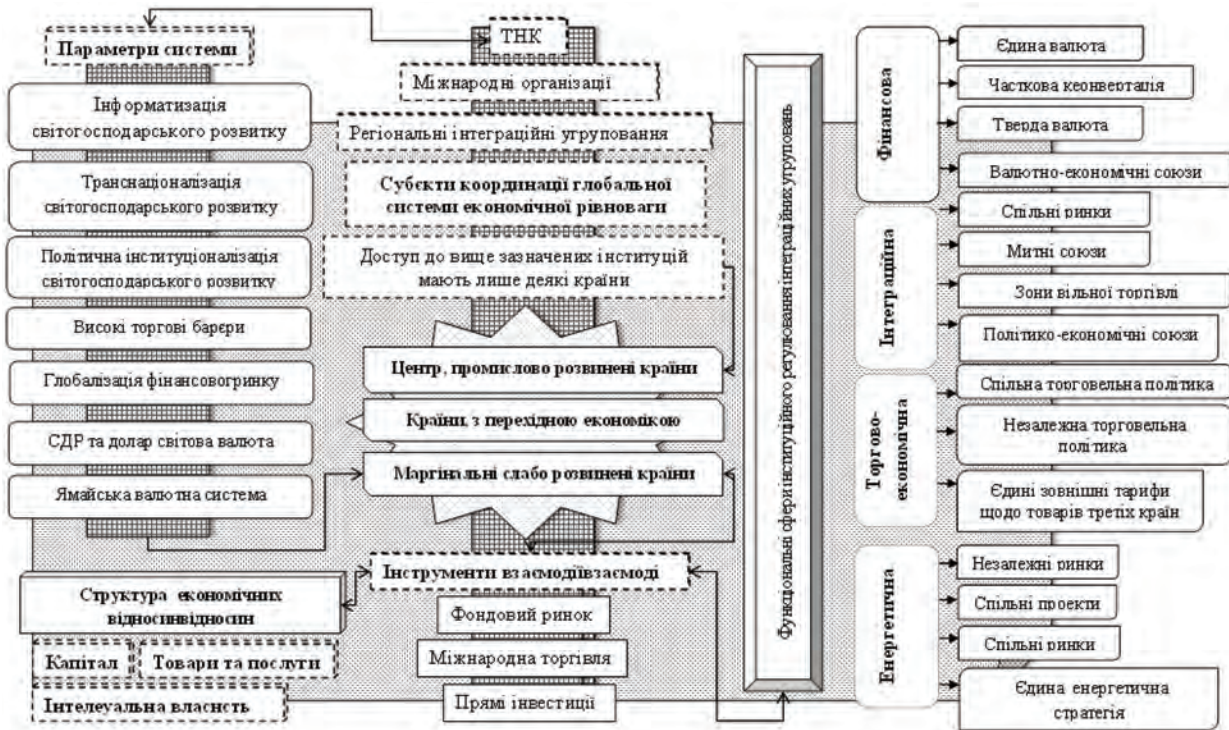

Рис. 1.7. Структурно-логічна схема взаємодії складових глобальної системи координації економічної рівноваги з національними урядами в умовах глобалізації

Отже, в процесі генералізації аспектів трансформації глобальної економічної системи економічної рівноваги на основі обґрунтування функціональних вимірів, слід зробити ряд висновків, які характеризуються науковою новизною. Так, в процесі генералізації рушійних сил трансформації глобальної системи координації економічної рівноваги було обґрунтовано, що одним з системоутворюючих факторів є панування певної технологічної бази суспільно-економічних відносин. В епоху індустріалізації таким типом мета-технології було формування механізації праці, організація та ріст корпорацій як основних економічних суб'єктів на міжнародних ринках. Проте, як виявив авторський аналіз, з розповсюдженням науково-технічної революції серед країн, що розвиваються, та колоній колишніх імперій сформувалась нова тенденція, що має назву глобалізація, яка докорінно змінила архітектуру міжнародних економічних відносин та започаткувала новий лад координації економічної рівноваги на глобальному рівні. Також в результаті авторського аналізу було обґрунтовано напрями глобалізації, які є базовими по відношенню до функціональних сфер державного управління економічною рівновагою: по-перше, це інформатизація світогосподарського розвитку, що проявляється в політиці та процесах, спрямованих на побудову та розвиток телекомунікаційної інфраструктури, що об'єднує територіально розподілені інформаційні ресурси. У результаті інформатизації на новий рівень піднімаються наукові дослідження і розробки, виробництво, управління, всі сфери соціального життя суспільства, якісно змінюються параметри економічного зростання. По-друге, це інноваційна складова світогосподарського розвитку. Глобалізація інноваційних процесів всіх рівнів сприяла небаченому розповсюдженню в світі неоліберальної економічної доктрини, яка ставить вільний ринковий обмін в основу всіх людських відносин, абсолютно лібералізує економічне життя, звільнює капітал від контролю держави та суспільства. По-третє, це фінансова складова світогосподарського розвитку. Процес фінансової глобалізації є наслідком і невід'ємною складовою частиною процесу глобалізації і веде до створення нових відносин з формування зобов'язань та перерозподілу активів на міжнародних ринках грошей, капіталу та

валюти з небаченою до цього швидкістю [126, с. 34]. По-четверте, це політична інституціоналізація світогосподарського розвитку, що виражається насамперед у розширенні кола економічних суб'єктів, на запити яких змушені реагувати як національні уряди, так і міжнародні організації [146, с. 27]. По-п'яте, це транснаціоналізація світогосподарського розвитку. Сьогодні глобальні ТНК формують фінансовий центр економіки, який глобально впливає на функціонування і розвиток світового виробництва продуктів, послуг, знань, інформації, інтелектуального капіталу, глобального ринку робочої сили. Нову економіку кінця ХХ і початку ХХІ століття приводить у рух конкурентна боротьба між глобальними ТНК і нові методи боротьби за створення нових конкурентних переваг [112, с. 24-123].

Також на основі визначення взаємодії складових глобальної системи координації економічної рівноваги в умовах глобалізації було обґрунтовано недоліки та причини її неспрацювання, які призводять до економічних криз та дисбалансів на міжнародних ринках товарів і послуг та до неможливості ефективного державного управління за допомогою наявних інструментів. Так, на сьогодні основними акторами в глобальній економіці є не стільки національні економіки, скільки транснаціональні корпорації, міжнародні організації та регіональні інтеграційні угруповання. Проте вони є похідними від національних урядів певних країн, саме вони становлять ядро новітньої глобальної системи координації економічної рівноваги. Однак слід підкреслити, що на сьогодні світ перестав бути двополярним. За останні два десятиліття на глобальному ринку з'явилися такі гравці, як Індія, Китай, Росія, Бразилія. Ці території мають власні регіональні інтеграційні угруповання, вони так само, як, наприклад, Європейський Союз, користуються гегемонією відносно своїх економічних колоній-донорів, проте вони не мають на сьогодні пропорційної влади в міжнародних організаціях та доступу до ринків збуту. Так, наприклад, ви не знайдете китайські корпорації в ТОП-20 корпорацій за рівнем капіталізації. В цьому і полягає масштабна і прихована загроза. Тому подальші опрацювання мають величезне значення для майбутнього процвітання не тільки національної економіки, а й глобальної системи міжнародних економічних відносин в цілому.

1.4. Економічна політика ТНК та їх системна інтеграція в глобальну систему координації економічної рівноваги

Діяльність ТНК як структур глобального масштабу неможливо розглядати тільки з емпіричної точки зору, спираючись на статистичний аналіз та показники прибутковості. Необхідним є системний аналіз їх діяльності в умовах глобалізації. Сучасні ТНК є породженням процесу глобалізації і функціонують в світі, який є глобальним. Глобалізація являє собою комплексне геополітичне, геоекономічне, геокультурне явище, що має потужний ефект для всіх сторін діяльності світової цивілізації, особливо на процеси державного управління економічними процесами.

Хоча початок процесу глобалізації зафіксовано у середині 1990-х років, можна стверджувати, що передумовами цього процесу стали ті заходи, які запроваджувались провідними країнами та їх компаніями для створення сприятливих умов ведення бізнесу, починаючи з 1970-х років. До них, по-перше, необхідно віднести переміщення виробництва в країни, що розвиваються. Це не тільки змінювало географію розміщення продуктивних сил, але й посилювало позиції іноземних філій компаній, що врешті-решт призводило до відносної незалежності від держав базування, а потім і до постановки питання про перерозподіл функцій між державою, ТНК і міжнародними організаціями. Таким чином, ТНК стали одними з ключових інституцій, які опосередковано або безпосередньо впливають на процеси державного управління. Головним фактором, який "працював" на зміну відносин між інституціями державного управління та ТНК, стало суттєве збільшення частки послуг в структурі виробництва. В провідних країнах світу співвідношення між аграрним сектором, промисловістю та послугами наблизилось до 15%:25%:60%. Беручи до уваги той факт, що значення ТНК в наданні послуг не тільки дуже велике, але й постійно зростає, зокрема в фінансовому секторі, торгівлі, сфері інформаційних послуг, знов створюване в цій галузі діяльності багатство також активно сприяло розгортанню процесів глобалізації. Наступний фактор – "перегрів" фінансового ринку та порушення раціональних пропорцій між фізичним та фіктивним

капіталом. Саме надлишок фінансових ресурсів у іноземних відділень ТНК призвело до їх автономізації. Наступний фактор – розвиток гіперконкуренції, яка в 1990-х роках призвела до серії злиттів провідних компаній світу в різних галузях економіки – від банківського сектора до автомобільної та нафтогазової промисловості. Впродовж другої половини 1990-х років на багатьох ринках сформувалася олігополія і вони почали контролюватися малою кількістю компаній [1, 13]. Саме ці ТНК стали головними ініціаторами глобалізації підходів до координації економічної рівноваги. Наступним фактором стало широкомасштабне формування е-бізнесу: широке використання електронних каналів зв'язку для нових методів управління виробництвом і торгівлею, а також поява електронного бізнесу. Приймаючи до уваги, що е-бізнес – це в широкому значенні не тільки ініціювання нових методів управління глобальним бізнесом, але й сполучення двох незалежних процесів, став можливим перехід до наступного етапу транснаціонального менеджменту і надшвидкого розповсюдження новітніх інформаційних технологій, що зумовило необхідність зміни підходів до розуміння державного управління економічною рівновагою.

Авторський аналіз аналітичних узагальнень і практик економічних політик ТНК та їх системної інтеграції в глобальну систему координації економічної рівноваги дозволяє виділити наступні сфери трансформації ролі ТНК у системі державного управління економічною рівновагою зокрема та економічною політикою загалом. По-перше, значне зменшення залежності ТНК від держави шляхом можливостей самостійного вибору обсягів податкових платежів, вибору масштабів соціальної відповідальності, появи можливості прямого впливу на урядові органи, шляхом використання різних механізмів впливу на суб'єкти міжнародних економічних відносин в будь-якому регіоні планети, в т.ч. із застосуванням військової сили. По-друге, розробка та розгортання нової ефективної системи впливу на потенційно більш слабких партнерів у сфері торгівлі, послуг, фінансів і технологій. По-третє, ліквідація бар'єрів на шляху просування до ринку без кордонів, що потребує ліквідації військових, політичних, національних, релігійних, культурних та гуманітарних протиріч шляхом докорінного реформування дієвої системи міжнародних відносин за всім спектром їх

функціонування. По-четверте, створення соціальних і економічних механізмів, використання яких дасть змогу раціонально вирішувати питання взаємодії ТНК і держави, міжнародних організацій та громадськості. По-п'яте, формування фінансових та матеріальних резервів по секторах ринку, спроможних штучно розсувати кордони ринків ТНК в залежності від кон'юнктури, купівельної спроможності споживачів і соціальної ситуації в регіональному або в глобальному масштабі [14].

Такий підхід до глобалізації та участі ТНК в розвитку глобальної інституційної системи економічної рівноваги може бути привабливим для ТНК, але є неприйнятним для цілого ряду соціальних груп і це призводить до антиглобалістських настроїв, які націлені перш за все проти ТНК. Для багатьох жителів планети ТНК є уособленням глобалізації, її візитною карткою. Однак, спроби протесту антиглобалістів можуть бути лише важелями для надання глобалізації більш раціонального і соціально позитивного характеру [21]. В умовах глобалізації при розробці довгострокової стратегії функціонування ТНК все більш необхідною стає розробка загальносвітових принципів діяльності ТНК, які надають можливість інтеграції ТНК в суспільно-економічні процеси державного управління. До таких принципів сучасні автори відносять: необхідність повного охоплення масштабів об'єктів управління. Об'єктом управління у діяльності ТНК є все світове співтовариство та світовий господарський розвиток зокрема; Загальнолюдські цінності в світовому співтоваристві є такими ж високими та значущими за вартістю, як і економічні; ніяка держава, ТНК, міжнародна організація або фізичні особи не можуть нав'язувати іншим державам, приватним компаніям, національним, міжнародним, іншим організаціям або фізичним особам іншу культуру, систему цінностей, стиль життя, соціальні особливості, матеріальні або духовні цінності, що вступають у протиріччя з національною свідомістю та інтересами державних, приватних та громадських структур. Право забезпечення державою національної (зокрема приватної) власності на ресурси, що належать йому і його суб'єктам (зокрема приватним компаніям, громадським організаціям, юридичним та фізичним особам), які розташовані та здійснюють діяльність на території даної держави або поза нею. Такий принцип є необхідним

у зв'язку зі спробами використання спеціальних операцій ТНК для перерозподілу власності на території інших держав. Заборона використання військової сили з метою перерозподілу власності чи використання ресурсів або інших комерційних вигод на території іншої держави; формування другого "золотого мільярду" споживачів з використанням нових принципів споживання ресурсів; стимулювання інтенсивного розширення кордонів ринків глобальних компаній шляхом сприяння діяльності нового покоління ТНК, що створюються в країнах середнього рівня розвитку; інтенсивне та широкомасштабне розширення платоспроможного попиту в найбільш бідних анклавах великих за кількістю населення країн, що розвиваються, а також найменш розвинутих країнах. Формування багатополосного світу в умовах глобалізації є необхідною умовою сталого розвитку; відмова від концентрації військової сили в межах однієї країни або групи країн та перехід до інших принципів та механізмів забезпечення безпеки; права кожного члена світового співтовариства потребують пошуку та реалізації нових, рівноправних підходів до визначення і використання балансу інтересів при використанні екологічних ресурсів і ці інтереси повинні забезпечуватися еквівалентно кожною державою і кожним іншим суб'єктом світового співтовариства. Для ефективного управління світовим господарським розвитком в умовах концентрації капіталів ТНК повинні створюватися глобальні наднаціональні організації, які б поєднували в собі зусилля наукових, приватних корпоративних та громадських організацій для розробки механізмів та процедур по управлінню світовим співтовариством [28].

Глобальні фактори економічної політики ТНК базуються на системному аналізі сучасного стану світового господарського розвитку та його головних складових. З урахуванням принципів діяльності ТНК та їх місця в сучасній глобальній економічній системі пропонується виокремити п'ять головних складових економічної політики ТНК: інституціональну, комерційну, геоекономічну, соціальну, політику глобального менеджменту [34].

1. Інституціональна політика – об'єднує в собі методи набору корпоративних цілей, зумовлених процесом глобалізації і містить в собі: визначення нових економічних і політичних функцій для глобальних компаній, держав і міжнародних організацій; розробку

процедур перерозподілу таких функцій; підготовку суб'єктів процесу глобалізації до такого перерозподілу; створення міжнародного механізму контролю за виконанням нових для кожного суб'єкта процесу глобалізації економічних і політичних функцій; практичне освоєння кожним типом суб'єктів процесу глобалізації своїх нових функцій.

2. Комерційна політика – економічна політика, спрямована на стабілізацію складу перших 500 компаній як світових лідерів, що містить в собі такі напрями, як: контроль за динамікою ринку ТНК, гармонійне зростання економічних показників, зростання кількості ТНК, своєчасна підготовка ринків для входження на них ТНК, що зростають, стримування фінансових та інших глобальних криз, охоплення всіх сфер глобальної економіки діяльністю ТНК (табл. 1.4) [10].

Таблиця 1.4.

Динаміка зовнішніх проектів прямих іноземних інвестицій ТНК по секторах економіки за період 2004-2015 рр. (в мільйонах доларів)
[106, 108]

<i>Сектор економіки</i>	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2015
Всього	88810	110 560	162829	187393	221034	169106	145691
Первинний сектор, всього	36572	34052	55701	51064	96635	69733	73290
Сільське господарство	2	-	-	-	197	-	-
Видобуток корисних копалин	36 570	34 052	55 701	51 064	96 438	69 733	73 290
Промисловість, всього	27 881	14 116	21 448	63 620	36 421	31 788	24 477
Продукти харчування	398	432	829	15 671	635	1 276	778
Текстиль, одяг і шкіра	-	27	17	38	115	34	2
Деревина та вироби з деревини	1 269	2 091	2 036	3 192	819	100	225
Публікація та друк	41	-	27	-	-	-	-
Паливно-енергетичні продукти	524	-	370	2 337	50	2 241	1 179
Хімікати та хімічні продукти	2 299	1 476	1 601	13 742	2 993	4 850	2 276
Гумові та пластмасові вироби	178	5	1 192	936	4 239	643	769
Мінеральні продукти	131	167	-	30	62	154	128
Метали та вироби з металу	6 083	1 460	2 823	18 959	11 551	3 516	5 251
Машини та обладнання	705	364	365	419	1 927	1 163	1 058
Електронне обладнання	102	451	430	485	230	7 190	1 767
Автотранспортні засоби	16 128	6 883	11 660	7 811	13 787	10 620	10 842

Продовження табл. 1.4.

Точні інструменти	1	716	28	-	12	-	-
Інші виробництва	22	43	70	-	-	-	202
Послуги	24 356	62 392	85 680	72 709	87 964	67 585	47 925
Електроенергія, газ та вода	2 119	19 695	7 278	13 889	28 872	41 273	13 496
Будівництво	20	-	20	90	520	960	504
Торгівля	-	9	16	910	72	528	839
Готелі та ресторани	2 176	8 692	4 876	5 380	10 000	3 155	3 861
Транспорт та зв'язок	16 761	20 488	39 580	20 422	15 925	15 750	18 515
Фінансування	1 675	1 788	3 354	2 435	6 884	3 260	2 814
Бізнес-послуги	1 446	11 221	29 185	29 075	22 808	2 211	4 887
Охорона здоров'я	-	44	-	-	93	48	2 389
Інші послуги	159	454	1 371	508	2 790	401	620

3. Геоекономічна політика полягає у тому, що компанії контролюють перехід від однополюсного до багатопольсного світу, створення механізмів забезпечення безпечного у військово-політичному плані розвитку міжнародного бізнесу, формування стійкого розвитку шляхом забезпечення інтересів суб'єктів глобалізації та соціальних груп. Це підтверджує статистика географічного охоплення експансії ТНК (табл. 1.5) [7].

4. Соціальна політика спрямована на створення другого "золотого мільярду" споживачів та замовників продуктів та послуг, що виробляють ТНК. Сьогодні все більше корпорацій приходять до розуміння того, що для успішного ведення бізнесу недостатньо приділяти увагу виключно фінансовим аспектам діяльності. Нарощування соціального капіталу та активна позиція компанії в галузі корпоративної соціальної відповідальності не тільки формують її позитивний імідж, а й зміцнюють довіру акціонерів, інвесторів та інших зацікавлених сторін [6].

Таблиця 1.5.
Розподіл ТНК за географічною ознакою деяких країн світу [106, 109]

Країни світу	Кількість головних офісів національних ТНК, од.	Кількість філій закордонних ТНК, од.	Кількість країн розміщення філій національних ТНК, од.	Головні офіси / закордонні філії ТНК (%)
США	123	265	170	0,464
Японія	116	253	180	0,458
Велика Британія	113	266	145	0,425
Франція	113	267	103	0,423
Німеччина	110	170	131	0,647
Голландія	15	170	103	0,088
Швейцарія	13	158	87	0,082
Швеція	13	158	105	0,082
Італія	12	167	66	0,072
Канада	12	173	58	0,069
Австралія	12	103	21	0,117
Іспанія	12	107	134	0,112
Китай	6	72	14	0,083
Фінляндія	5	56	34	0,089
Мексика	4	67	14	0,060
Норвегія	3	54	42	0,056
Бельгія	2	70	24	0,029
Корея	1	55	41	0,018
Венесуела	1	49	1	0,020
Малайзія	1	27	2	0,037

Соціальна відповідальність корпорацій – це соціально-економічний інститут, що функціонує як відкрита система взаємодії корпорації та її стейкхолдерів і сприяє скороченню трансакційних витрат, розв'язанню конфлікту інтересів та набуттю корпорацією стійких конкурентних переваг шляхом використання соціально відповідального інвестування, соціальної звітності, соціального партнерства, дивідендної політики та корпоративних комунікацій. Доволі важливим для розбудови з боку держави цього інституту в Україні є вивчення, узагальнення та адаптація передового світового досвіду. В цьому контексті доцільно розглянути перший з інструментів соціальної відповідальності корпорацій – соціально відповідальне інвестування, адаптувавши найкращу світову практику такої діяльності до вітчизняних умов господарювання та запропонувавши основні засади його удосконалення та розвитку. Прикладом цьому є зростання обсягів соціальних інвестицій в США (рис. 1.8) [3].

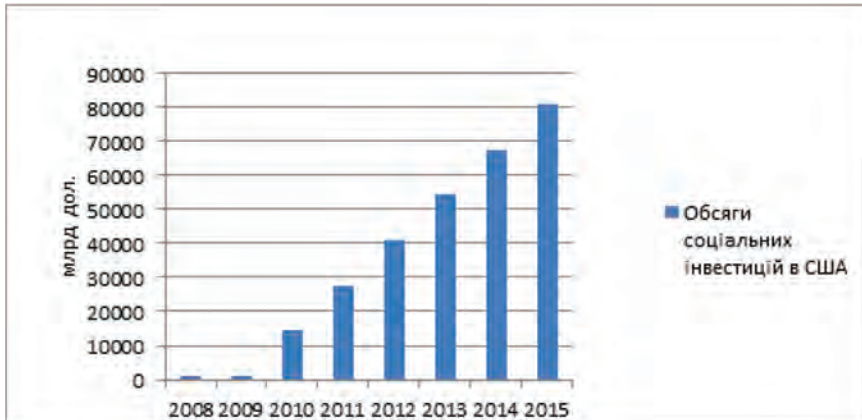

Рис. 1.8. Обсяги соціальних інвестицій в США, 2008-2015 рр. [108]

5. Політика глобального менеджменту має на меті розробку та застосування цілого набору соціально-економічних інструментів, що використовуються для вирішення задач перших чотирьох груп. До них відноситься широкомасштабне формування механізмів

платоспроможності в державах, що розвиваються. Як один з прикладів можна навести проект глобальної мережі залізниць, запропонований американським політиком та економістом Ліндоном ЛаРушем, який містить в собі цілий спектр різнопланових політичних цілей.

Для врегулювання питань синхронізації економічного розвитку ТНК та їх експансії у нові країни із темпами розвитку соціальних процесів в цих країнах з'являються нові формальні та неформальні інститути. Позитивним є поява "Global Compact" в рамках ООН, що об'єднала ТНК, недержавні організації та міжнародні організації в питаннях регулювання діяльності ТНК. Також широкий спектр конструктивних ідей наведений у "Переліку принципів та кодексів для ділової практики соціальної відповідальності". До нього включено 21 документ, що розроблені у період з 1985 по 2000 рік. В якості найбільш цікавих, але не замінюючих інші документи Переліку, можна назвати "Принципи глобальної корпоративної відповідальності" (1995 рік), "Керівництво з нового світового порядку в бізнесі" (1995 рік), "Кодекс поведінки корпорацій" (1993 рік), "Міжнародні стандарти менеджменту навколишнього середовища" (1995 рік), "Кодекс етики міжнародного бізнесу для християн, мусульман та євреїв" (1993 рік) [2, 5]. Транснаціональні корпорації інтегруються в суспільно-економічні процеси державного управління та зміцнюють позиції своєї держави на території інших країн, створюючи там анклавні своєї власності у вигляді філій або дочірніх підприємств. Історія свідчить, що така система забезпечує реальний міжнародний вплив держави навіть у тих випадках, якщо колишні колоніальні країни одержують політичну незалежність. З викладеного можна дійти висновку, що реалізація економічної політики ТНК є саме тим механізмом, що дозволяє зберігати своє економічне панування у всьому світі.

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ЦИКЛІВ І КРИЗ В СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ФОРМАЦІЯХ

2.1. Теоретико-методологічні основи циклічного розвитку сучасної економіки в концепціях економічної рівноваги

Проблематика циклічності розвитку економічних відносин займає особливе місце в дослідженнях як економічної науки, так і загальних гуманітарних наук, адже в ній сфокусований колосальний пласт основних положень як домінуючих, так і альтернативних класичних та мультидисциплінарних теорій. Новітня економічна система державного управління незалежно від типу та моделі – живий організм, який постійно розвивається, удосконалюється, набуваючи якісно нового стану, що, природно, позначається на характері трансформацій циклів. Історичні події в економічній площині свідчать, що поряд з основними характеристиками економічних циклів, кожний наступний має свої унікальні ефекти, які додаються до попередніх. Сучасний циклічний розвиток принципово відрізняється від класичних теоретичних опрацювань, що акцентують увагу в основному на надвиробництві товарів. Таким чином, сучасний економічний цикл по своїй сутності, механізмом виникнення, плинності та значущості, незважаючи на історичний зв'язок з класичними циклічними періодами нестабільності надвиробництва товарів, як з теоретичної, так і з практичної точок зору є якісно новою проблемою, яка потребує ретельного вивчення та дослідження. Вивчення трансформацій сучасних циклічних криз представляє не тільки великий науковий, а й практичний інтерес з огляду на системну економічну кризу в Україні.

Аналіз закономірностей циклічної форми відтворення в сучасних умовах служить теоретико-методологічною основою наукового обґрунтування як макроекономічної політики, так і політики на регіональному та міжнародному рівнях, важливою складовою частиною якої є антициклічні заходи, спрямовані на запобігання раптовості виникнення циклічних криз і які сприяють більш гнучкій адаптації економіки до фаз циклу та послабленню руйнівних

наслідків криз. Особливої актуальності проблема забезпечення міжнародної і макроекономічної рівноваги та сталого соціально-економічного розвитку набуває в даний час у зв'язку з тим, що новітні події геоекономічного характеру охоплюють не тільки процеси в економіці України, але й по всьому світу.

Емпіричний досвід розвитку світового господарства та міжнародних економічних відносин дає змогу спростувати теорію безкризового розвитку сучасної економіки. Сьогодні перед світовою спільнотою знову, як і після значних потрясінь економічного характеру Великої депресії тридцятих років ХХ ст., постала проблема глибокої модернізації сучасної фінансово-господарської архітектури, трансформації її основних інституцій у злагоджену і працюючу систему як на глобальному рівні, так і на рівні окремих регіонів. Винятково важлива роль у вирішенні вище зазначених проблем, на нашу думку, належить мультидисциплінарним теоріям, які переходять від систематизації та оцінки зовнішніх аспектів циклічного розвитку явищ, що лежать на поверхні, до вивчення фундаментальних законів розвитку сучасної світогосподарської системи та подолання на цій основі глибоких макроекономічних дисбалансів, накопичення яких, зрештою, веде до насильницького відновлення розбалансованих макропропорцій за допомогою циклічних криз. Економічна рівновага – фундаментальна проблема як сучасної, так і класичної економічної науки, політичних урядів та корпоративних структур. Тому вивчення умов і її закономірностей займає визначальне місце в теоріях міжнародного характеру, політико-економічних, наукових дослідженнях національного рівня. Таким чином, вище зазначена проблематика налічує значну кількість наукових опрацювань та прогнозів, сценаріїв розвитку світової економіки і національних економік, у яких міститься чимало цікавих і глибоких теоретичних оцінок по різних аспектах розвитку сучасної економіки.

Вище зазначена проблематика опрацьовувалася представниками класичної економічної теорії (А. Сміт, Д. Рікардо [44, с.132-198]), марксистської теорії (К. Маркс, Ф. Енгельс [75, с.123-145]), кейнсіанства (Дж. М. Кейнс [24, с.234-267], Дж. Р. Хікс [77, с.23-89], Й. Шумпетер та ін. [66, с. 235-367], С. Кузнець [79], Дж. Робінсон [80, с. 243-247], Е. Хансен [81, с.337-340], П. Самуельсон [51, с. 340-359],

М. Фрідман [82]), а також нових напрямів неокласичної школи (А. Маршалл [83], Р. Мізес [84], У. Мітчелл [85]).

Разом з цим, незважаючи на таке представницьке коло дослідників, що вивчали в своїх роботах глибинні, сутнісні моменти циклічної форми відтворення економічної системи, слід відзначити, що новітні міжнародні економічні відносини, інтенсивно розвиваючись, постійно трансформують поняття сучасного економічного циклу і переходу до кризостійкої моделі розвитку. Тому мета цього розділу полягає в обґрунтуванні трансформацій циклічного розвитку сучасної економіки.

Однією з перших концепцій про циклічний розвиток економіки є ідея, запропонована французьким фізиком Клементом Жюгляром (1819-1905), який в результаті систематичного аналізу часових рядів цін і ставки відсотка по Франції, Великобританії і США виявив економічні коливання, пов'язані з поновленням активної частини основного капіталу тривалістю від 7 до 11 років [70, с.107-108]. Причиною кризи К. Жюгляр вважав те, що "розквіт" економіки передуює депресії, коли на ринку збільшується спекуляція, а банки пропонують "дешеві" кредити [70, с.103-112]. Він першим довів періодичність промислових коливань: "Не виходячи ні з теорії, ні з якої гіпотези, а спираючись лише на спостереженні дійсних фактів, можна встановити закон періодичності криз". На його думку, в якості причин криз не можуть виступати випадкові події, такі як військові дії, неврожаї або збільшення кількості виданих кредитів, вони можуть лише прискорити його початок; періодичне коливання цін призводить до зміни періодів поживлення та уповільнення розвитку промисловості; період розквіту характеризується зростанням цін; криза починає наблизитися, коли сповільнюється рух, і настає, коли ріст припиняється; основною причиною криз є зупинка росту цін; по мірі підвищення цін на товари торговий баланс країни погіршується; для оплати імпортованих товарів починається вивіз золота за кордон, при цьому вивіз товарів не покриває їх ввезення; чим вищими стають ціни, тим більше золота йде за кордон. В результаті ціни досягають таких висот, що продаж товарів за кордон стає проблематичним [70].

Слід відмітити, що значний внесок у подальший розвиток циклічності економічного розвитку вніс К. Маркс (1818-1883) [75, с. 517-642.], який обґрунтував і розробив теорію середньострокових циклів. На думку науковця, можливість циклічності, закладена вже в самому простому товарному виробництві, впливає з функцій грошей як засобу обігу і засобу платежу при розриві актів купівлі-продажу. Ця можливість перетворюється в реальну дійсність в умовах капіталістичного товарного виробництва, коли дозріває і проявляється основне протиріччя капіталізму – між суспільним характером виробництва і приватною формою привласнення його результатів. Матеріальною основою періодичності криз Маркс вважав необхідність оновлення через певний час основного капіталу за його зносу і вибуття.

Наступним видатним вченим, який розвинув теоретичні підходи до циклічності економічної системи, став М.І. Туган-Барановський (1865-1919). Розвиваючи в роботі 1894 р. "Промислові кризи в Англії, їх періодичність і вплив на народне життя" теорію криз, вчений пояснює, "які чинники сприяють збільшенню і скороченню тривалості промислового циклу", а також розкриває рушійні сили самого циклу. В результаті проведених досліджень М. І. Туган-Барановський приходять до висновку, що хоча кризи в кожному випадку індивідуальні, тим не менше, їм притаманні загальні риси. "Стан товарного ринку, що безпосередньо передусе кризі, зміни в області грошового обігу, що супроводжують розвиток кризи, потім наступні коливання кредиту – у всьому цьому помітна така подібність" [86]. На його думку, промисловий цикл має тривалість від 7 до 11 років, при цьому найбільш характерним показником промислових коливань є зміна цін на залізо; існує зв'язок між циклами капіталістичного господарства і коливаннями в галузях, що виробляють із заліза як основного матеріалу, елементи основного капіталу (наприклад, залізниця, заводи); відмінною рисою початку криз є збільшення спекуляцій з нерухомістю, зростання кількості підприємств.

Також слід відмітити теоретичні опрацювання циклічності розвитку економічної системи Саймона Коваля, який акцентував увагу на тому, що коливальні процеси пов'язані з періодичним оновленням

житла та деяких типів виробничих споруд. Довгі коливання (long swings), що володіють найбільшою амплітудою в будівництві, мають двадцятирічний період. Він виявив взаємозв'язок коливань показників національного доходу, споживчих витрат, інвестицій у виробниче устаткування, будівлі і споруди з тривалими інтервалами швидкого зростання і глибоких спадів або ж застою [79].

У роботі "Світове господарство та його кон'юнктури під час і після війни", опублікованій в 1922 р., Н. Д. Кондратьєв на основі уривчастих даних висунув гіпотезу про існування довгих хвиль в розвитку капіталізму. І пізніше в статтях "Спірні питання світового господарства і кризи (відповідь нашим критикам)" (1923), "Великі цикли кон'юнктури" (1925), а також у доповіді "Великі цикли економічної кон'юнктури" (1926), підкріплюючи свої припущення глибоким аналізом динаміки основних показників розвитку економіки Англії, Франції, США з кінця XVIII ст. до початку XX ст., розвинув теорію про існування великих циклів. Проаналізувавши внутрішній механізм генезису довгої хвилі, він встановив органічну "вбудованість" у нього "ритміки технічного прогресу". На основі оцінки основних економічних показників: індексу цін, заробітної плати, відсотка на капітал, державних боргових паперів, обороту зовнішньої торгівлі, вибіркового натуральних показників промислового виробництва у світовому капіталістичному господарстві майже за 140 років, Н. Д. Кондратьєв обґрунтував існування в досліджуваному часовому інтервалі довгохвильових коливань – трьох великих циклів (включаючи останній, незавершений на той момент) тривалістю від 47 до 60 років, з періодичним чергуванням висхідної і низхідної фаз [87, с. 145-151].

Матеріальною основою хвилеподібних рухів ринкових економік Н. Д. Кондратьєв вважав чергування процесів порушення і відновлення станів економічної рівноваги. На думку автора, коливання між попитом і пропозицією зумовлюють короткострокові цикли, які проявляються в русі товарних запасів; періодичність порушення рівноваги між запасом "основних капітальних благ" і головними чинниками, що визначають технічний спосіб виробництва, лежить в основі великих циклів кон'юнктури. У відповідь на критику і для підтвердження існування великих циклів Н. Д. Кондратьєв порівню-

вав їх із середніми циклами з метою виявлення причини існування великих циклів. Це дозволило Н. Д. Кондратьєву виділити три типи рівноважних станів економіки [87, с. 141]: "першого порядку" – рівновага між звичайним ринковим попитом і пропозицією: відхилення від нього ініціюють короткострокові коливання періодом 3-3,5 р. (цикли в товарних запасах); "другого порядку" – рівновага між ринковими цінами і цінами виробництва в довгостроковому періоді на базі наявного запасу основних капітальних благ; при цьому відхилення цін рівноваги попиту та пропозиції від рівня цін виробництва сприятливі для галузей господарства, у яких виробництво буде збільшуватися (з коротким виробничим циклом), і несприятливі для інших; "третього порядку", що представляє собою рівновагу в більш тривалому періоді на базі нових основних капітальних благ (промислові будівлі, інфраструктурні споруди, залізничні лінії). На думку Н. Д. Кондратьєва, "великі цикли кон'юнктури являють собою процеси відхилень реального рівня елементів капіталістичної системи від рівня рівноваги (третього, можливо, більш високого порядку) цієї системи, процеси, протягом яких сам рівень рівноваги змінюється" [87, с.145]. У розвитку великих циклів він виділив чотири "емпіричні правильності" – закономірності у зміні економічних показників. Дві з них належать до фаз підвищення, одна до стадії спаду і ще одна закономірність проявляється на кожній з фаз циклу. Перша – перед початком підвищувальної хвилі кожного великого циклу, а іноді і в самому її початку спостерігаються значні зміни в умовах господарського життя суспільства, пов'язані із змінами технології виробництва, обміну, умов грошового обігу. Цим змінам передують значні науково-технічні винаходи та нововведення. У підвищувальній фазі першої хвилі це були розвиток текстильної промисловості та виробництво чавуну, які змінили економічні та матеріальні умови життя суспільства, а також момент розширення впливу США на світовому ринку. У підвищувальній фазі другої хвилі – будівництво залізниць, яке дозволило освоїти нові території і перетворити сільське господарство. Підвищувальна стадія третьої хвилі викликана широким упровадженням електрики, радіо і телефону, а також з виходом на світову арену таких країн, як Австралія, Аргентина, Чилі та ін. Перспективи нового підйому

Н. Д. Кондратьєв бачив у розвитку автомобільної промисловості. Друга закономірність: у періоди підвищувальних хвиль, як правило, відбувається набагато більше політичних і соціальних потрясінь, таких як воєнні дії, революції, державні перевороти, ніж у період понижувальних. Окрему увагу Н. Д. Кондратьєв звертає на те, що він не намагається при цьому встановити причино-наслідковий зв'язок явищ або ж причини великих циклів. Третя – знижувальні хвилі мають особливо гнітючий вплив на сільське господарство і супроводжуються тривалою його депресією. Низькі ціни на товари в період спаду сприяють зростанню відносної вартості золота, що спонукає збільшувати видобуток. Накопичення золота в підсумку призводить до зростання економіки, сприяє виходу економіки із затяжної кризи. Четверта – великий цикл складається з середніх циклів тривалістю від 7 до 11 років, які потрапляють під вплив великих циклів. Періодичні кризи (7-11-літнього циклу) ніби нанизуються на відповідні фази довжиною хвилі і змінюють свою динаміку залежно від неї. В періоди тривалого підйому більше часу припадає на процвітання, а в періоди тривалого спаду частішають кризові роки [87, с. 148].

Також слід відзначити, що поряд з відомими теоретичними опрацюваннями існують альтернативні, що акцентують увагу на функціональних сферах циклічного розвитку економічних відносин. Так, американський економіст Джозеф Кітчин (1861-1932) за підсумками дослідження щомісячних статистичних даних обігу безготівкових розрахунків між банками, товарними цінами і короткострокової ставки відсотка в США та Великобританії за період з 1890 по 1922 рр. виявив існування короткострокових економічних циклів, тривалістю близько 3-4 років. В даний час короткострокові цикли називають циклами Джозефа Кітчина, який присвятив цій проблемі свою роботу в 1923 р. Джозеф Кітчин пов'язував тривалість циклу, яку він брав рівною трьом рокам і чотирьом місяцям, з коливаннями світових запасів золота. Проте таке пояснення причин короткострокового циклу не може бути об'єктивним доказом [88].

Наступна концепція, що відрізнялась від існуючих характером детермінант циклічності економічного розвитку, є інноваційна теорія циклів, яка була розроблена австрійським вченим Йозефом Шумпетером. Зазначений науковець представив [66, с.101-231]

економічний розвиток як циклічний процес структурних змін, що виникають всередині економіки. Згідно з його гіпотезою, основним чинником цього процесу є інноваційна діяльність підприємця. Йозеф Шумпетер включав в поняття інновації, крім власне технічних нововведень, також організаційні, управлінські та маркетингові інновації, нові ринки, нові джерела постачання, фінансові нововведення та нові поєднання ресурсів, але при цьому відділяв від процесу винаходу інновацій, мотивуючи це тим, що існує різниця між запатентованою ідеєю продукту або нової технології і впровадженням цієї ідеї в комерційне виробництво.

На думку науковця, успіх ринкової системи полягає не в ефективному досягненні оптимальної статичної рівноваги, а в здатності здійснювати динамічні зміни в технології і досягати динамічного зростання за допомогою таких змін. Шумпетер висунув гіпотезу, що перетворення винаходів і нових знань в інновації є результатом діяльності невеликого числа винятково обдарованих підприємців з видатними інтелектом і діловою енергією. На думку цього науковця, існують дві фази, які віддаляють економіку від рівноваги, – піднесення і депресія, і дві фази, що повертають економіку до рівноваги, – криза та поживлення. Кожне нововведення, творцями якого є підприємці, порушує рівновагу. Спочатку ті, що першими вдалися до технічних нововведень, отримують відносні переваги: зростають їхні прибутки, підвищуються ціни, розширюється кредит. Інші підприємці намагаються пристосуватися до нововведень. Відбувається масове зростання капіталовкладення. З часом розширення виробництва набуває штучного характеру, канали обігу переповнюються грошовою масою. Починається криза, яка повертає економіку до стану, близького до рівноважного, оскільки масово реалізовані нововведення врешті-решт знижують і витрати, і ціни [66, с.101-231].

Інший аспект детермінант циклічності економічного розвитку, що відомий як Ефект Кейнса – це термін, використовуваний в економіці для опису ситуації, коли зміна процентної ставки впливає на витрати більше, ніж на заощадження. При падінні цін номінальна сума грошей буде менша реальної, внаслідок чого відсоткова ставка буде падати, а необхідні інвестиції – зростати. Це

означає, що недостатній попит на ринку не може тривати вічно. Ефект Кейнса не діє у двох випадках: під час пастки ліквідності (коли крива LM горизонтальна) або коли витрати нееластичні по відношенню до відсоткової ставки (крива SM вертикальна). Також в цьому контексті доцільно згадати ефект Патінкіна-Пігу, який показує, що через ефект достатку внаслідок зміни рівня цін недостатній попит не може зберігатися в цих описаних вище двох випадках. На противагу вище зазначеним концепціям слід звернути увагу на хвильову теорію Елліотта, що представляє процес розвитку та зміни суспільства або фінансових ринків у вигляді розпізнаваних моделей. Елліотт виділив вісім хвиль, які постійно повторюються. Теорія хвильового руху ринків була запропонована в 30-х роках ХХ століття Ральфом Нельсоном Елліоттом. Вивчаючи графіки, він зауважив, що ціни на біржових ринках розвиваються за певною моделлю. Математичною основою теорії Елліотта, за визнанням самого автора, стали так звані числа Фібоначчі – послідовність чисел, відкрита Фібоначчі в XIII столітті. Рух цін на ринках приймає форму п'яти хвиль. Три з них викликають спрямований рух. Вони чергуються з двома протилежно спрямованими хвилями [24]. Таким чином, слід зауважити, що вище зазначені концепції мають досить широкий спектр пояснень, тому узагальнення теоретичних опрацювань циклічності розвитку економіки, на нашу думку, було доцільно здійснювати з позицій детермінант циклу та головних параметрів досліджуваних систем, що представлено на рис. 2.1.

На нашу думку, зазначені теоретичні опрацювання мають широкий спектр пояснень і на сьогодні, як свідчить аналіз наукових опрацювань, новітні науковці в цій проблематиці вбачають значну дискусійність та акцентують увагу на протиріччях вище зазначених підходів. Однак, на нашу думку, наведені теоретичні опрацювання повністю вкладаються в суспільно-формаційну парадигму, яка ґрунтується на головних параметрах досліджуваних систем. І дійсно, якщо звернути увагу на головні параметри аграрного та індустріального суспільства, то можна обґрунтовано стверджувати, що детермінанти циклів відповідають тим чи іншим елементам системи. Проте на сьогодні світове господарство хоча й не рівномірно, однак впевнено рухається до нових горизонтів, з'являються

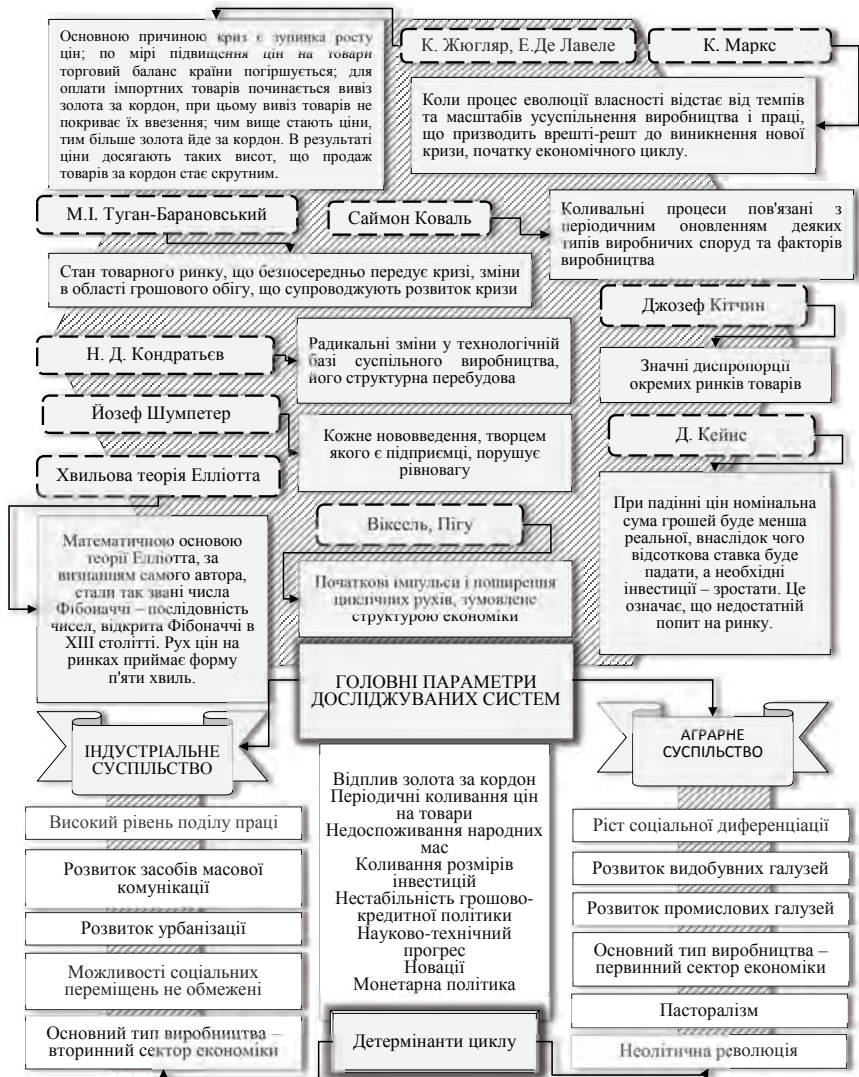

Рис. 2.1. Узагальнення теоретичних опрацювань циклічності розвитку економіки з позицій детермінант циклу та головних параметрів досліджуваних систем [24, 26, 30, 32]

нові технології, що призводять до появи нових економічних відносин між суб'єктами як на національному, так і міжнародному рівнях. Слід відзначити, що трансформації в суспільно-економічних відносинах відбуваються досить нерівномірно, проте дуже швидко. І на сьогодні в рамках постіндустріального та інформаційного суспільства сформувалась достатня кількість тенденцій, що, на нашу думку, є новими детермінантами циклічного розвитку економіки. Ці нові теорії не мають теоретичного обґрунтування, однак емпірично вони призводять до значних зсувів у фазах економічного циклу та, утворившись як наслідок появи нової суспільно-економічної форми, є детермінантами циклічного розвитку економіки.

Так, перша емпірична тенденція, що відрізняється концептуальними причинами циклічного розвитку економіки та частково пояснює внутрішні причини виникнення останніх, є концепція економічних бульбашок. Економічна бульбашка (також звана "спекулятивною", "ринковою", "цінковою", "фінансовою") – виникає як наслідок торгівлі великими обсягами товару або частіше цінними паперами за цінами, що суттєво відрізняються від справедливої ціни. Як правило, ситуація характеризується ажіотажним попитом на якийсь товар, у результаті чого ціна на нього значно зростає, що, в свою чергу, викликає подальше зростання попиту. Додатковим фактором "роздування" ціни можуть бути завищені або недостовірні статистичні дані і звіти. Рано чи пізно ринок коригується до справедливої ціни, викликаючи паніку інвесторів і лавину продажів (з подальшим падінням ціни). Цей процес порівнюють з вибухом мильної бульбашки, що і пояснює назву. Економічні бульбашки приносять серйозні збитки власникам товару та залежних від них особам, а при більших обсягах операцій – цілим галузям, локальним і глобальним фінансовим системам, таким чином запускаючи економічний цикл. Слід відзначити, що економічні бульбашки – категорія досить нова і вона утворилась завдяки комунікаційним технологіям, які дозволили долучити до фінансових ринків значну кількість суб'єктів. Залишаючись недослідженим явищем, економічні бульбашки в багатьох випадках призводять не тільки до економічних чи фінансових криз, а навіть до дефолту [89, 90].

Наступна емпірична тенденція, що відрізняється концептуальними причинами циклічного розвитку економіки та акцентує увагу на невідконтрольному економічному рості, є перегрів економіки – ситуація, при якій темпи економічного зростання набувають вибухового неконтрольованого характеру і, поглинувши всі ресурси приватного і державного сектора, близько підходять до межі, за якої подальше стійке зростання вичерпує себе і закінчується рецесією. Емпірично обґрунтовано, що перегрів економіки є досить реальною загрозою для країн з нестійкою економікою, що розвивається, а також вузько спеціалізованих регіонів (країни Латинської Америки), особливо у випадках, коли зростання ВВП становить 8-12 % щорічно протягом 2-3 років поспіль.

Перегріву передують надмірне фінансування економічного зростання, перекредитування, надлишкове вкладення коштів в економіку, загрозливих розмірів сягають дефіцит державного бюджету, інфляція, значення зовнішньоторговельного балансу все більше йде в мінус або різко скорочується. Економічні агенти, які передчувають наближення рецесії, воліють вкладати в реальний сектор економіки – наприклад, у нерухомість, а не фінансові інструменти (облігації, акції тощо). Більшість промислових підприємств до цього часу майже повністю вичерпують свої ресурси (людські, науково-дослідні, приміщення) та працюють на межі своїх можливостей (люди працюють у дві зміни, приміщення використовуються не за призначенням і т. д.) [90].

Серед симптомів початку перегріву підкреслюють переінвестування в економічні фонди (товари та устаткування, послуги, капітал), викликане низькою ціною позикових грошей (процентні ставки), або високим споживчим попитом, або міжнародною ринковою кон'юктурою (станом цін), або спекулятивним бумом, викликаним новими інвестиційними можливостями в економіці або окремих галузях. Перегрів економіки може супроводжуватися як інфляцією (зростанням цін), так і дефляцією (падінням цін) залежно від грошової політики центрального банку (державний емісійний банк). Зазвичай він супроводжується високими (значно вище середніх) темпами зростання економіки, зростанням товарних і фондових (ринку цінних паперів) ринків, і обов'язково помірною або низькою ціною кредитних грошей. Загалом періоди перегріву представлені на рис. 2.2.

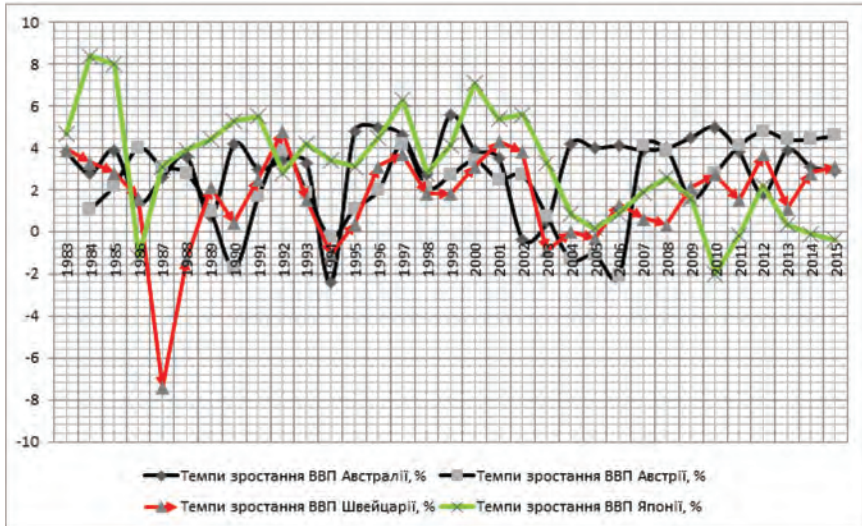

Рис. 2.2. Динаміка приросту ВВП в контексті перегріву економіки за 1983-2015 рр. [89, 90]

Слід відзначити, що однією з причин перегріву вважається надмірний вплив держави через центральний банк на кредитний ринок. Проте, на нашу думку, планування грошової політики державою в умовах вільного ринку не може відобразити потреби і тенденції розвитку економіки, що призводить до переінвестування капіталу підприємцями, які орієнтуються на банківську процентну ставку, і переспоживання приватними особами.

Наступна емпірична тенденція відрізняється концептуальними причинами циклічного розвитку економіки та акцентує увагу на впливі корпорацій на циклічні коливання економіки. Всім відомо, що на сьогодні транснаціональні корпорації займають панівне становище в ряді галузей як в окремих країнах, регіонах, так і в світовій економіці в цілому. І це не тільки у виробництві, але і в торгівлі. ТНК інвестують кошти в економіку різних країн: вони розвивають на їх території свої підприємства та сприяють розвитку інших галузей. Міжнародні корпорації багато критикували: за те, що вони експлуатують економіку країн, що розвиваються, нав'язують їм

невигідну для них політику, переносять туди самі шкідливі виробництва, за те, що вони завдають шкоди своїй країні, переносячи виробництво в інші країни світу і тим самим позбавляючи мешканців своєї країни робочих місць. Але діяльність транснаціональних корпорацій не можна оцінювати тільки з боку капіталовкладень. ТНК, на нашу думку, сприяють утворенню як перегріву економіки, так і циклічних коливань. Так, часом слабо розвинуті країни самі відкривають свої ринки для великих міжнародних компаній, усвідомлюючи їх переваги. Аналізуючи позитивні і негативні наслідки діяльності ТНК у приймаючих економіках, слід зазначити, що діяльність ТНК пов'язана з інтересами їх держав. Кожна країна прагне зробити життя своїх громадян краще, зберігши при цьому національні особливості [91, 92, 93]. В цілому позитивні та негативні наслідки діяльності ТНК у приймаючих економіках представлені на рис. 2.3.

Однак, не дивлячись на вище зазначені позитивні та негативні фактори і думки, що транснаціональні корпорації не можуть впливати на фази циклу економічного розвитку, як свідчать емпіричні приклади, такі думки необґрунтовані. Так, видача кабальних кредитів МВФ (часто під політичним тиском і з підкупом місцевих чиновників) на відновлення економіки країн третього світу, з умовою, що відновлювати економіку (отримувати прибуток) будуть західні будівельні корпорації, а нафтовим та іншим концернам надається доступ до видобутку корисних копалин на дуже вигідних умовах. Приклад – ряд країн Африки і Латинської Америки, Індонезії і практично всіх колишніх радянських республік [76].

Так, у економічній нестабільності зацікавлені багато транснаціональних корпорацій різних галузей за рахунок прибутків з грошей платників податків, а також значної частини прибутку у вигляді трофеїв, контрибуцій та репарацій, тому що в мирний час важко обґрунтувати такі гігантські бюджети. Після закінчення конфліктів, що іноді супроводжуються воєнним протистоянням, прибутки отримують девелоперські структури, що відновлюють інфраструктуру, а нафтовий бізнес отримує вигідні контракти з новим урядом на видобуток нафти. Як приклад можна навести недавні події в Іраку, Сирії, Лівії, Єгипті [73, с.234-299]. Негативний

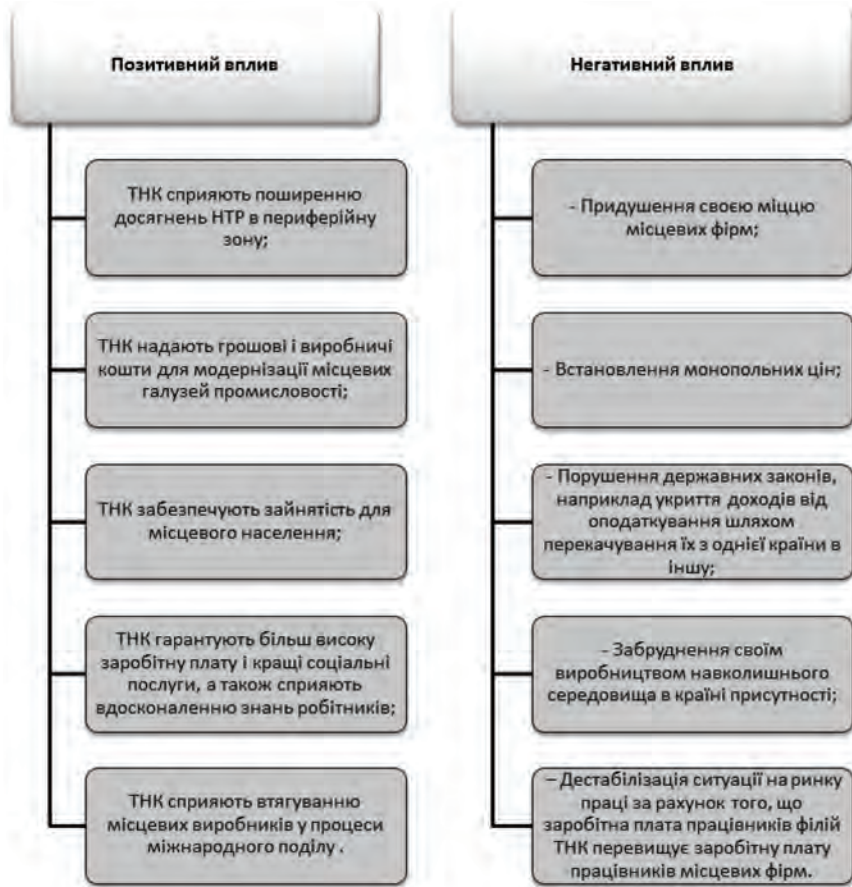

Рис. 2.3. Позитивні та негативні наслідки діяльності ТНК у приймаючих економіках [74, 91, 92]

вплив транснаціональних корпорацій на фази економічного циклу, більше того – можливість деяких транснаціональних корпорацій контролювати ділову активність в країнах присутності обґрунтовує Джон Перкінс у своїй книзі "Сповідь економічного вбивці". Так, автор зазначає: саме транснаціональні компанії несуть відповідальність за розв'язання багатьох військових конфліктів та нестабіль-

ність по всьому світу (особливо на Близькому Сході), також війни в Іраку, цілеспрямоване доведення до важкої кризи країн-позичальниць (наприклад, колишні радянські республіки), поставивши їх в кабальну залежність від кредитора і втягнувши у вічну бідність, а також багато іншого [72, с.124-199]. Присутність транснаціональних компаній на ринках країн третього світу є значною, проте результати діяльності є переважно незначними, тобто країни третього світу є базою для обробки і видобування ресурсів, проте кінцева продукція експортується з країн першого світу, а не з країн третього світу. Загалом, на нашу думку, новітні детермінанти економічного циклу пов'язані з постіндустріальною суспільно-економічною формацією, головною властивістю є процес транснаціоналізації, який відображається в тенденціях, представлених на рис. 2.4.

У процесі аналізу та систематизації теоретико-методологічних аспектів циклічного розвитку сучасної економіки в концепціях економічної рівноваги виявлено, що існуючі теоретичні розробки мають широкий спектр пояснень причин циклічності розвитку. Також більшість існуючих концепцій пояснюють циклічність розвитку лише на рівні національної економіки, що на сьогоднішній день дає досить фрагментарне розуміння сутності економічних відносин на міжнародному та глобальному рівнях, які в свою чергу мають визначальну роль як у розвитку світогосподарських зв'язків, так і національних економік. Однак сучасні економічні відносини кардинально відрізняються від механізмів взаємодії минулого сторіччя, проте економічна наука досі користується інструментами, які давно застаріли і з їх допомогою неможливо виміряти причинно-наслідкові зв'язки циклічності розвитку сучасних господарських відносин. На основі авторського аналізу було доведено, що існуючі концепції хоч і довели свою відносну значущість, але не завжди спрацьовують, прогнозуючи той або інший хід розвитку економічного циклу. На противагу існуючим теоретичним дослідженням, авторський аналіз дає можливість стверджувати, що сучасні дослідження циклічності економічного розвитку повинні здійснюватися на основі позицій формаційної парадигми розвитку суспільно-економічних відносин.

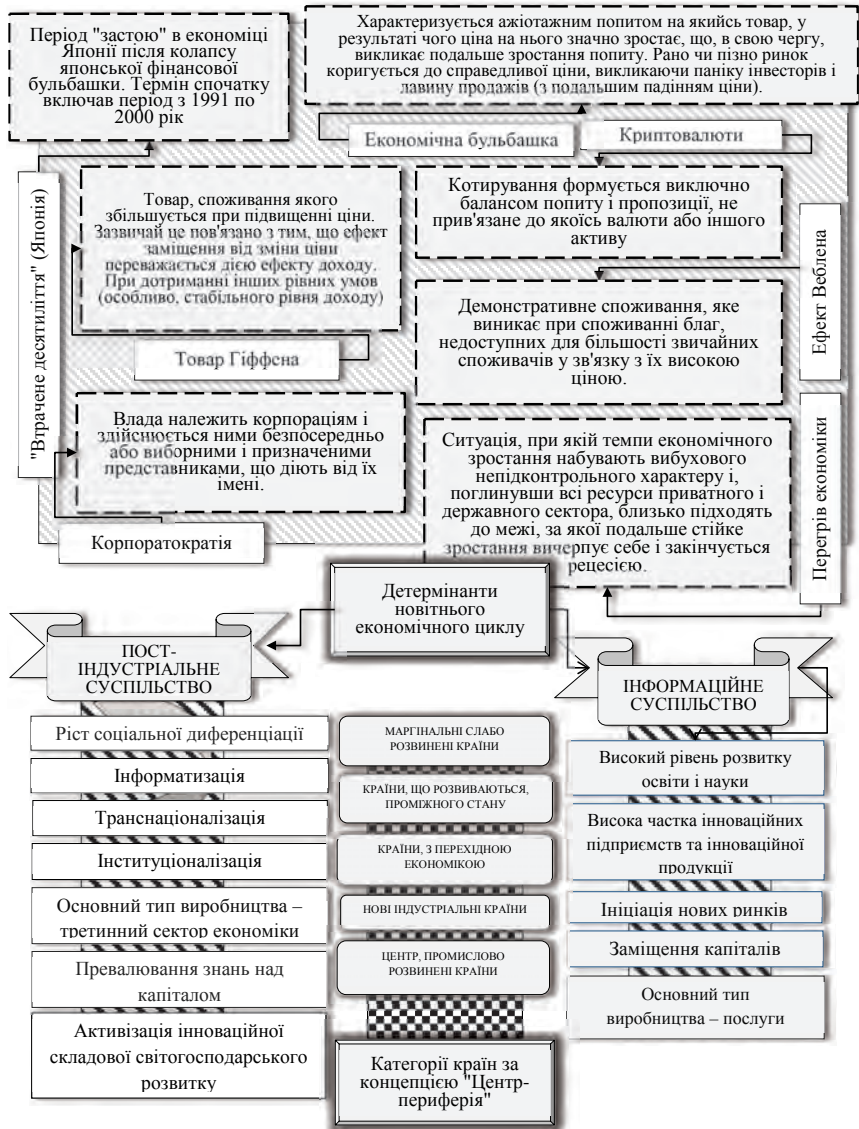

Рис. 2.4. Новітні детермінанти економічного циклу в умовах трансформації суспільно-економічних формацій [74, 76]

Як свідчить авторський аналіз, наведені теоретичні опрацювання повністю вкладаються в суспільно-формаційну парадигму, яка ґрунтується на головних параметрах досліджуваних систем. І дійсно, якщо звернути увагу на головні параметри аграрного та індустріального суспільства, то можна стверджувати, що класичні теорії циклічного розвитку відповідають тим чи іншим елементам системи. Тому, на нашу думку, існує необхідність ввести в науковий обіг визначення "формаційний економічний цикл", яке пов'язане зі змінами суспільно-економічних формацій. Так, на нашу думку, на відміну від існуючих поглядів на циклічність "формаційний економічний цикл" – це процес коливання ділової активності, заснований на трансформації суспільно-економічних відносин і акцентує увагу на переході від точки біфуркації базової інституційної системи до нової стійкої точки рівноваги.

Іншими словами, в умовах інтенсивного розвитку певні економічні системи (не завжди національні економіки, але і регіональні інтеграційні об'єднання), переходячи на новий тип суспільних відносин (наприклад, індустріальна революція у Великобританії) [94], відчуваючи великі потрясіння, які супроводжуються безліччю загроз, в тому числі зниженням ділової активності, доходять до певного моменту, де спад змінюється не тільки економічним, але і суспільним зростанням і в кінцевому підсумку досягається точка нової рівноваги. На нашу думку, яскравим прикладом є і Україна, де на сьогодні відбувається перехід від індустріально-олігархічної системи громадських зв'язків до нової формації.

Проте на сьогодні залишаються не дослідженими достатня кількість проблем у рамках концепції формаційних циклів. На нашу думку, існуючі теорії циклічності економіки описують якраз причинно-наслідкові зв'язки циклічності в рамках аграрної та індустріальної суспільно-економічної формації. Однак, як виявив авторський аналіз, наукові теорії, що описували причини циклічності в рамках постіндустріальної, а на нашу думку – когнітарно-аменсалістичної суспільно-економічної формації, – майже відсутні. Однак саме в країнах першого світу, які переходять на нову систему суспільно-економічних відносин, виникають такі малодосліджені явища, які переростають у світові кризи ("економічні бульбашки"

тощо), відображаються на всій економічній системі світового господарства. Проте найбільш руйнівні економічні наслідки таких подій відбуваються зовсім не в тих країнах, в яких проходить трансформація суспільної економічної формації. Тому перспективним напрямком подальших досліджень, на нашу думку, є виявлення та обґрунтування співвідношення понять економічної, світової і національної криз та циклів, а також взаємозв'язок національних та інтернаціональних процесів, яке дасть змогу збагнути, які характерні властивості новітніх економічних циклів та які інструменти потрібні для їх вимірювання.

2.2. Дослідження світових і національних економічних криз в контексті еволюції їх механізму і характерних рис

За останнє сторіччя суспільно-економічні відносини в багатьох країнах світової економіки стрімко трансформуються, внаслідок чого структура світової економіки перетерпіла значні зміни. Трансформація базового типу виробництва спричинила конвергенцію на всіх рівнях міжнародних економічних відносин, як наслідок спостерігається посилення взаємозалежності національних економік і збільшується ступінь впливу між державами та інтеграційними угрупованнями. Також слід відзначити, що в таких умовах відбувається трансформація основних світових ринків, включаючи фінансовий, ринок робочої сили, ринок товарів і послуг, змінюється структура світової економіки в цілому, формується конкурентне середовище на міжнародному рівні. Крім того, відбувається стрімкий розвиток світового інформаційного та технологічного простору, інформація стає цінним ресурсом і визначає процес формування нової економіки – економіки знань – не тільки на національному, але і на глобальному рівні.

На сьогодні також можна спостерігати, що в успішних країнах формується система інновацій, перш за все на корпоративній та глобальній основі. Крім того, відбувається становлення самостійного ринку технологій, виділення високотехнологічної продукції в окрему групу товарів і послуг, яка займає значне місце в міжнародній

торгівлі. Як результат, значно скорочується відстань між суб'єктами ринку, що сприяє зростанню швидкості здійснення різних операцій. Глобалізація зачіпає всі сфери діяльності держави, від соціальної та економічної до політичної. Кризи також не є винятком. В останні десятиліття категорія "економічна криза" також трансформується, акцентуючи увагу головним чином на поглибленні процесу глобалізації, зміцненні зв'язків і взаємозалежності країн.

Трансформація кризи відбувається за кількома напрямками. В першу чергу, спостерігається зміна циклічності економічного розвитку і, відповідно, змінюється частота повторення спадів і економічних криз. На нашу думку, країни, де проходить процес переходу на новий тип виробництва, що називається постіндустріальне суспільство, саме це здійснює вплив на різні типи циклів. Крім того, внаслідок інтенсивної перебудови міжнародних економічних зв'язків, що на сьогодні супроводжуються геоекономічними протистояннями, відбувається загострення економічних протиріч і диспропорцій. Зміна структури світового господарства, в т. ч. за рахунок переважання сфери послуг, призводить до порушення пропорційного розвитку світової економічної системи. Виникають глобальні дисбаланси, пов'язані, в першу чергу, з поглибленням спеціалізації країн.

Тому метою є систематизація причин економічних криз від періоду індустріалізації країн світового господарства до новітнього часу для виявлення еволюції механізму і характерних рис сучасних економічної криз, а також виявлення взаємозв'язку між національними, регіональними і глобальними економічними кризами, що дозволить коригувати економічну політику для досягнення економічної рівноваги. Насамперед слід зазначити, що, як вже згадувалося в попередніх розділах, циклічність економічного розвитку визначається переважаючою суспільно-економічною формацією і в продовження слід підкреслити, що саме в рамках індустріальної революції утворилися перші економічні кризи, оскільки в аграрних суспільствах кризи не були досить численними й мали місце у випадках війни або природних катастроф, однак ситуації, коли не було ніяких катастроф, але криза все таки мала місце, почали спостерігатися якраз під час індустріалізації.

Початок періодичних економічних криз поклала криза 1825 р. у Великій Британії, в першій країні, де капіталізм став пануючим ладом, і де досить великого розвитку досягло машинне виробництво. Інвестори були особливо зацікавлені у Великобританії, яка в той час була на підйомі, у силу виняткового експорту. Уельс був джерелом сировинних матеріалів, добуваючи 3 млн тонн вугілля на рік і відправляючи чавун по всьому світу. Манчестер ставав першим промисловим містом у світі, переробляючи вхідну сировину на більш дорогі вироби, такі як хімічні речовини та обладнання. Промислове виробництво зросло на 34% в період між 1820 і 1825 роками. В результаті багаті британці захотіли кудись інвестувати свої кошти. Державні облигації були в достатку, враховуючи недавні Наполеонівські війни, але із закінченням бойових дій (і зниженням ризиків) вищий орган фінансового управління в середньовічній Англії (палата шахової дошки) знизив свої ставки до 5%, прибутковість держборгу в 1822 році знизилася до 3,3% в 1824 році. При інфляції на рівні близько 1% між 1820 і 1825 роками цінні папери пропонували виключно скромну прибутковість у реальному вираженні. Вони були безпечними, але недостатньо прибутковими для рядових британців. На щастя, інвестори мали досить багато інших можливостей. У 1820-х Лондон витіснив Амстердам як головний фінансовий центр Європи, швидко стаючи місцем, де іноземні уряди шукали фінансові кошти. Підйом єдиного ринку облигацій був неймовірно швидким. У 1820 році на Лондонському ринку була тільки одна іноземна облигація; до 1826 році їх стало 23. Боргові цінні папери, випущені Росією, Пруссією і Данією, мали гарну прибутковість і були нарозхват. Але по справжньому захоплюючі інвестиції були у Новому Світі. Іспанська імперія залишила колишні колонії, давши їм право бути незалежними державами. Між 1822 і 1825 Колумбія, Чилі, Перу, Мексика і Гватемала успішно продали облигації вартістю £21 млн (2,8 млрд доларів у сьогоденних цінах) в Лондоні. Там були й інші способи нажитися: акції британський гірничодобувних компаній, які планували працювати в Америці, були популярні [96].

Проте велика проблема з цим всім була простою: відстань. Потрапити в Південну Америку і повернутися назад за шість

місяців було досить на той час швидко, тому угоди уклалися на основі інформації, яка в кращому випадку була недостатньою. Яскравим прикладом були облігації компаній, яких насправді не існувало. Це шокуюче шахрайство було симптомом більш глибокої кризи. Інвестори не проводили перевірок. Велика частина інформації про нові країни надходила від журналістів, яким приплачували за їх просування. Більш вимогливі вкладники задали б більш жорсткі запитання: Мексика і Колумбія дійсно були реальними країнами, але їх податкові системи були в зародковому стані, тому в них було мало шансів для залучення грошових коштів, щоб виплачувати проценти по своїм новим боргам. Інвестори також робили безглузді припущення.

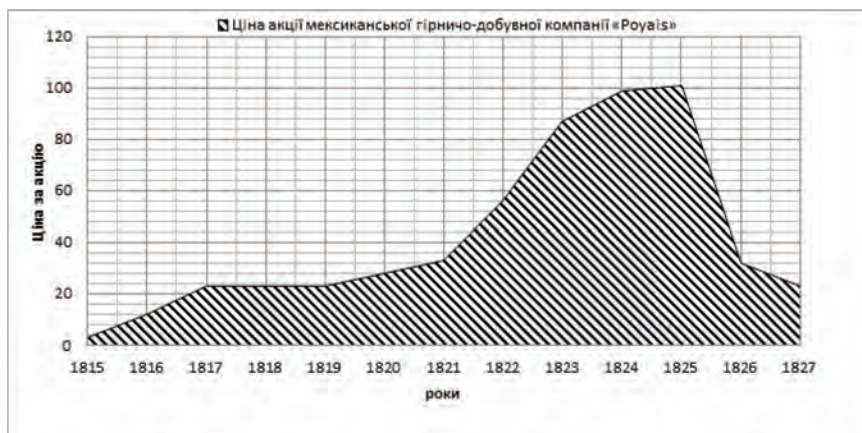

Рис. 2.5. Динаміка ціни мексиканської гірничо-добувної компанії "Pouais" на Лондонській біржі за 1815-1827 рр. [96]

Всі знали, що суперництво з Іспанією означає, що уряд Великобританії підтримає незалежність Латинської Америки. Але фінансисти зробили інший крок. Вони міркували так: оскільки ворог Мадрида був другом Лондона, значить нові країни, безсумнівно, зможуть покладатися на фінансову підтримку Великобританії. З огляду на це мексиканські і колумбійські облігації з прибутковістю 6% здавалися трохи більш ризикованими, ніж 3-відсоткові британські цінні папери. Рішення, що з цього купити, було простим. Але

будь-якої допомоги Британії для цих нових країн не було. Влітку 1823 р. стало ясно, що Іспанія була на межі дефолту. Коли побоювання поширилася, ціни облігацій почали падати. Вкладники почали боротися за готівку: до грудня 1825 року почалися масові вилучення вкладів. Банк Англії швидко почав надавати кошти кредиторам і пряму фінансову допомогу фірмам. Незважаючи на це, багато банків були не в змозі задовольнити вимоги вкладників. У 1826 році більше 10% банків Англії та Уельсу збанкрутували. У відповідь на крах Великобританія починає міняти тип банківської діяльності. Найважливішою річчю, що відноситься до кризи 1825 року, була різка розбіжність у поглядах на те, що треба було зробити. Деякі звинувачували у недбалості інвесторів: вони вклалися в борги невідомих країн або в гірниче обладнання для розвідки в країнах, де немає руди. Природною реакцією на цю кризу ринків могло бути посилення вимог інвесторів до проведення перевірок, перш ніж піддавати гроші ризику [96]. Слід зазначити що описаний вище кризовий період мав чисто фінансовий характер, однак його наслідками був спад виробництва, підвищення безробіття і зниження ВВП на наступні 5 років.

Слід зазначити, що по своєму механізму наступні кризи були дуже схожі, тому розглядати так детально кожна з них немає практичної цінності. Крім того, слід зазначити, що період з 1899 по 1946 рр. відзначився як період, насичений війнами і політичними протистояннями по всій земній кулі, тому говорити про економіку в чистому вигляді у цьому випадку не доводиться. Однак і тут є значимі аспекти. Так, криза 1900-1903 рр. прискорила становлення монополістичного капіталізму. І хоча падіння виробництва під час кризи було незначним (2-3%), вона охопила практично всі європейські країни і США. Особливо важко криза проходила в Росії, потім вона отримала назву "Ножиці цін". Суть цієї кризи полягає в тому, що промислові товари, якщо розрахувати їх вартість у пудах пшениці, виявилися в кілька разів дорожчими, ніж до війни, незважаючи на нижчу якість. До жовтня 1923 року ціни на промислові товари склали 276 % від рівня 1913 року, в той час як ціни на сільськогосподарські товари – лише 89 %. Утворилося явище, яке з легкої руки Троцького стали називати "ножицями цін". Селяни

перестали продавати зерно понад того, що їм було потрібно для сплати податків. Країна, ще не цілком оговтавшись від наслідків голоду у Поволжі у 1921-1922 роках, постала перед загрозою нової продовольчої кризи.

Основні зусилля уряду були спрямовані на зменшення витрат у промисловому виробництві, що досягалося скороченням персоналу, оптимізацією виробництва, контролем рівня заробітної плати робітників і зниженням ролі торговців і посередників ("непманів") шляхом розширення мережі споживкооперації. В результаті цих дій дисбаланс цін почав знижуватися. Загалом динаміка криз, їх економічних та фінансових наслідків за період 1810-1945 рр. представлена в табл. 2.1.

Слід зазначити, що час індустріалізації, коли категорія "економічна криза" була неприборкуваною матерією, давно пройшов. На нашу думку, досить рідко економічні кризи в новий час відбуваються випадково. Це можна довести за допомогою систематизації галузевих криз і деяких криз в національних та регіональних економічних системах, які відрізняються причинами механізмів розвитку. В першу чергу зупинимось на енергетичній сфері, де кризи відбуваються дуже часто, а характер їх розвитку є неоднозначним.

Перша енергетична криза почалася восени 1973 р., після того, як ОПЕК свідомо знизилася обсяги видобутку нафти (приблизно на 5 %), щоб вплинути на світові ціни на свою користь. 16 жовтня 1973 року ціна на нафту піднялася на 70 % з трьох доларів за барель до п'яти. Протягом наступного року ціна на нафту піднялася до дванадцяти доларів. Ця подія увійшла в історію під назвою "нафтове ембарго", бо згадане зниження обсягів видобутку було проведене з міркувань певних виробників нафтопродуктів і було інструментом тиску держав ОПЕК на Захід у зв'язку з їх невдоволенням його підтримкою Ізраїлю у воєнному протистоянні.

Таблиця 2.1.

Динаміка криз, їх економічних та фінансових наслідків за період 1810-1945 рр. [98, 99, 100]

Країни походження	Економічні наслідки	Фінансові наслідки	роки
Англія, Франція, Росія, США, Німеччина, Італія, Іспанія, Голландія, скандинавські країни	Переповнення ринків сировиною, падіння англійського експорту; падіння виробництва англійської вовняної промисловості на 10%; значне зниження видобутку вугілля і виплавки металу; масові звільнення робітників і скорочення оплати праці.	Зниження готівкової маси більш ніж в 3 рази; різке збільшення числа банкрутств; біржова паніка жовтня-листопада 1818 р. у Франції.	1810-1820 рр.
Англія, США, Франція, Латинська Америка	Рецесійні процеси, що супроводжувались підвищенням виробництва, інфляції і зниженням інвестицій.	Крах фондового ринку в жовтні 1825 р.; банківська паніка грудня 1825 р.; дефолти за державними боргами в Латинській Америці.	1841-1842 рр.
Німеччина, Австрія, Швейцарія, Голландія, США, Латинська Америка	Рецесія європейської та американської економік; різке скорочення експорту країн Латинської Америки	Крах фондових ринків у Відні, Цюріху та Амстердамі; сильне падіння акцій на Нью-Йоркській фондовій біржі.	1873-1878 рр.
Данія, Італія, Фінляндія, Голландія, Норвегія, США, Великобританія, Японія	Рецесійні процеси, що супроводжувались підвищенням виробництва, інфляції і зниженням інвестицій.	Банківська та валютна кризи.	1920-1922 рр.

Ще один суттєвий стрибок цін на нафту відбувся під час другої енергетичної кризи в 1979-80 рр., коли під час ісламської революції в Ірані президент Картер оголосив про скорочення торговельних відносин з цією нафтовидобувною країною і одночасно припинив державне регулювання цін на нафту в США. Зростання цін зупинилося лише на позначці 6,5 доларів за барель. У 1985 р. Саудівська Аравія спробувала збільшити виробництво нафти, що викликало нове падіння цін і невдоволення в ОПЕК. Від падіння цін на нафту у 1980-х роках виграли США, Японія, Західна Європа і країни третього світу. Значні втрати понесли ОПЕК, нафтовидобувні країни Північної Європи і в особливості Радянський Союз, де вибухнула важка економічна криза, яка призвела до політичного колапсу [106]. Труднощі в цих країнах намітилися ще в 1981 р. [107]. У Мексиці, Алжирі, Нігерії, Лівії бізнес і уряд теж не змогли підготуватися до зміни кон'юнктури. Нігерія, Мексика і Венесуела опинилися на межі банкрутства, і навіть Саудівська Аравія переживала важкі часи. В США падіння цін на нафту призвело до різкого скорочення геологорозвідки [28]. В містах, які росли в нафтовидобувних регіонах під час високих цін на нафту, в тому числі в Х'юстоні і Новому Орлеані, після падіння цін почалася локальна рецесія.

Ще одна економічна криза відбулася у 1990 і 1991 рр., коли Ірак зайняв Кувейт, очікувалася великомасштабна енергетична криза, бо вони належали до числа найбільших нафтовидобувних країн. Однак стрибок цін під час війни в Перській затоці виявився не таким значним, як це передрікали спостерігачі.

Також слід відмітити, що масштабна енергетична криза виникла восени 2007 року, коли ціна пробила позначку 80 доларів і продовжувала зростати до кінця першої декади липня наступного 2008 року, досягнувши 11 липня раніше нечуваної величини в 147 доларів за барель нафти марки Light Sweet [107]. Весь цей час в основних країнах-споживачах нафти і насамперед у США продовжувалося зростання цін на бензин, товари та послуги, який каталізував розвиток кризи неплатежів за банківськими кредитами. У 2008 р. криза неплатежів переросла у масштабну рецесію, в ході якої збанкрутіли найбільші фінансові компанії країни, а накопичені за попередні сорок років колосальні проблеми в економіці США, пов'язані з її борговим характером, актуалізувалися, в результаті чого вибухнула поточна глобальна економічна криза, яка призвела

до різкого падіння попиту на нафту і до відносної стабілізації ціни бареля в 2009 році в діапазоні 35-75 доларів. З другої половини 2008 року в результаті обвального зниження ціни криза перекинулася і на країни-експортери нафти, які кілька разів вдавалися до скорочення квот на видобуток. Ситуація, таким чином, набула характеру замкнутого кола. Деякі аналітики вказують на те, що зниження квот було викликане не стільки бажанням підтримати ціну бареля, скільки простим наслідком фізичного дефіциту чорного золота, який, оформившись в ціні, і став фундаментальною причиною економічного спаду, а тому квоти тому не будуть збільшені ніколи [109].

Також варто підкреслити раптову енергетичну загрозу 2014 року, яка почалася як відповідні дії США на геополітичну стратегію Росії. На початку 2014 року на фондових ринках нафта була досить стабільна, також варто відзначити, що об'єктивних причин для зниження ціни не було. Слід відзначити, що не дивлячись на високу частоту енергетичних криз, країни-імпортери енергоресурсів демонструють постійне зростання ВВП, тоді як країни-експортери мають дуже скромне зростання, що, на нашу думку, свідчить про прямий вплив транснаціональних корпорацій на сформовану ситуацію. Темпи приросту світового ВВП також не чутливі до цих коливань. Загалом динаміка внеску розвинених країн у розвиток світового валового внутрішнього продукту за 1991-2014 рр. представлена на рис. 2.6.

Таким чином, галузеві синтетичні кризи як економічне явище формуються на основі геоекономічних конфліктів і підігріваються та регулюються саме транснаціональними корпораціями та міжнародними економічними організаціями. Однак ще однією формою синтетичних економічних криз є національний їх вимір. Так, за останні 50 років з розвитком технологій та комунікацій на міжнародному рівні, трансформацією фінансової складової світогосподарського розвитку, стали доступні нові технології геоекономічної боротьби. Синтетичні економічні кризи на національному рівні – це події, що виявляються в значному спаді виробництва, порушенні сформованих виробничих зв'язків у результаті невдалої інтеграції країни в інституційне середовище світового господарства. Нами було систематизовано та представлено механізм розвитку новітніх економічних криз в деяких країнах, що за характером протікання значно відрізняються від класичних теорій, які пояснюють економічні цикли в цілому та кризи зокрема.

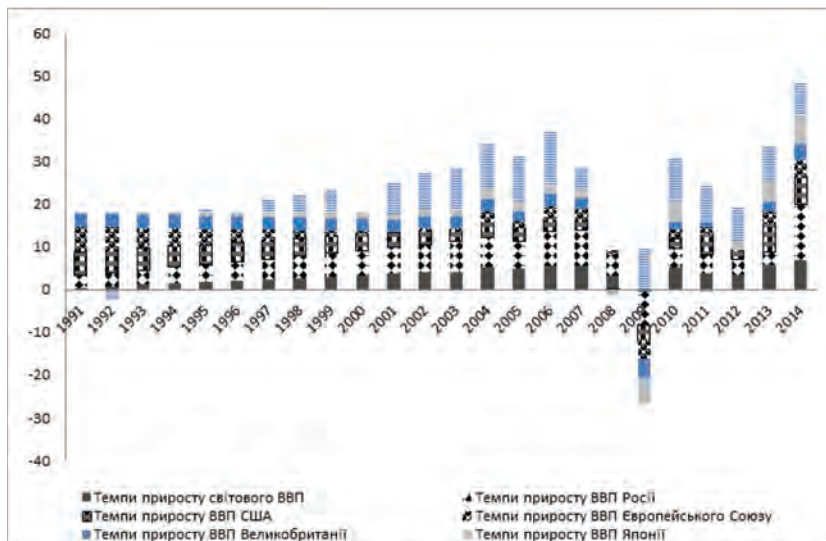

Рис. 2.6. Динаміка внеску розвинених країн у розвиток світового валового внутрішнього продукту за 1991-2014 рр. [106, 108]

Класичним прикладом синтетичної кризи стали події в Аргентині. На нашу думку, слід відзначити економічну кризу в Аргентині як прояв нових суспільно-економічних відносин в рамках когнітарно-аменсалістичних відносин, що на сьогодні економічною наукою визнані як постіндустріальна економіка. Справа в тому, що криза, яка почалася в 1990 році, послабила свій вплив тільки в 2003 році, причому слід підкреслити, що і на сьогодні Аргентина знаходиться в умовах відносної стагнації. Однією з причин кризи називають монетаристські реформи Домінго Кавальйо, в ході яких була приватизована держвласність і введена прив'язка національної валюти до долара США [3]. Крім того, для іноземних інвесторів в Аргентині створювалися особливі умови – вони повністю звільнялися від податків на 5-25 років, в результаті чого, за деякими оцінками, багатомільярдні іноземні інвестиції супроводжувалися втратою принаймні 280 мільярдів доларів прибутку місцевих виробників за десятиліття [102]. Жорстка прив'язка до дорогої валюти (долара) зробила аргентинські товари неконкурентоспроможними, що в подальшому негативно позначилося на розвитку промисловості

[103]. Крім того, за умов жорсткої прив'язки Центробанк Аргентини позбавив себе можливості реального впливу на ситуацію [104]. Після того, як в 1999 році Бразилія провела девальвацію, її економіка стала більш привабливою для інвесторів, ніж аргентинська. Це призвело до відтоку капіталів [103]. У 1990-х Аргентина почала погашати свої колишні борги за рахунок нових боргів за вищими відсотками [104]. Одночасно кредити бралися для покриття бюджетного дефіциту. За роки президентства Карлоса Менема і Фернандо де ла Руа державний борг зріс до 132 мільярдів доларів [102], що в подальшому призвело до значних витрат по його обслуговуванню. Незадовго до дефолту проте, МВФ відмовився надавати Аргентині нові кредити. У зв'язку з цим МВФ і США звинувачували у непослідовності по відношенню до Аргентини, оскільки МВФ тривалий час наполягав на проведенні жорсткої бюджетної політики і видавав Аргентині великі кредити для покриття дефіциту, але в кінці 2001 року змінив свою позицію [102]. Загалом макроекономічні показники, що характеризують всю глибину кризи в Аргентині, представлені на рис. 2.7.

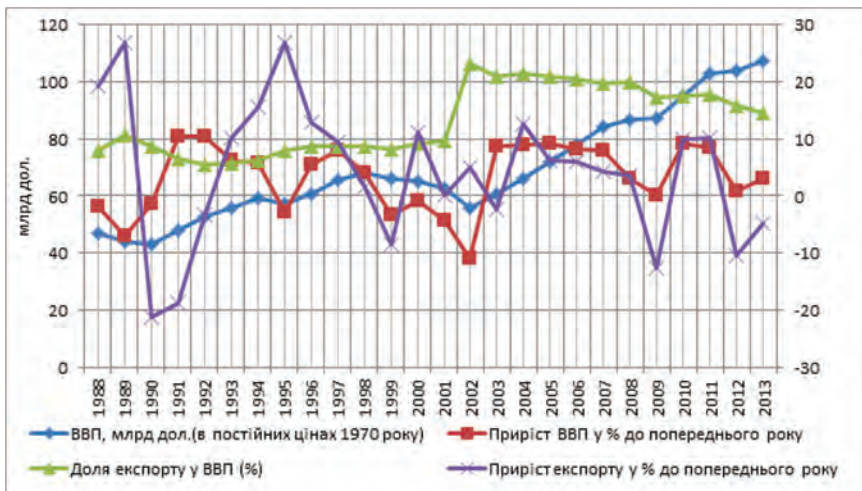

Рис.2.7. Динаміка деяких макроекономічних показників в Аргентині за період 1988-2013 рр. [103]

В короткостроковій перспективі в Аргентині різко впав рівень ВВП, значно знизилася купівельна спроможність населення, значно

зріс рівень бідності. За даними Світового банку, кількість населення за межею бідності в Аргентині зростає з 28,9% у 2000 році до 35,4% у 2001 році і досягла піку у 2002 році (54,3%), після чого почала знижуватися і досягла 9,9% в 2010 році [103]. У 2001 році співвідношення зовнішнього державного боргу до ВВП становило 56,9% від ВВП, але через дефолт і падіння ВВП до 2002 року цей показник зріс до 153,2%, після чого почав знижуватися на 20-40% в рік [103]. З 2001 року в Аргентині знижувалося безробіття (18,3% у 2001 році, 17,9% у 2002 році, 16,1% у 2003 році; у 2009 році – 8,6%) [103]. Загалом хронологія подій економічної кризи в Аргентині, що на сьогодні закінчилась помірною стагнацією, представлена на рис. 2.8.

Аналізуючи хронологію подій економічної кризи в Аргентині, слід відзначити, що для деякого зменшення наслідків кризи для населення уряд Аргентини ввів диференційований підхід до відшкодування вкладів, в результаті чого банки зазнали збитків на 6-10 мільярдів доларів [103]. Уряд також відмовився від зобов'язань в ряді інфраструктурних проектів і при цьому заборонив підвищувати тарифи на комунальні послуги. Контроль над цінами став одним з найважливіших пунктів антикризової програми. Під час обвалу економіки великі бізнесмени та іноземні інвестори виводили свої капітали за кордон. В результаті багато компаній малого і середнього бізнесу були закриті через брак коштів, рівень безробіття збільшувався. Робітники цих підприємств втратили будь-який дохід і вирішили знову запустити засоби виробництва самостійно, як самоврядні кооперативи. На сьогодні робочими кооперативами стали керамічний завод Zanop (відомий як FaSinPat, скор. від "Fabrica sin patrones", "Фабрика без господарів"), чотиризірковий готель Бауен, швейна фабрика Brukman, друкарня Chilavert і багато інших. У деяких випадках колишні власники викликали поліцію, щоб прогнати робітників, але часто робочим вдавалося захистити окуповані робочі місця від держави, поліції і босів [103]. Багатозначним є те, що криза розпочалася після втручання Міжнародного валютного фонду та експансії транснаціональних корпорацій, тим самим начебто на початку поліпшивши ситуацію, однак, як свідчать статистичні дані, Аргентина знаходиться у стані виходу з кризи донині. Таким чином, на нашу думку, криза в Аргентині має синтетичний характер та за своїми наслідками відчувається і сьогодні. Для прикладу, порівнюючи з Аргентиною, яка безуспішно

протидії кризи протягом 10 років, після Другої світової війни Німеччина відновила свій рівень життя за 9 років при тому, що половина населення Німеччини була знищена, а більшість міст розбомблено. То чому Аргентина не може подолати таку ситуацію, коли кількість населення зростає, а підприємства працюють [108, 110]?

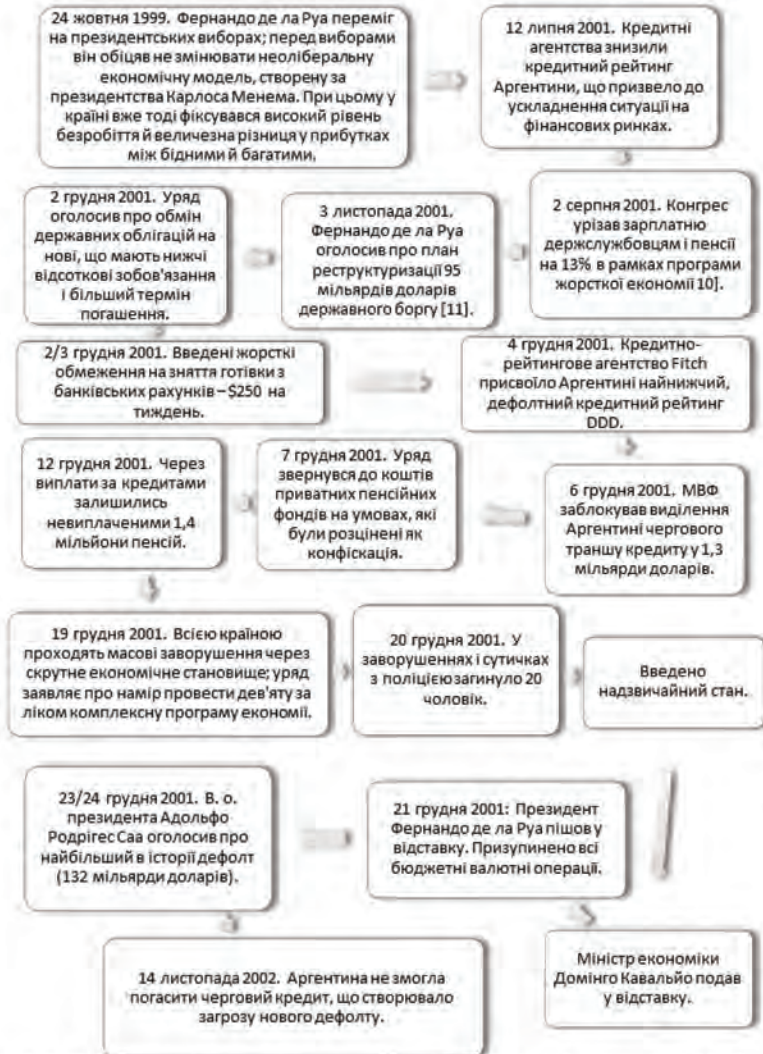

Рис. 2.8. Хронологія подій економічної кризи в Аргентині [102, 104]

За таким же сценарієм розвивалась економічна криза в Нігерії. Населення країни становить без малого 150 мільйонів жителів і складається з більш ніж 200 народностей. По видобутку нафти держава знаходиться в десятці світових виробників, при цьому головними видобувними компаніями є західні компанії Shell, ExxonMobil, Chevron, ConocoPhillips та ін. Але незважаючи на те, що країна настільки багата природними ресурсами, жителі цієї країни живуть за межею бідності. 70% населення не може прогодувати себе належним чином. 20% ледве зводить кінці з кінцями і лише близько 10% живе заможнo за рахунок того, що контролює видобуток корисних копалин при підтримці західних корпорацій. Загалом при підвищенні ВВП та його виміру у абсолютних одиницях, як свідчить рис. 2.9, бідність зростає [110].

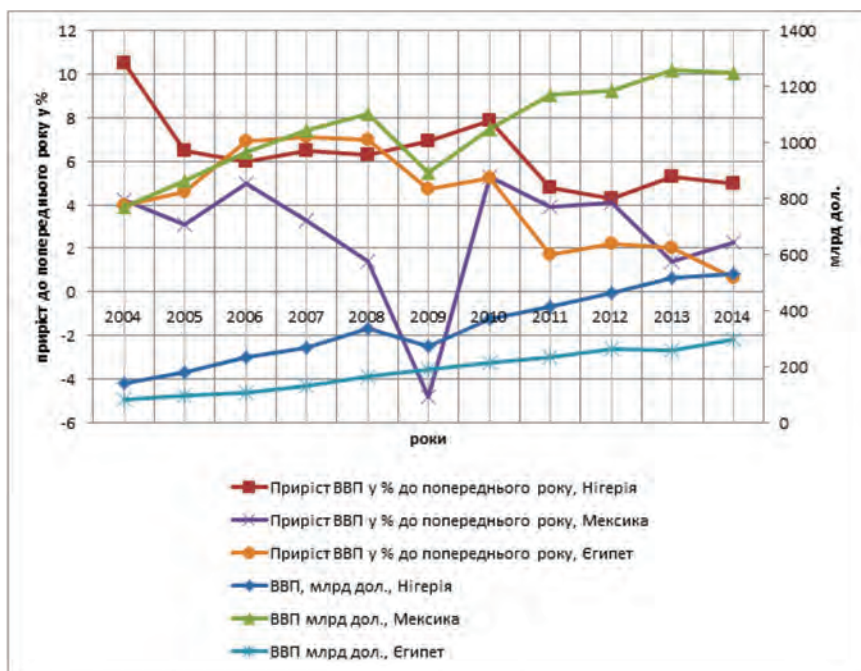

Рис. 2.9. Динаміка валового внутрішнього продукту та його приросту деяких країн в період економічної кризи за 2004-2014 рр. [108, 109, 113]

Як свідчить динаміка валового внутрішнього продукту та його приросту, то на перший погляд період кризи не досить сильно відобразився на макроекономічних показниках, проте, як не дивно, такий ефект досягнуто за рахунок експансії транснаціональних корпорацій на внутрішні ринки зазначених країн.

Так, наприклад, за даними ЮНКТАД в Латинській Америці і Карибському басейні притік прямих іноземних інвестицій досяг у 2014 році 292 млрд доларів. Якщо виключити офшорні фінансові центри, приплив ПІІ збільшився на 5% до 182 млрд доларів. Якщо в попередні роки динаміка ПІІ в основному визначалася їх припливом в Південну Америку, то в 2014 році притік ПІІ в цей субрегіон скоротився на 6% до 133 млрд дол. після стійкого зростання протягом трьох років поспіль. Проте в цьому ж році майже у всіх країнах Латинської Америки спостерігалось скорочення споживчих витрат, що свідчить про погіршення якості життя. Також слід відзначити, що загальна тенденція циклічності економічного розвитку з формуванням так званого інформаційного суспільства досить неоднозначна [108, 109].

Так, з одного боку, за останні 100 років кількість економічних та фінансових криз начебто збільшилась, проте загалом тривалість криз зменшується, міжкризовий інтервал також має тенденцію до скорочення. Проте якщо говорити про синтетичні кризи, то на сьогоднішній день вони стали виникати все частіше та за своїми наслідками вони набагато тяжчі, ніж класичні економічні кризи. Також слід підкреслити, що синтетичні економічні кризи, на нашу думку, не випадково припадають на так звані країни третього світу, так як саме вони менш інтегровані в інституційну систему глобальної економіки. Ще одним доказом є позитивна динаміка світового ВВП – протягом 1970-2012 рр. ВВП світу виріс на 69334,1 млрд дол. або в 21,7 рази до 72689, 7 млрд дол.; зміна відбулася на 3085,9 млрд дол. за рахунок збільшення населення світу на 3391,1 млн чол., а також на 66248,2 млрд дол. за рахунок збільшення показника ВВП на душу населення у світі на 9359 доларів [108]. Таким чином, механізм розвитку синтетичних криз та його наслідки і каталізатори представлені на рис. 2.10.

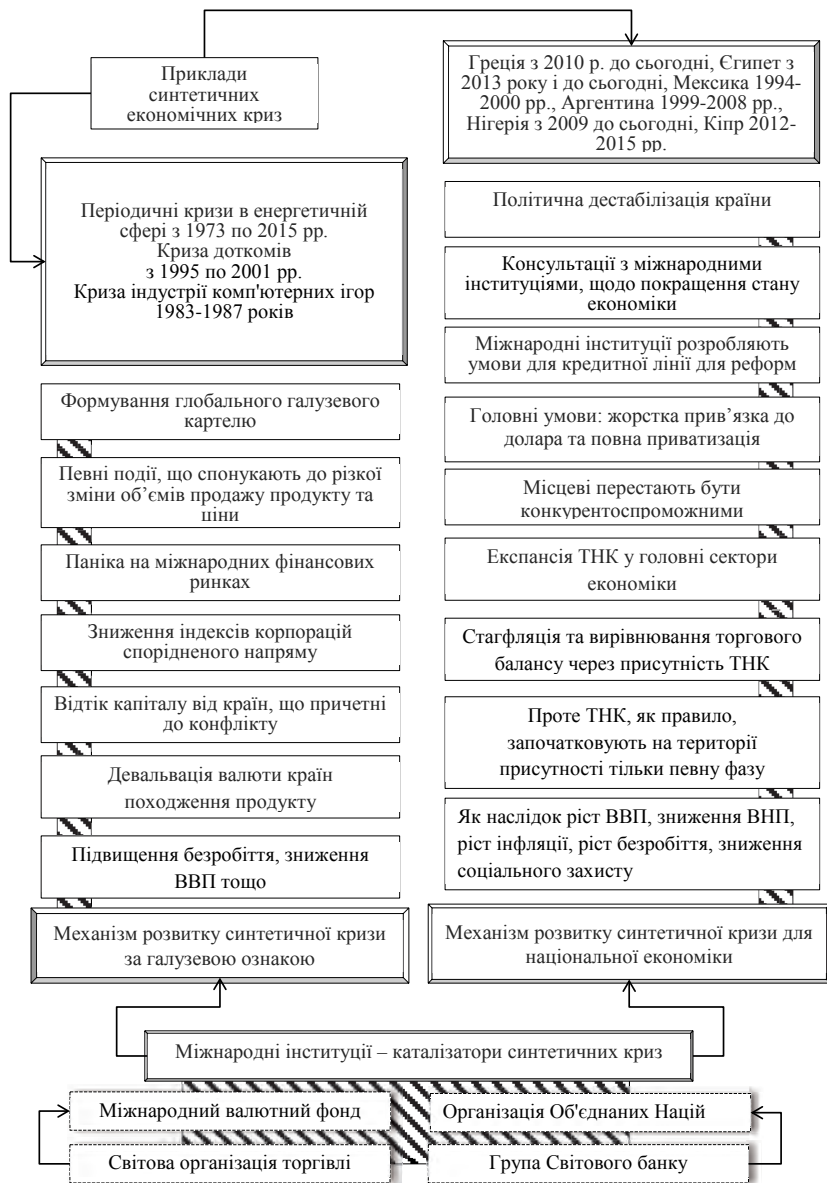

Рис.2.10. Механізм розвитку синтетичних криз та його наслідки і каталізатори [110, 111, 112, 113]

Слід зазначити: наведені приклади свідчать, що на сьогоднішній день поряд з економічними кризами, які розвиваються по описаним класичним економічним теоріям, доведено існування криз, що не вкладаються в існуючі теоретичні концепції. Тому, на нашу думку, існує необхідність ввести в науковий обіг поняття синтетична економічна криза", яка визначається як різке погіршення економічного стану країни, що виявляється в значному спаді виробництва, порушенні сформованих виробничих зв'язків у результаті невдалої інтеграції країни в інституційне середовище світового господарства. Також слід підкреслити, що, на відміну від класичних економічних циклів, синтетична економічна криза, як правило, має деформовану амплітуду. Тобто якщо в період класичної економічної кризи уряд певної національної економіки має можливість вплинути на ситуацію за допомогою фіскальної та монетарної політики і в кінцевому підсумку вийти з кризового стану, то у випадку синтетичної економічної кризи будь-які інструменти макроекономічної політики не є достатньо ефективними, або іншими словами, не доречними. Ця теза в першу чергу детермінована тим, що в результаті формування синтетичної економічної кризи національна економіка знаходиться під значним впливом тих чи інших міжнародних інституцій і не має інструментів реагування на негативні наслідки. Як правило, такі кризи мають досить велику тривалість і вихід з них вкрай болючий та довгий, оскільки аналіз вище зазначених аномальних криз як за галузевою ознакою, так і окремих національних економік дає можливість стверджувати, що вони супроводжуються банкрутством національних підприємств і зростанням безробіття. Також необхідно підкреслити, що синтетичні кризи, як виявилось, проявляються не тільки в національних економіках, але і в цілих регіонах за галузевою ознакою, при цьому в стані стагнації перебувають не тільки окремі країни, але й конгломерати торгових ланцюжків.

Детальний аналіз історії економічних криз, їх причин та наслідків дає можливість стверджувати, що поява синтетичних економічних криз прямо залежить від технологічного розвитку та наявної системи суспільно-економічних зв'язків, яка зараз перебуває на стадії трансформації. Так, в епоху індустріалізації кризи в

основному носили стихійний характер і були досить рідкісним явищем для країн світової економіки, однак зі зростанням технологічного розвитку факторів виробництва та переходом на нову стадію розвитку суспільно-економічних відносин, які зараз іменуються постіндустріальною економікою, дві тенденції є головними в такій системі. По-перше, це транснаціоналізація сучасних міжнародних економічних відносин, яка зачіпає всю міжнародну торгівлю. Транснаціональні корпорації на сьогодні мають винятковий статус у міжнародній торгівлі та не мають бар'єрів для стримування експансії. По-друге, це інституціоналізація міжнародних економічних відносин, яка ґрунтується на інтенсифікації формування різного роду міжнародних інституцій, які регламентують економічну діяльність незалежно від національних законів окремих країн. Інституційна система глобальної економіки на сьогодні перебуває на стадії формування і фрагментарність її складових очевидна. Однак результативність міжнародних інституцій знаходиться на порядок вище компетенцій окремої країни. За цим на сьогодні вплив цих двох факторів на розвиток країн світової економіки є винятковим і недалекоглядна політика того чи іншого уряду може обернутися затяжною синтетичною кризою. Отже, обґрунтувавши, розкривши зміст синтетичної кризи як поняття, відображаючи особливості циклічності розвитку постіндустріальної економіки, у той же час досі лишаються недослідженими можливості виходу, наслідки та інструменти для удосконалення антициклічної політики в аспекті синтетичних криз. Це твердження детерміноване насамперед тим, що синтетичні кризи мають ендегенний характер розвитку та за своїми характеристиками досить диференційовані, а тому аналіз сучасних концепцій антициклічної політики за рівнями економічної системи і місце ТНК у цій системі координат є перспективним напрямком для досліджень.

2.3. Систематизація сучасних концепцій антициклічної політики за рівнями економічної системи

Ефективний розвиток економічних систем в сучасних умовах значною мірою залежить від вирішення завдання забезпечення переходу до сталого і динамічного економічного зростання в певних фазах прогресивного розвитку. Дослідження цих проблем показує, що серед головних закономірностей розвитку світового господарства і міжнародних економічних відносин особливе місце займає циклічність. Це твердження пояснюється тим, що саме рівень пізнання циклічності розвитку економіки обумовлює ефективність розробки механізму прогнозування соціально-економічних процесів і їх регулювання. Це дозволяє якщо не уникнути економічних криз в цілому, то звести до мінімуму наслідки, викликані ними. Економічний розвиток являє собою динамічний процес переходу з одного типу економічної нерівноваги в інший. Причому розвиток відбувається по спіралі, нерівномірно, будучи результатом взаємодії різноманітних циклічних і нециклічних економічних процесів. Основна характерна риса економічних криз полягає у повторюваності станів через певний період часу. Тому розкриття механізмів функціонування окремих інструментів антициклічного регулювання, встановлення взаємозв'язку між ними дозволять, по-перше, прогнозувати розвиток міжнародних економічних відносин і, по-друге, проводити більш ефективну антициклічну політику. Також слід відзначити, що новітні тенденції поширення негативних наслідків і масштабів економічної кризи підкреслюють важливість вивчення базових передумов і основних механізмів запобігання розгортанню кризових фаз економічного циклу з урахуванням проблем і перспектив розвитку світового ринку. Досвід розвинених країн з ринковою економікою багато в чому відтіняє і виявляє причини криз в розвитку різноманітних економічних систем. Все це свідчить про те, що економічна наука в даний час має потребу в додаткових дослідженнях, що дозволяють уникнути в практичній діяльності серйозних економічних потрясінь і забезпечити раціональне використання ресурсів суспільства для досягнення головної мети функціонування і розвитку економіки – найбільш

повного задоволення потреб суспільства, що визначає актуальність цього розділу.

Способи подолання кризових ситуацій в економіках зарубіжних країн висвітлені в працях Дж. М. Кейнса [24, с.234-267], Дж. Р. Хікса [77, с.23-89], Й. Шумпетера [66, с. 235-367], С. Кузнеця [79], Дж. Робінсона [80, с. 243-247], Е. Хансена [81, с.337-340], П. Самуельсона [51, с. 340-359], М. Фрідмана [119, 120], а також нових напрямів неокласичної школи – А. Маршалла [83], Р. Мізеса [84], У. Мітчелла [86]. Однак, незважаючи на численні дослідження різних аспектів антициклічного регулювання економіки, у новітній економічній науці не усталено цілісного антициклічного підходу до антикризового регулювання. Багато теоретичних положень носять описовий та дискусійний характер і не знайшли достатнього застосування на практиці, тому метою є узагальнення інструментів та стратегій антикризового регулювання за рівнями економічної системи.

Перший рівень антициклічної політики – це національний рівень. На такому рівні державна політика, метою якої є запобігання економічних криз, забезпечення стабільного функціонування економіки. На сьогодні на цьому рівні наявна достатня кількість теоретичних опрацювань, що стали невід'ємною частиною інструментарію більшості країн світу. Проте разом з цим існує певна дискусійність відносно результативності тих чи інших інструментів. Одним з найбільш використовуваних інструментів антициклічного регулювання на національному рівні є фіскальна політика. Як будь-яка стабілізаційна (антициклічна) політика уряду, вона має значний вплив на сукупний попит і пропозицію методом вилучення частини фінансових потоків через оподаткування та перерозподіл бюджетних коштів. Якщо країна переживає депресію або перебуває в стадії економічної кризи, то держава може прийняти рішення про проведення стимулюючої фіскальної політики. В даному випадку уряду необхідно стимулювати або сукупний попит, або пропозицію, або обидва параметри відразу. Для цього, за інших рівних умов, держава підвищує розмір своїх закупівель товарів і послуг, знижує податки і підвищує трансферти, якщо це можливо. Будь-яка з цих змін призведе до збільшення сукупного виробництва, що автоматично збільшує сукупний попит і параметри системи національних

розрахунків. Стимулююча фіскальна політика призводить до збільшення обсягів випуску в більшості випадків. Влада проводить стримуючу фіскальну політику у разі короткострокового "перегріву" економіки. У цьому випадку уряд проводить заходи, прямо протилежні тим, що здійснюються при стимулюючій економічній політиці. Держава скорочує свої витрати і трансферти та збільшує податки, що призводить до скорочення як сукупного попиту, так і, можливо, сукупної пропозиції. Подібна політика регулярно проводиться урядами країн з метою уповільнити темпи інфляції або уникнути її високих темпів у разі економічного буму. Серед науковців, які акцентували увагу саме на фіскальній складовій антициклічної політики, слід назвати Дж. М. Кейнса [24, с.234-267], Дж. Р. Хікса [77, с.23-89], Й. Шумпетера [66, с. 235-367], С. Кузнеця [79]. Також серед новітніх опрацювань щодо дієвості фіскальної політики як інструменту боротьби з кризами слід відзначити праці Г. Дмитренко [114, с. 79-86], Т. Артёмової [115, с. 339-345.], Я. Морщ [117, с. 113-118], Д. Осецької [118, с. 105-112].

Разом з цим недоліки фіскальної політики як інструменту антициклічної політики є також вагомими. По-перше, це ефект витіснення. Економічний зміст цього ефекту полягає в наступному: зростання витрат бюджету в період спаду (збільшення державних закупівель та / або трансфертів) та / або скорочення доходів бюджету (податків) веде до мультиплікативного зростання сукупного доходу, що збільшує попит на гроші і підвищує ставку відсотка на грошовому ринку (ціну кредиту). По-друге, наявність внутрішнього лага – періоду часу між виникненням необхідності зміни політики та прийняттям рішення про її зміну. По-третє, невизначеність, яка стосується проблеми ідентифікації економічної ситуації. Часто буває важко точно визначити, наприклад, момент, коли закінчується період рецесії і починається поживлення або момент, коли підйом перетворюється на перегрів тощо [115, с.256]. По-четверте, дефіцит бюджету. Противники кейнсіанських методів регулювання економіки – монетаристи, прихильники теорії економіки пропозиції і теорії раціональних очікувань – тобто представники неокласичного напрямку економічної теорії вважають дефіцит державного бюджету одним з найважливіших недоліків фіскальної політики.

Наступним інструментом антициклічної політики на національному рівні є монетарний аспект державного регулювання. Слід відзначити, що антициклічна політика держави реалізується за допомогою зміни центральним банком пропозиції грошей. Щоб змінювати пропозицію грошей в обігу, центральний банк може змінювати норму обов'язкових резервів для комерційних банків, оперувати на відкритому ринку, тобто продавати або купувати державні облігації у населення, або ж надрукувати гроші. Як інструмент антициклічного регулювання монетарна політика має перевагу в тому, що банківська система реагує швидше на монетарну політику, ніж на фіскальну [6]. Стимулююча монетарна політика також вигідна не тільки населенню, але й комерційним банкам, оскільки при збільшенні грошової маси банки можуть видавати більше кредитів [6]. Як недолік монетарної політики можна виділити те, що зміна пропозиції грошей залежить не тільки від центрального банку, а й від раціональності комерційних банків і поведінки домогосподарств, що нерідко робить монетарну політику більш тривалою по виконанню, ніж фіскальну. Основними способами реагування та циклічні коливання за допомогою монетарної політики є наступні.

По-перше, це операції на відкритому ринку, тобто продаж (купівля) національним банком державних цінних паперів на відкритих ринках зменшує (збільшує) резерви банків, а отже, зменшує (збільшує) їх кредитні можливості, збільшуючи (зменшуючи) процентну ставку. Цей метод грошової політики застосовується в короткостроковому періоді і володіє великою гнучкістю. По-друге, це зміна мінімальної резервної норми. Збільшення резервної норми центральним банком зменшує надлишкові резерви (які можна віддати в позичку), тим самим здатність банку розширювати грошову масу шляхом кредитування знижується. Цей засіб регулювання грошової маси зазвичай застосовують в довгостроковому періоді. По-третє, це зміна облікової ставки. Ставка, стягнута ЦБ за позички комерційним банкам, називається обліковою ставкою. З пониженням облікової ставки збільшується попит комерційних банків на кредити ЦБ. Одночасно збільшуються резерви комерційних банків та їх здатність давати кредити підприємцям і населенню. Знижується і

банківський відсоток за кредит. Пропозиція грошової маси в країні зростає. Навпаки, коли потрібно знизити ділову активність, зменшивши грошову масу в країні, центральний банк підвищує облікову ставку. Підвищення облікової ставки є також прийомом боротьби з інфляцією. Залежно від економічної ситуації центральний банк вдається до політики "дешевих" і "дорогих" грошей.

Політика дешевих грошей проводиться в період низької кон'юнктури. Національний банк збільшує пропозицію грошей шляхом купівлі державних цінних паперів на відкритому ринку, зниження резервної норми, зниження облікової ставки. Тим самим знижується процентна ставка, досягається зростання інвестицій та підвищення ділової активності. Політика дорогих грошей проводиться національним банком, насамперед, як антиінфляційна політика. Для того, щоб скоротити грошову пропозицію, обмежується грошова емісія, здійснюється продаж державних цінних паперів на відкритому ринку, збільшується мінімальна резервна норма, збільшується облікова ставка. Серед науковців, що акцентували увагу саме на монетарній складовій антициклічної політики, слід назвати: А. Грінспена [20, с.69], Дж. С. Мілля [32, с. 234-398], М. Фрідмана [119, с.20-23; 120, с.1-14], А. Мельцера [121, с.401-416], Д. Тейлора [122, с.1-8], А. Вдовиченко [123, с.55-67]. Загальний механізм антициклічної політики на національному рівні має також, на нашу думку, значні недоліки, що представлені на рис. 2.11.

Як видно з рисунка, монетарні інструменти антициклічного регулювання також мають вагомні недоліки. По-перше, це можливість інфляції. Стимулююча монетарна політика, тобто зростання пропозиції грошей, веде до інфляції навіть у короткостроковому, а тим більше в довгостроковому періоді. Тому представники кейнсіанського напрямку стверджують, що монетарна політика може використовуватися лише при перегріві (інфляційному розриві) економіки, тобто розглядають можливість проведення тільки стримуючої монетарної політики, а при рецесії, на їхню думку, повинна використовуватися стимулююча фіскальна, а не монетарна політика.

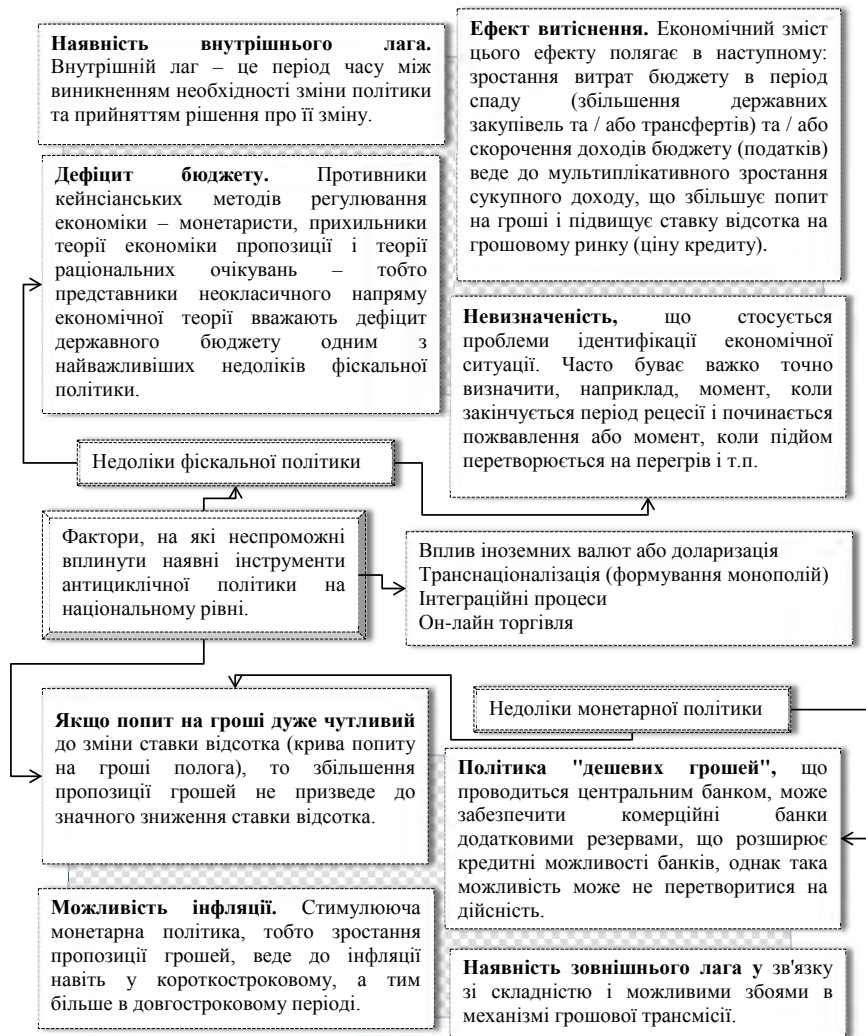

Рис. 2.11. Недоліки та обмеження сучасних інструментів антициклічної політики на національному рівні

По-друге, наявність зовнішнього лага у зв'язку зі складністю і можливими збоями в механізмі грошової трансмісії. Зовнішній лаг являє собою період часу від моменту прийняття заходів щодо стабілізації економіки (прийняття рішення центральним банком по зміні величини пропозиції грошей) до моменту появи результату їх впливу на економіку (який виражається в зміні величини випуску). Купівля та продаж центральним банком державних цінних паперів здійснюється швидко, тобто швидко змінюються кредитні можливості комерційних банків. Однак механізм грошової трансмісії довгий і складається з декількох ступенів, на кожному з яких можливий збій. По-третє, політика "дешевих грошей", що проводиться центральним банком, може забезпечити комерційні банки додатковими резервами, що розширює кредитні можливості банків, однак така можливість може не перетворитися на дійсність. Немає ніякої гарантії, що при збільшенні резервів станеться відповідне збільшення обсягу кредитів, що видаються комерційними банками. Крім того, населення може вирішити не брати кредити. У результаті грошова маса не збільшиться. По-четверте, реакція грошового ринку на зростання пропозиції залежить від кривої попиту на гроші. Серйозне падіння ставки відсотка відбудеться тільки у випадку, якщо крива попиту на гроші крута, тобто якщо чутливість попиту на гроші до зміни ставки відсотка невелика. Якщо попит на гроші дуже чутливий до зміни ставки відсотка (крива попиту на гроші полого), то збільшення пропозиції грошей не призведе до значного зниження ставки відсотка.

Також слід додати, що всі нові тенденції сучасних міжнародних економічних відносин, такі як доларизація, міжнародні торговельні війни, транснаціоналізація, розвиток віртуального ринку міжнародної торгівлі взагалі ніяк не контролюються сучасною антициклічною політикою на національному рівні, хоча вище перераховані фактори на сьогодні стають причинами економічних криз набагато частіше, оскільки сучасне суспільство інтенсивно переходить до нового суспільно-економічного ладу, який іменується сучасною економічною наукою як інформаційне суспільство, а на нашу думку – до когнітарно-аменсалістичної платформи міжнародних економічних відносин.

Вище перераховані недоліки на сьогодні нівелюються, на нашу думку, тільки на регіональному рівні, тобто на рівні регіональних інтеграційних угруповань. Процеси міжнародної економічної інтеграції помітно активізувалися у другій половині ХХ ст. в різних регіонах земної кулі. Різке посилення міжфірмової та міждержавної конкурентної боротьби, нові сфери конкуренції та більш жорстке суперництво на традиційних ринках стають значним тягарем для окремої держави або корпорації. Це обумовлює необхідність кооперації як матеріально-фінансових, так і виробничих зусиль територіально сполучених країн, дозволяючи зміцнити свої позиції в глобалізованій економіці, використовувати потенціал великого економічного простору, нарешті, виступати єдиною силою проти спільних конкурентів на світовому ринку. У результаті відбувається не просто певна ув'язка національно-державних інтересів, але і їх піднесення до рівня інтересів регіональних. Міжнародна інтеграція як політико-економічний феномен є ключовою ознакою сучасного світового порядку. Зростання регіональних торговельних блоків є однією з важливих глобальних тенденцій розвитку світової економіки за останні роки. Більшість промислово розвинених країн світу є членами регіональних угод інтеграції, а багато з них належать більш ніж до одного регіонального інтеграційного блоку. Більш ніж третина світової торгівлі здійснюється в рамках таких угод.

На сьогодні не досліджується місце та роль сучасних інструментів антициклічної політики на регіональному рівні, однак саме на рівні інтеграційних регіональних угруповань антициклічна політика стає більш дієвою та результативною. Здійснення аналізу основних структурних складових регіональних угруповань за інтеграційною ознакою дозволили виокремити низку систем реагування на економічні кризи. Слід відзначити, що представлені системи мають свої характерні риси та досить диференційовані властивості. Наприклад, в зоні вільної торгівлі "Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво" координація антициклічної політики побудована за досить простим організаційно-економічним механізмом, що представлений на рис. 2.12.

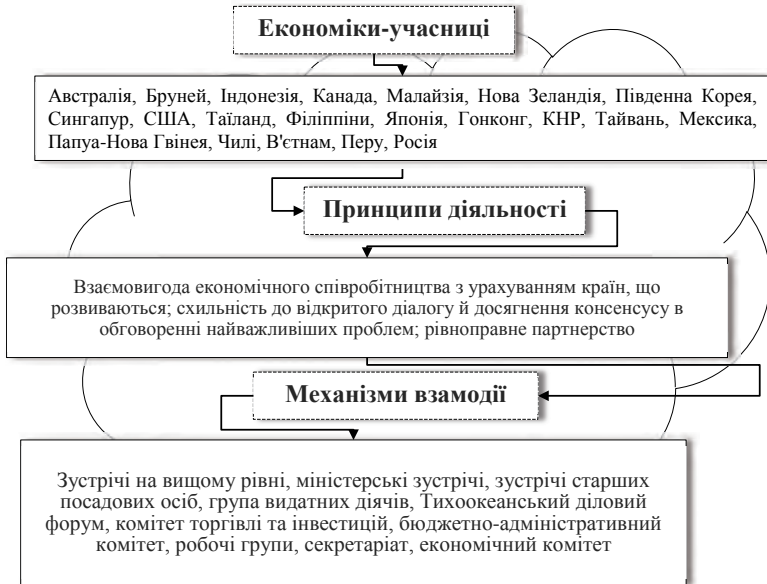

Рис. 2.12. Організаційно-економічний механізм співробітництва в рамках АТЕС [124]

Взагалі зони вільної торгівлі координуються невеликим між-державним секретаріатом, розташованим в одній з країн-членів, але зазвичай обходяться без нього, а основні параметри свого розвитку країни погоджують на періодичних нарадах керівників відповідних відомств. Між країнами-учасницями зберігаються митні кордони і пости, які контролюють походження товарів, які перетинають їхні державні кордони. З часу підписання у 1973 р. Кіотської конвенції, що визначила зону вільної торгівлі як своєрідний зовнішньоторговельний анклав, де вважається, що товари знаходяться за межами митної території (ЗВТ), отримали широке поширення в багатьох країнах. У 90-ті роки у світі функціонувало кілька сотень різного роду вільних економічних зон. За оцінками фахівців, до 2020 року через різні ЗВТ проходитьиме до 30% світового товарообігу. Міжнародні корпорації в пошуках пільгових умов для своєї діяльності розглядають зони вільної торгівлі як сприятливі території, де можна отримати надприбуток [124]. Як правило,

вільна економічна зона – це в тій чи іншій мірі відособлена географічно територія. На сьогоднішній день географічний розподіл зон вільної торгівлі в світі виглядає наступним чином (див. рис. 2.13).

Рис. 2.13. Географічний розподіл зон вільної торгівлі в світі [125]

Найбільші транснаціональні корпорації вважають організацію власного виробництва у вільних економічних зонах найважливішим напрямком своєї експансії. Зони вільної торгівлі являють собою частину національного економічного простору, де використовується особлива система пільг і стимулів, не вживана в інших частинах країни. Як правило, вільна економічна зона – це в тій чи іншій мірі відособлена географічно територія. У наукових публікаціях і звітах міжнародних організацій для характеристики різного роду зон використовується термін "вільні економічні зони". Однак цей термін не повною мірою відображає сутність цього явища. Так, застосовувані в багатьох з них економічні правила, важелі, спеціальні адміністративні закони аж ніяк не звільняють від певного правового і господарського режиму, а лише полегшують його, надають пільги, стимулюючи підприємництво. Фактично держава в цих зонах лише скорочує масштаби свого втручання в економічні процеси. Для деяких країн "вільні зони" по суті є спеціальними в змісті екстериторіальності, за умовами рівня життя працівників зони, концентрації

виробничого потенціалу та ін. Для таких зон більше підходить термін "спеціальні економічні зони" [126, 127, 128].

Цілі створення ЗВТ залежать від рівня соціально-економічного розвитку країн, їх стратегічних народногосподарських планів та ін. Тому причини і цілі створення вільних економічних зон у кожному конкретному випадку можуть відрізнятися. Таким чином, відрізняються і механізми реагування на економічні кризи та інші аспекти антициклічної політики на регіональному рівні, разом з цим існують спільні риси для регіонального рівня антициклічної політики. Основним інструментом реагування на економічні кризи, крім координації на рівні міністерств на регіональному рівні, є функціонування багатосторонніх банків розвитку. Багатосторонні банки розвитку – категорія інституцій, що спеціалізуються на пільговому фінансуванні інвестиційних проектів та підтримці в економічних кризах. Капітал багатосторонніх банків розвитку, як правило, формується за рахунок внесків країн-членів та запозичень на світовому фінансовому ринку. Загалом основні багатосторонні банки розвитку представлені на рис. 2.14.

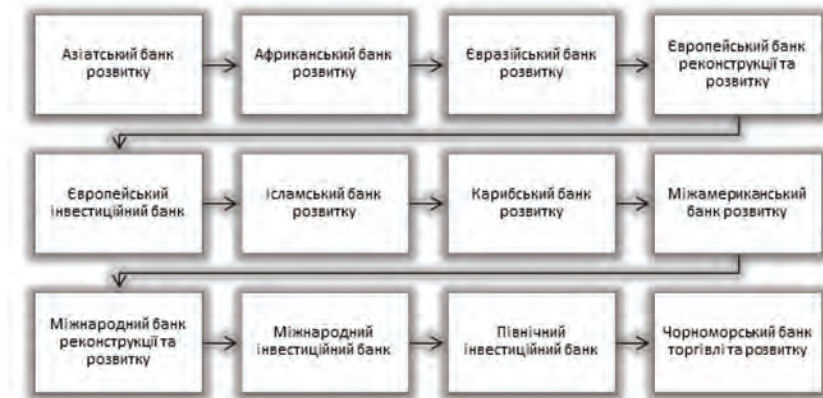

Рис. 2.14. Основні багатосторонні банки розвитку [126, 128, с.198-202]

Спільною рисою цих банків є те, що членами банків є невелика група країн, яка за допомогою спільних зусиль кредитує на більш вигідних умовах, ніж МВФ та Світовий Банк. Крім того, в регіональ-

них банках розвитку встановлено однаковий принцип формування ресурсів, залучення позикових коштів у соціальні фонди, проводиться кредитна політика багато в чому за зразком групи СБ. Також слід відзначити, що в період економічної кризи такі інституції за проханням країни-реципієнта девальвують валюту разом із видачею кредиту в іноземній валюті. Разом з тим існують відмінності в діяльності регіональних банків розвитку. Вони визначаються неоднаковим рівнем економічного, культурного розвитку країн трьох континентів: Латинської Америки, Азії та Африки, особливостями їх історичних традицій.

Наступний рівень антикризової політики – це глобальний рівень, оскільки інституції, які будуть перераховані нижче, мають можливість впливати на хід економічного циклу майже в будь-якій країні світової економіки. Слід відзначити, що у сукупності поглиблення міжнародного поділу праці, його якісно новий рівень, базований на досягненнях науково-технічного прогресу, інтелектуальна та інформаційна асиметрія глобального простору об'єктивно зумовлюють посилення взаємозв'язків між суб'єктами світових господарських зв'язків на глобальному рівні. Відповідно на сьогодні формується система міжнародного регулювання і сприяння розвитку, метою якої є забезпечення стабільного економічного та соціального розвитку країн, сприяння економічним суб'єктам різних країн у досягненні їх господарських завдань. Основні елементи структурної побудови системи міжнародного регулювання світових господарських зв'язків представлені на рис. 2.15.

На розв'язання проблем антициклічного регулювання спрямовані завдання багатосторонньої системи міжнародного регулювання світових господарських зв'язків, до яких відносять: забезпечення сталого й динамічного розвитку світової економіки; розвиток економічного співробітництва між країнами в різних формах; сприяння приватному підприємництву; узгодження й координація макро-економічної політики держав у світовій економіці чи в окремих регіонах; усунення дискримінації в економічних відносинах між окремими країнами та групами країн; прогнозування й передбачення кризових явищ та усунення їх причин і наслідків в окремих країнах, регіонах, світовій економіці загалом.

Рис. 2.15. Систематизація складових структурної побудови системи міжнародного регулювання сфери антициклічного регулювання

У першій групі міжнародних економічних організацій (МЕО), які здійснюють координуючі функції, перерозподілення компетенцій залишається спільним для національних держав і міжнародних економічних організацій. Як правило, організації надається право зобов'язувати своїх учасників до виконання рішень без їхньої згоди або всупереч їй шляхом прийняття рішень більшістю голосів учасників. Для міжнародних економічних організацій другої групи, які здійснюють окремі наддержавні функції, ці функції передаються до компетенції організації (наприклад, позбавлення держави-учасника права самостійного запровадження валютних обмежень, зміни паритету валют, проведення девальвації та ревальвації валют згідно Статуту МВФ).

Слід відзначити, що на сьогодні інституційна система економічної рівноваги на глобальному рівні представлена, на нашу думку, досить фрагментарно. Кількість міжнародних організацій, що мають достатні компетенції для вирішення проблем циклічності економіч-

ного розвитку, досить невелика. Основними організаціями, що мають такі компетенції, є Міжнародний Валютний фонд, Організація Об'єднаних Націй та група Світового Банку. Однак слід відзначити, що вищезазначені міжнародні організації мають досить диференційовані механізми взаємодії та завдання. Так, наприклад, Міжнародний валютний фонд, співпрацюючи з країнами СНГ, досить неоднозначно виявляє свій вклад в досягнення економічних результатів зазначених країн. Загалом регламентація основних напрямів діяльності міжнародних фінансових організацій у вирішенні проблем глобальної економічної рівноваги представлена на рис. 2.16.

На нашу думку, новітня глобальна система протистояння економічним кризам зокрема і циклічному розвитку економіки в цілому має значні недоліки. По-перше, це відсутність альтернатив для країн, що опинились в стані економічної кризи, адже відсутність кредитів інших установ у зовнішньому борзі має дуже тяжкі наслідки. Це зумовлено тим, що такі міжнародні організації-кредитори можуть значно впливати на економічні події та маніпулювати не на користь певним національним економікам. По-друге, це гегемонія певних країн в управлінні глобальними антициклічними заходами, що робить існуючу систему недостатньо ефективною для протистояння новітнім економічним викликам.

Отже, в процесі систематизації сучасних концепцій антициклічної політики за рівнями економічної системи було обґрунтовано, що на сьогодні класичні теоретичні та аналітичні концепції акцентують увагу на національному рівні антициклічної політики. Проте, як свідчать вище зазначені факти, світогосподарські зв'язки мають тенденцію до стрімкої трансформації суспільно-економічних відносин і світ дуже змінився за роки формування нового світового порядку після Другої світової війни. Наявні механізми реагування на економічні кризи були розроблені якраз в період формування післявоєнної системи міжнародних економічних відносин, проте з того часу пройшло 70 років, інструменти, якими по інерції користуються країни світової економіки, застаріли. На основі авторського аналізу можна стверджувати, що вихід з економічної кризи у багатьох випадках за допомогою фіскальної і монетарної політики неможливий. На сьогодні більш дієвими інструментами антициклічної політики є

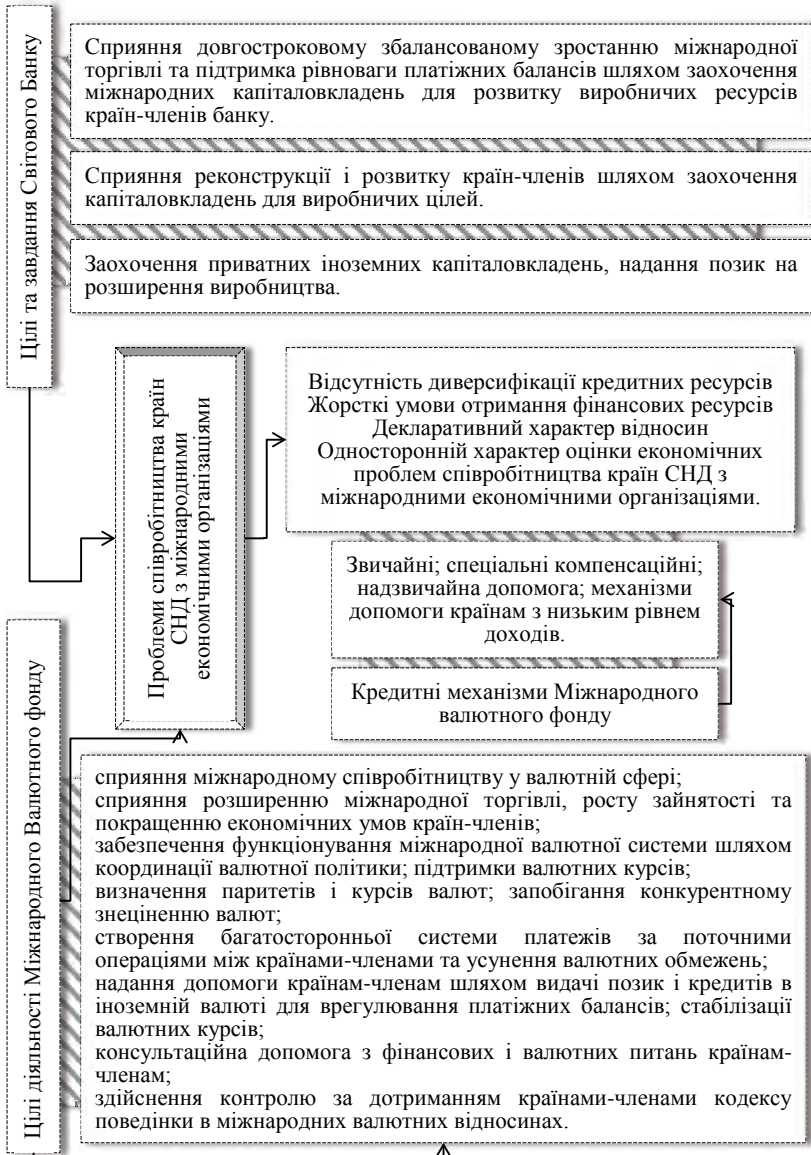

Рис. 2.16. Регламентация основных направлений деятельности международных финансовых организаций у вирішенні проблем глобальної економічної рівноваги

рівень наддержавної регламентації антикризових дій, що формується в регіональних інтеграційних угрупованнях, та рівень глобальної регламентації антициклічної політики, що реалізується міжнародними фінансовими та іншими організаціями. Проте, інституційна система глобального реагування на економічні кризи зокрема та циклічність економічного розвитку в цілому має досить фрагментарний характер. Тому подальша розробка проблематики ефективності існуючої інституційної системи антициклічної політики на міжнародному рівні має значний науковий потенціал та актуальність.

РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА НАУКОВО-МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ЩОДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ РІВНОВАГИ

3.1. Використання дисипативної моделі в оцінці ефективності державного управління сучасною інституційною системою координації економічної рівноваги

Незважаючи на сучасні тенденції нестабільності в світовій економіці, які останнім часом все частіше охоплюють як матеріальну сферу світового господарства і міжнародних економічних відносин, так і кібер-простір, деякі країни та регіони демонструють досить високу стійкість до процесів економічних криз та періодів нестабільності. Розкриваючи зміст новітніх викликів у розвитку світової економіки, слід зазначити, що для національних економік зовнішні фактори мають вирішальне значення. На сьогодні в світових економічних відносинах виникають дуже суперечливі прецеденти, що потребують уваги та осмислення. Так, слід відмітити, що в періоди економічної нестабільності та різного роду економічних криз, наприклад, Греція, продемонструвавши нездатність самостійно вирішувати проблеми стабілізаційної політики, на сьогодні має досить задовільний економічний стан, хоча володіє недостатньо розвинутою економічною структурою ВВП та низьким ресурсним потенціалом. В той же час, якщо прослідкувати ситуацію в Росії, яка характеризується дуже високим рівнем забезпеченості всіма можливими видами ресурсів, то виявиться, що показники економічної рівноваги в Греції будуть позитивно відрізнятися від Росії. Як уже не раз наголошувалося в попередніх авторських дослідженнях, на сьогодні формується система глобальної координації економічної рівноваги, проте її складові та механізми не мають єдиного центру, тому що складаються з різного формату суб'єктів. Проте слід підкреслити, що на сьогодні в період розквіту глобальної економіки, яка базується на Інтернет-комерції та безперервному перерозподілі ресурсів та благ без прив'язки до географічної складової міжнародної торгівлі, економічна рівновага в національній економіці, стійкість до економічних криз та періодів нестабільності визначається саме ступенем

інтеграції країни до глобальної системи координації економічної рівноваги. Неважливо, як саме забезпечена країна власними ресурсами або наскільки великі диспропорції у сферах сукупного попиту чи пропозиції – якщо країна входить до глобальної системи координації економічної рівноваги, то за допомогою наднаціональних і міжнародних інституцій ефективність стабілізаційної політики підвищується на новий рівень.

Слід також відзначити українські реалії. Незважаючи на зовнішню агресію та неможливість стабілізувати економіку, за підтримки міжнародних інституцій Україна демонструє стійкість та відносну стабільність. Тому розробка теоретико-методичних підходів до оцінки ефективності інтеграції країн до сучасної глобальної системи координації економічної рівноваги має виключний інтерес і цінність з огляду на новітні події як в світі, так і в Україні.

Аналіз останніх публікацій дає змогу стверджувати, що у вище зазначеній проблематиці наукові опрацювання мають досить фрагментарний характер. Тому метою є розробка методичного підходу щодо визначення рівня економічної рівноваги на основі ефективності інтеграції країн до сучасної глобальної системи координації економічної рівноваги.

За своїм практичним застосуванням перегукуються з авторським дослідженням теоретичні моделі в аналізі стійкості національної економіки. Так, наприклад, Є. Воробйов у своїх дослідженнях зазначає, що нелінійна динаміка економічного розвитку та частота виникнення криз, що швидко поширюються у світовому економічному просторі, стали викликом для сучасної економічної теорії [168, с.23]. Так, неокласична економіка не змогла пояснити новітні соціально-економічні явища і процеси. Автор у своєму дослідженні акцентує увагу на міжнародних інституціях та їх підходах до вирішення проблем економічної стійкості. Автор підкреслює, що представники економічного підходу показують, яку модель слід побудувати, з якими пропорціями і критеріями рівноваги. Прихильники ж екологічного підходу акцентують увагу на тому, як і чому потрібно здійснювати побудову моделі стійкості економіки [162, 164]. Систематизувавши та виділивши рис. 3.1. релевантні методологічні концепції, що визначають моделі міжнародних інституцій, розкриємо їх внутрішній зміст та межі застосування.

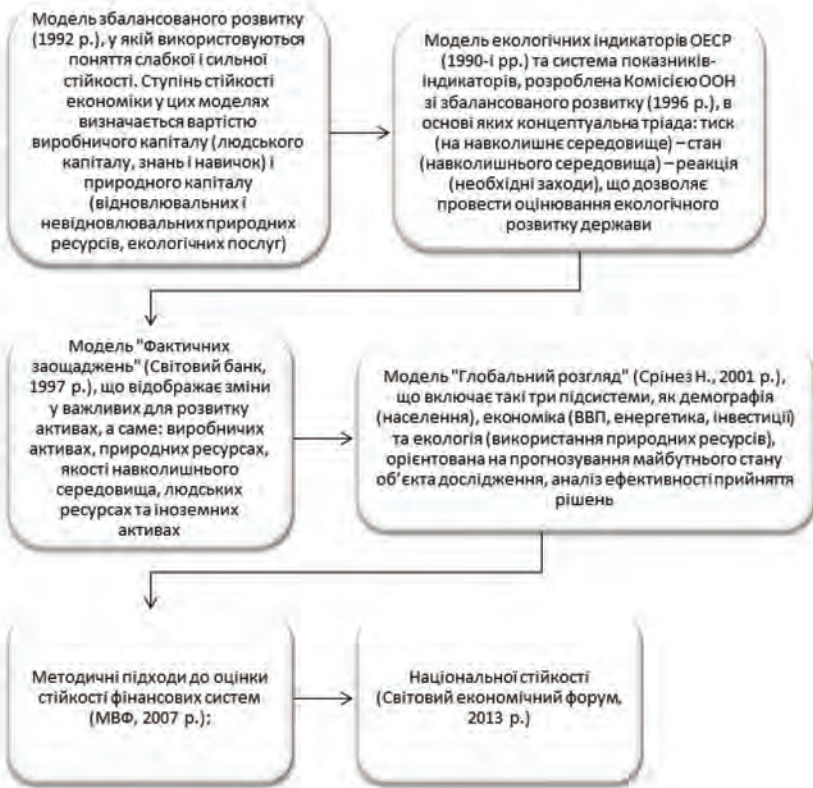

Рис. 3.1. Методологічні концепції визначення збалансованого розвитку в моделях економічної рівноваги міжнародних інституцій [162, 164, 166, 200]

Візьмемо для прикладу модель збалансованого розвитку (1992 р.), у якій використовуються поняття слабкої і сильної стійкості. Ступінь стійкості економіки у цих моделях визначається вартістю виробничого капіталу (людського капіталу, знань і навичок) і природного капіталу (відновлювальних і не відновлювальних природних ресурсів, екологічних послуг). Однак, беручи до уваги аналітичні та практичні дані відносно практичної актуальності такого підходу, стає очевидним, що не завжди країни, які демонструють ріст людського та виробничого капіталу, мають достатній рівень стабільності. Глобальна економічна

криза продемонструвала, що навіть найрозвиненіші країни продемонстрували значний рівень економічної нестабільності, незважаючи на стійкість відносно моделі збалансованого розвитку [169, 173].

Відносно моделі індикаторів ОЕСР (1990-і рр.) та системи показників-індикаторів, розробленої Комісією ООН зі збалансованого розвитку (1996 р.), в основі яких концептуальна тріада: тиск (на навколишнє середовище) – стан (навколишнього середовища) – реакція (необхідні заходи), що дозволяє провести оцінювання екологічного розвитку держави, то вона не знайшла практичного застосування, оскільки не має практичного поширення серед країн, що не відносяться до Європейського регіону.

Модель "Фактичних заощаджень" (Світовий банк, 1997 р.) відображає зміни у важливих для розвитку активах, а саме: виробничих активах, природних ресурсах, якості навколишнього середовища, людських ресурсах та іноземних активах. Вона викликала значний інтерес країн світової економіки проте вона акцентувала увагу на окремих аспектах рівноваги на базувалась на внутрішніх проблемах рівноваги не зважаючи на зовнішньоекономічні аспекти.

Модель "Глобальний розгляд" (Срінез Н., 2001 р.), що включає такі три підсистеми, як демографія (населення), економіка (ВВП, енергетика, інвестиції) та екологія (використання природних ресурсів), орієнтована на прогнозування майбутнього стану об'єкта дослідження, аналіз ефективності прийняття рішень, проте, як і попередні, не аналізує зовнішньоекономічні аспекти, що є значним обмеженням для новітнього уявлення про національну економіку як про частину глобальної економіки [183, 184].

Останньою моделлю, що наближена до авторського дослідження, є методологія Всесвітнього економічного форуму. Проте слід підкреслити, що ця модель визначає не економічну рівновагу, а стан економіки. ВЕФ розуміє конкурентоспроможність як сукупність інституцій, політики і факторів, що визначають рівень продуктивності країни. Рівень продуктивності, в свою чергу, встановлює стабільний рівень добробуту, який може бути забезпечено економікою. Іншими словами, більш конкурентоспроможні економічні системи в стані забезпечити більш високі рівні доходу для їх громадян. Рівень продуктивності також визначає норми прибутку, отримані

інвестиціями в економіці. Оскільки норми прибутку – фундаментальні детермінанти темпів економічного зростання, то більш конкурентоспроможною економікою є та, яка забезпечує зростання вище середнього в довгостроковій перспективі. Поняття конкурентоспроможності, таким чином, містить статичні і динамічні компоненти. Хоча продуктивність країни ясно визначає свою здатність витримати високий рівень доходу, що також є однією з центральних детермінант оборотності інвестицій і одним з основних факторів, що пояснюють здатність економіки до зростання [174, 175, 183].

Індекс конкурентоспроможності економік GCI – це середньозважене значення різних компонентів, кожен з яких відображає конкретний аспект комплексної дійсності, званої конкурентоспроможністю. ВЕФ групує всі ці компоненти в 12-ти окремих категоріях, званих 12 стовпами конкурентоспроможності. До них відносяться: інституційна структура; інфраструктура; макроекономічна стабільність; охорона здоров'я та базова освіта; вища освіта; ефективність товарного ринку, ефективність ринку праці, розвиненість фінансового ринку, технологічна готовність, розмір ринку; розвиненість бізнесу; інновації [176].

Незважаючи на те, що 12 стовпів конкурентоспроможності характеризуються окремо, це робиться тільки в описових цілях, що не має виключити факт їх високою взаємозалежності – вони не тільки пов'язані один з одним, але і підсилюють один одного. Наприклад, інновації (12-ий стовп) неможливі в світі без інституцій (1-ий стовп), що гарантують охорону прав інтелектуальної власності, інновації не можуть бути реалізовані в країнах з погано освіченою робочою силою (5-ий стовп) і ніколи не будуть мати місце в економічних системах з неефективними ринками (6-й, 7-й та 8-й стовпи) або без розвинутої та ефективної інфраструктури (2-ий стовп). Хоча фактичний розрахунок індексу приведе до інтеграції цих 12 стовпів в єдиний індекс, країни характеризуються по цим 12 стовпам, оскільки пропонується всебічний аналіз, який може бути більш корисним для окремих країн і практиків: такий аналіз найбільш наближений до реальних галузей, що вимагають поліпшення в окремо взятій країні. Проте така методологія не враховує наступні аспекти, що представлені на рис. 3.2.

Рис. 3.2. Межі застосування методології Всесвітнього економічного форуму у визначенні економічної рівноваги національної економіки [177, 183]

Рис. 3.3. Синергетичні моделі складних нелінійних економічних систем [177, 185, 186, 187]

Наступним різновидом моделей, які акцентують увагу на кількісному вимірі рівноваги, є синергетичний підхід до моделей складних нелінійних економічних систем, що представлені на рис. 3.3.

Теорія дисипативних структур Пригожина привела його школу до ідеї самоорганізації складних систем. Розглядається не тільки еволюція у вигляді спонтанної деградації енергії і зростання ентропії в структурах, але насамперед еволюція "по типу Дарвіна" – ускладнення і диференціація просторових і часових структур в системах. Результати цього дослідження викладені в монографії І. Пригожина і Г. Ніколеса "Самоорганізація в нерівноважних системах" (Нью-Йорк, 1977). Термін "дисипативна структура" введений Іллею Пригожином [187]. Дисипативна система (або дисипативна структура) – це відкрита система, в якій є відсутнім стан термодинамічної рівноваги. Іншими словами, це стійкий стан, що виникає в нерівноважному середовищі за умови дисипації (розсіювання) енергії, яка надходить ззовні. Дисипативна система іноді називається ще стаціонарною відкритою системою або нерівноважною відкритою системою. Дисипативна система характеризується спонтанною появою складної, часто хаотичної структури. Відмітна особливість таких систем – незбереження обсягу в фазовому просторі. Останні дослідження в області "дисипативних структур" дозволяють робити висновок про те, що процес "самоорганізації" відбувається набагато швидше за наявності в системі зовнішніх і внутрішніх "шумів". Таким чином, шумові ефекти призводять до прискорення процесу "самоорганізації". У теорії дисипативних структур, яку розвиває І. Пригожин і його школа, спочатку вивчалися процеси самоорганізації у фізико-хімічних системах [188]. До робіт Пригожина в природознавстві здебільшого вивчалися рівноважні структури, які можна розглядати як результат статистичної компенсації активності мікроскопічних елементів (молекул, атомів) [189].

Якщо систему рівноважної структури ізолювати від зовнішнього середовища, то зважаючи на інертність дана рівноважна структура може існувати нескінченно довго. Однак у біологічних і соціальних системах ситуація, як правило, інша: система незамкнута, відкрита і, більше того, існує тому, що вона відкрита,

живиться потоками речовини, енергії, інформації, що надходять із зовнішнього світу. У відкритих системах випадкові флуктуації "намагаються" вивести систему з рівноважного стану. У реальних системах незначні флуктуації, як правило, придушуються, і система залишається стабільною. Якщо ж сили, що діють на систему, стають досить великими і змушують її досить далеко піти від положення рівноваги, то стан системи стає нестійким [190]. Деякі флуктуації можуть не затухати, а посилюватися і заволодівати всією системою. У результаті дії позитивного зворотного зв'язку флуктуації посилюються і можуть призвести до руйнування існуючої структури і переходу в новий стан. Причому можливий перехід і на більш високий рівень впорядкованості, званий дисипативною структурою. Виникає явище самоорганізації. Досліджуючи динаміку сильно нерівноважних систем, І. Пригожин приходив до наступних висновків: "Коли система, еволюціонуючи, досягає точки біфуркації, детерміністичний опис стає непридатним. Флуктуація змушує систему вибрати ту гілку, за якою буде відбуватися подальша еволюція системи. Перехід через біфуркацію – такий же випадковий процес, як кидання монети. Існування нестійкості можна розглядати як результат флуктуації, яка спочатку була локалізована в малій частині системи, а потім поширилася і призвела до нового рівноважного стану. Слід підкреслити: хоча такий підхід застосовується в соціальних науках, проте економічні детермінанти такої концепції мають досить вичерпні можливості з огляду на методологічну спрямованість" [191, 192].

На відміну від вищезазначеної синергетичної моделі, у моделі "Хижаків – Жертви" точка рівноваги відповідає ситуації, за якої популяція жертви регулюється головним чином кормовими й іншими ресурсами середовища, а вплив хижаків має другорядний характер. У точці А хижаків доводять чисельність популяції жертви до рівня, який менший від ємності середовища. Змінними величинами в моделі є: $X = X(t)$ – кількість жертв; $Y = Y(t)$ – кількість хижаків. Перше рівняння моделі описує зміну з часом кількості жертв. Зміна кількості dX жертв за час dt буде відбуватися внаслідок трьох причин. Оскільки обмежень у кількості

ресурсів їжі для жертв немає, то вони будуть необмежено розмножуватися пропорційно кількості: $dX_1 = \alpha X dt$. Коефіцієнт пропорційності α – узагальнений коефіцієнт, який залежить від умов життя та народжуваності жертв. Зменшення кількості жертв буде відбуватися внаслідок вимирання популяції: кількість таких померлих жертв буде пропорційною загальній кількості існуючих жертв: $dX_2 = -\beta X dt$. β – коефіцієнт пропорційності, який враховує природну смертність. Зміну кількості жертв унаслідок природних причин (якщо хижаки відсутні) можна записати: $dX_{12} = \alpha X dt - \beta X dt = (\alpha - \beta) X dt = \gamma X dt$, де γ – сумарний коефіцієнт, $\gamma > 0$, який відображає умови навколишнього середовища, народжуваність та смертність жертв за відсутності хижаків. Для знаходження цього коефіцієнта слід сформулювати рівняння для деякого проміжку часу $[0, t^*]$:

$$dX = \gamma X dt \Leftrightarrow \frac{dX}{X} = \gamma dt,$$

$$\int_{X_a}^{X_b} \frac{1}{X} dX = \int_0^{t^*} \gamma dt.$$

Проінтегруємо:

$$\ln|X_b - X_a| = \gamma(t^* - 0) \Leftrightarrow \ln\left(\frac{X_b}{X_a}\right) = \gamma t^*$$

Якщо за час t^* кількість жертв збільшилася в e разів, то можна записати:

$$\ln\left(\frac{eX_a}{X_a}\right) = \gamma t_e \Leftrightarrow 1 = \gamma t_e \Rightarrow$$

$$\gamma = \frac{1}{t_e},$$

тобто коефіцієнт γ – величина, обернена часу, за який кількість жертв збільшується в e разів. Але оскільки в екосистемі присутні

також і хижаки, які живляться жертвами, то кількість жертв буде зменшуватися внаслідок виїдання хижакими. З'їденою буде кількість жертв, яка пропорційна кількості хижаків та кількості жертв: $dX_3 = \chi XYdt$. Коефіцієнт пропорційності χ – сумарний коефіцієнт, який враховує кількість жертв, які можуть бути з'їдені одним хижаким, а також ймовірність зустрічі хижака з жертвою. Отже, перше рівняння моделі запишеться так:

$$dX = \gamma Xdt - \chi XYdt,$$

$$\frac{dX}{dt} = \gamma X - \chi XY \quad (4.1)$$

Друге рівняння моделі буде описувати зміну кількості хижаків. Оскільки хижаки живляться тільки жертвами, то без присутності жертв популяція хижаків буде зменшуватися. Число dY_1 померлих без їжі за час dt хижаків буде пропорційним кількості хижаків: $dY_1 = \delta Ydt$, де коефіцієнт δ – показник пропорційності, отриманий аналогічно такому ж показнику для першого рівняння моделі.

Але за присутності жертв хижаки зможуть збільшувати свою популяцію пропорційно і своїй кількості, і кількості жертв: $dY_2 = \mu XYdt$, де μ – коефіцієнт пропорційності, який враховує здатність хижаків до розмноження та ймовірність зустрічі хижака з жертвою. Отже, друге рівняння моделі можна записати:

$$dY = -\delta Ydt + \mu XYdt,$$

$$\frac{dY}{dt} = -\delta Y + \mu XY \quad (4.2.)$$

До обмежень пропонованої моделі відноситься те, що в ній не враховані просторові параметри взаємодії хижаків та жертв, залежності між величинами вважаються лінійним. Також ця модель не враховує існуючої еволюції видів жертв та хижаків.

На відміну від вище зазначених, базова модель самоорганізованої критичності "купа піску" акцентує увагу на двох типах поведінки: впорядкована фаза (стан спокою) і хаотична фаза (обвал). Керуючим

параметром, в даному випадку, є кут нахилу поверхні. Поблизу критичного кута нахилу навіть найменше збурення здатне викликати потужний обвал. Оскільки через силу тертя спокою кут може бути трохи більший, ніж критичний – в даній системі буде реалізовуватися жорстка втрата стійкості. Модель піщаної купи була успішно описана математично. Існують гексагональні та прямокутні реалізації. У прямокутному варіанті в рамках цієї моделі купа піску представляється як розліноване поле. Випадковим чином клітини починають заповнюватися піщинками. Коли в одній клітинці з'являється чотири піщинки – вона очищається, передаючи піщинки в чотири сусідні. У випадку, якщо в якихось із клітин вже знаходилося три піщинки – вона також розвалюється. Після певного моменту такі обвали стають все більш частими і масштабними [193].

Інший підхід, що акцентує увагу на станах економічної рівноваги та базується на математичній фільтрації, складається з анкетних даних, що обробляються згідно наукового завдання. Інструменти, що використовуються для визначення рівноважних станів, зводяться до наступних [194].

По-перше, це визначення відношення варіативності (дисперсії), обумовленої дією незалежної змінної (фактора) до випадкової варіативності, обумовленої впливом всіх невідомих факторів (так зване F-відношення або F-критерій). Якщо це відношення перевищує критичне значення, то тоді визнається достовірним вплив незалежної змінної на залежну.

Звичайна лінійна модель для даних в однофакторному дисперсійному аналізі (ДА) виглядає наступним чином:

$$x = \mu + A + e,$$

де x – конкретне значення змінної,

μ – генеральне середнє,

A – доля відхилення змінної, що обумовлена впливом фактора A ,

e – помилка спостереження (випадкове відхилення).

Нульова гіпотеза в однофакторному ДА полягає в тому, що середні значення досліджуваної ознаки на всіх рівнях незалежної змінної однакові. Інакше кажучи, незалежна змінна не робить ніякого впливу на залежну, отже, середні значення ознаки від рівня

до рівня незалежної змінної не змінюються. Альтернативна гіпотеза полягає в тому, що середні значення ознаки незалежної змінної від рівня до рівня міняються, тобто незалежна змінна впливає на залежну. В однофакторному ДА необхідно знайти F-критерій, який визначається за формулою:

$$F_{\text{емп}} = \frac{MS_{\text{факт}}}{MS_{\text{вин}}},$$

де $MS_{\text{факт}}$ – дисперсія, обумовлена впливом фактора;

$MS_{\text{вин}}$ – випадкова дисперсія;

$$MS_{\text{факт}} = \frac{SS_{\text{факт}}}{df_{\text{факт}}}; \quad MS_{\text{вин}} = \frac{SS_{\text{вин}}}{df_{\text{вин}}},$$

де $SS_{\text{факт}}$ – сума квадратів відхилень випадкової величини від загальної середньої ("сума квадратів між групами");

$SS_{\text{вин}}$ – остаточна сума квадратів ("сума квадратів всередині груп");

$df_{\text{факт}}$ – число ступенів вільності між групами;

$df_{\text{вин}}$ – число ступенів вільності всередині груп;

$$SS_{\text{факт}} = \sum_{j=1}^J \frac{\left(\sum_{i=1}^{n_j} x_{ij} \right)^2}{n_j} - \frac{\left(\sum_{j=1}^J \sum_{i=1}^{n_j} x_{ij} \right)^2}{N}; \quad SS_{\text{вин}} = \sum_{j=1}^J \sum_{i=1}^{n_j} x_{ij}^2 - \sum_{j=1}^J \frac{\left(\sum_{i=1}^{n_j} x_{ij} \right)^2}{n_j},$$

де $df_{\text{факт}} = J - 1$;

$df_{\text{вин}} = N - J$;

J – кількість груп;

N – загальна кількість експериментів;

n_j – кількість експериментів усередині j -ї групи.

З викладеного вище видно, що сума квадратів між групами і сума квадратів усередині груп складають загальну або повну суму квадратів, яка визначається за формулою:

$$SS_{\text{заг}} = \sum_{j=1}^J \sum_{i=1}^{n_j} x_{ij}^2 - \frac{1}{N} \left(\sum_{j=1}^J \sum_{i=1}^{n_j} x_{ij} \right)^2;$$

ТАКИМ ЧИНОМ

$$SS_{\text{заг}} = SS_{\text{факт}} + SS_{\text{вин}}.$$

Однофакторний ДА, таким чином, є розкладанням загальної суми квадратів на дві складові: обумовлену впливом фактора і обумовлену випадковими впливами [194].

По-друге, це метод дисперсійного аналізу за Крускалом-Уолісом, призначений для оцінки відмінностей одночасно між більше, ніж двома групами за рівнем якої-небудь ознаки. Він дозволяє встановити, що рівень ознаки змінюється при переході від групи до групи. Критерій Н за Крускалом-Уолісом іноді розглядається як непараметричний аналог методу однофакторного дисперсійного аналізу для незалежних вибірок. Іноді його називають критерієм "суми рангів". Даний метод використовувався як додатковий до основного методу – дисперсійного аналізу за Фішером для отримання більш точних результатів. Річ у тому, що ДА за Фішером є більш потужним методом, але і одночасно більш чутливим до порушень нормальності розподілу і гомогенності дисперсій, тоді як ДА за Крускалом-Уолісом – менш потужний, але нечутливий до подібних порушень. Формула розрахунку Н-критерія Крускала-Уоліса наведена нижче:

$$H = \left[\frac{12}{N(N+1)} \cdot \sum \frac{T_j^2}{n} \right] - 3(N+1),$$

де N – загальна кількість випробуваних в об'єднаній вибірці;

n – кількість випробуваних у кожній групі;

T_j – суми рангів у кожній групі.

ДА за Фрідманом застосовується для зіставлення показників, виміряних в трьох або більше умовах на одній і тій же вибірці випробовуваних. Метод дозволяє встановити, що величини показників від умови до умови змінюються. В нашому випадку ми використовували даний метод для того, щоб з'ясувати, наприклад, чи є відмінності в оцінці ступеня значущості, що була дана респондентами з тієї або іншої вказаної в конкретному питанні проблеми. Формула розрахунку χ_r^2 – критерія Фрідмана наведена нижче:

$$\chi_r^2 = \left[\frac{12}{n \cdot c \cdot (c+1)} \cdot \sum (T_j^2) \right] - 3 \cdot n \cdot (c+1),$$

де c – кількість умов;

n – кількість випробуваних;

T_j – суми рангів за кожною з умов.

Факторний аналіз (далі – ФА) – це комплекс аналітичних методів, що дозволяють виявити приховані (латентні) ознаки якого-небудь явища або події, його внутрішню (частіше всього приховану) структуру. Виникнення ФА було пов'язано, з одного боку, з усвідомленням того, що безліч явищ соціального характеру має складну природу, а з іншого боку, з упровадженням статистичних методів у суспільні науки. ФА призначений для дослідження явищ, подій або об'єктів і має складну структуру з безліччю внутрішніх зв'язків. Оскільки такі явища можуть бути виміряні відразу по багатьом змінним, ФА дозволяє здійснити перехід від безлічі безпосередньо вимірюваних ознак явища, що вивчається, до комплексних узагальнених факторів, за якими оцінюють комбінації початкових ознак. Головною задачею ФА, таким чином, є зменшення об'єму статистичного опису якого-небудь явища без втрати інформативності такого опису. Початковими даними для ФА є таблиця результатів вимірювання безлічі індивідів (об'єктів) за безліччю змінних (шкал, тестів і т. і.) [32]. В даному випадку – це експертні оцінки респондентів з питань кожного з розділів анкети. Передбачається, що результати вимірювання відображають загальну структуру досліджуваної оцінки, а результати окремого випробовуваного є окремим випадком реалізації загальної структури. З іншого боку, кожна окрема шкала, за якою була виміряна безліч індивідів, також робить свій внесок в загальну структуру досліджуваного явища [194].

Етапи розрахунків ФА, їх математичне обґрунтування не приводяться через великий обсяг цієї інформації. Метод аналізу фактора в роботі використовувався для редукації початкових змінних (питань анкети) до невеликої кількості загальних факторів як інтегральних показників оцінок респондентами тієї або іншої проблеми. Надалі ці інтегральні показники використовувалися як залежні змінні при аналізі відмінностей між відповідями чоловіків і жінок, а також в дисперсійному аналізі при порівнянні відповідей

між групами респондентів різних економічних спеціальностей. ФА проводився методом головних компонент з ортогональним обертанням Varimax і з нормалізацією методом Кайзера.

По третє, для визначення структури сукупності використовують особливі середні показники, до яких відносяться медіана і мода, або так звані структурні середні. Якщо середня арифметична розраховується на основі використання всіх варіантів значень ознаки, то медіана і мода характеризують величину того варіанту, який займає певне середнє положення в ранжованому варіаційному ряді. Медіана (Me) – це величина, яка відповідає варіанту, що знаходиться в середині рангового ряду. Тобто для знаходження медіани спочатку необхідно визначити її порядковий номер (її положення в ранжованому ряду) за формулою:

$$N_{Me} = \frac{n+1}{2}, \quad (7.3)$$

де n – число одиниць у сукупності.

Чисельне значення медіани визначають за накопиченими частотами в дискретному варіаційному ряду. Для цього спочатку слід вказати інтервал знаходження медіани в інтервальному ряду розподілу. Медіанним називають перший інтервал, де сума накопичених частот перевищує половину спостережень від загального числа всіх спостережень. Чисельне значення медіани зазвичай визначають за формулою:

$$Me = x_{Me} + i \frac{\frac{n+1}{2} - S_{(-1)}}{f_{Me}}, \quad (7.4)$$

де x_{Me} – межа медіанного інтервалу;

i – величина інтервалу;

S_{-1} – накопичена частота інтервалу, що передує медіанному;

f – частота медіанного інтервалу.

Моду (Mo) називають значення ознаки, яке зустрічається найчастіше з одиниць сукупності. Для дискретного ряду модою буде варіант з найбільшою частотою. Для визначення моди інтервального ряду спочатку визначають модальний інтервал (інтервал, що має найбільшу частоту). Потім в межах цього інтервалу знаходять те значення ознаки, яке може бути модою.

Синтез вище зазначених інструментів економіко-математичного та статистичного аналізу та обробки інформації дає змогу

згенерувати механізм формування рекомендаційних даних щодо визначення рівноважних станів у динамічних системах, які в свою чергу можуть модифікуватись.

Так, для визначення стану економічної рівноваги за допомогою математичної фільтрації на першому етапі за допомогою варіативного ранжування та визначення частот появи змінних у вибірці визначається рівень варіативності досліджуваних даних та відбираються лише ті елементи дослідження, що мають достатній рівень за обмеженнями. Другий блок передбачає визначення симетричності та гостроти розподілу, на цьому етапі залишаються лише ті змінні, що вписуються в обмеження, задані формулами. На третьому етапі обробки даних на основі аналізу за показником коефіцієнта кореляції Пірсона, показником F-критерія Фішера, χ_r^2 - критерія Фрідмана та H-критерія Крускала-Уоліса визначаються кореляційно-дисперсійні відхилення, що дають змогу виключити з рекомендаційної частини такі респондентські дані, що мають значні відхилення від норми. Загалом алгоритм моделі оцінки та математичної фільтрації результатів стану економічної рівноваги зображений на рис. 3.4.

Синергетичний та математичний підходи до економічної рівноваги, хоча й мають значну практичну цінність, але на практиці досить часто використовують дискретні моделі. Вони широко використовуються для оцінки економічних ефектів участі країни або групи країн в регіональних торговельних угодах, оскільки дозволяють: провести аналіз витрат і вигод від реалізації різних інтеграційних сценаріїв, кількісно оцінюючи вплив на торгівлю, економічне зростання, виробництво, зайнятість, бюджет, доходи домашніх господарств; визначити виграші та програші на рівні як окремих секторів економіки, так і економічних агентів – домашніх господарств, уряду, підприємств, а також розробити заходи щодо компенсації або програми по коректуванню торговельної політики; розробити стратегію проведення торгових переговорів. Сучасні моделі загальної рівноваги, що використовуються для інтеграційних угруповань, більше наближені до реального життя і можуть бути використані для оцінки економічних ефектів торговельної

політики, у тому числі регіональної торговельної інтеграції для країн, що розвиваються і перехідних економік [195].

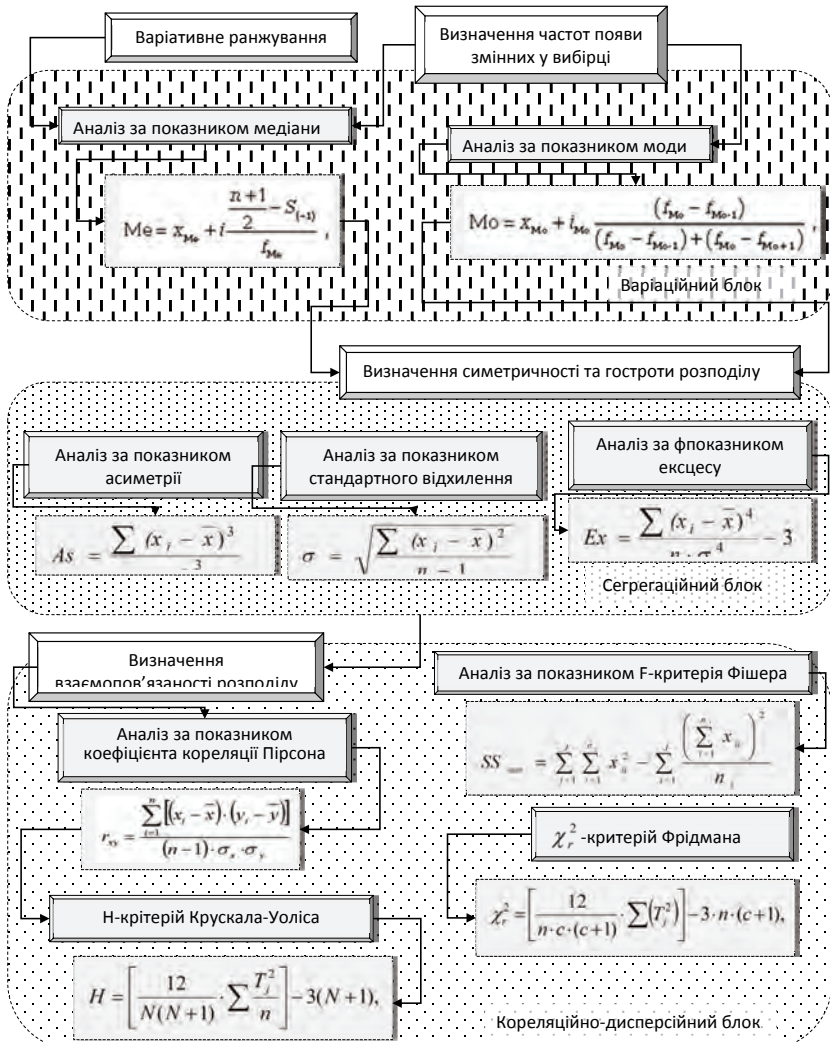

Рис. 3.4. Алгоритм моделі оцінки та математичної фільтрації результатів стану економічної рівноваги [194]

Це пов'язано з тим, що вони не тільки виходять з умов досконалої конкуренції моделі Вальраса або її модифікації – моделі Ерроу-Дебре, але і включають стандартні елементи моделі недосконалої конкуренції, такі, наприклад, як встановлення ціни і зростаюча віддача від масштабу (Франсуа, 1998). Незважаючи на широке використання, моделі загальної рівноваги піддаються серйозній критиці, яка, зокрема, вказує на їх обмеження і необхідність підходити до отриманих результатів з обережністю в силу обставин, що представлені на рис. 3.5.

Аналізуючи обмеження гравітаційних моделей визначення результативності економічної інтеграції, в цілому можна зробити висновок, що кількісні оцінки результатів зміни економічної (торгової) політики, отримані на основі моделей загальної рівноваги, мають цінність з точки зору не стільки конкретних числових значень, скільки ступеня впливу даних змін на економіку країни або групи країн [196, 197].

Це дозволяє зрозуміти, який з видів економічної (торгової) політики кращий, наприклад, при розгляді різних варіантів участі в регіональних торговельних угодах. Крім моделей загальної рівноваги, для оцінки економічних наслідків створення регіональних торговельних союзів також використовуються моделі часткової рівноваги. З їх допомогою аналізуються статичні ефекти членства в регіональній торговельній угоді для одного з секторів, як правило, це має велику важливість для економіки, наприклад сільського господарства, в результаті реалізації заходів, передбачених угодою (ліквідація тарифів, зниження нетарифних бар'єрів, введення правил країни походження (Фетцер, Рівера, 2005)). Дані моделі більш прості в порівнянні з моделями загальної рівноваги, оскільки в них не потрібно дотримуватися взаємозв'язку між різними ринками. На основі моделі часткової рівноваги Мікалопулос і Тарр (1997) розглядали статичні ефекти участі в пострадянському Митному союзі (мається на увазі спроба 1995 року) країн СНД, що мають більш низький тариф порівняно з ТС8. У результаті оцінки наслідків прийняття загального зовнішнього тарифу для цих країн був зроблений висновок про те, що участь у такій преференційній торговельній угоді веде до втрат їхнього добробуту.

Рис. 3.5. Обмеження гравітаційних моделей визначення результативності економічної інтеграції [197, 198]

Як інструмент аналізу різних інтеграційних ефектів можуть виступати моделі міжгалузевого балансу (моделі "витрати – випуск"). Даний підхід особливо розповсюджений у ряді країн СНД (Росія, Україна). Існує позитивний досвід оцінки інтеграційних ефектів серед країн СНД, зокрема для аналізу наслідків участі України в Митному союзі. Комплексна оцінка макроекономічного ефекту

різних форм глибокого економічного співробітництва України з країнами Митного союзу і Єдиного економічного простору в рамках "ЄврАзЕС" (Центр інтеграційних досліджень ЄАБР, 2012). Зазначені моделі дозволяють здійснювати імітаційні розрахунки на основі комплексу міжгалузевих макроекономічних моделей країн-учасниць угоди [198, 199]. За аналогією з моделями загальної рівноваги можуть розроблятися різні інтеграційні сценарії. ОЕСР і WIOD розробили систему порівнянних балансів для всіх країн ЄС, розвинених і найбільших країн, що розвиваються, включаючи Росію. Крім того, розроблено інтегрований міжгалузевий баланс світової економіки. Всі ці дані доступні за 1995-2009 роки.

Незважаючи на істотний аналітичний потенціал, використання даного методу аналізу для оцінки економічних ефектів при різних сценаріях взаємодії Євразійського економічного союзу і Європейського союзу, особливо глибокої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі, має обмеження. Цей підхід не дозволяє оцінити ряд важливих аспектів, пов'язаних з рухом до більш складних форм інтеграції, а саме наслідки зниження нетарифних бар'єрів, руху робочої сили, екологічних ефектів і так далі. У той же час останні дослідження показують, що саме ці ефекти можуть найбільше впливати на країни, що інтегруються. Як ми вже підкреслювали раніше, основні позитивні ефекти виникнуть не внаслідок зняття тарифних бар'єрів (де цілком можливі і негативні ефекти), а внаслідок зняття нетарифних бар'єрів, інституційної гармонізації, зняття бар'єрів на шляху інвестицій. При цьому важлива оцінка того, як це вплине на основних торговельних партнерів ЄАЕС і ЄС), причому не тільки на торгівлю, а й на загальноекономічні та секторальні показники. Міжгалузеві баланси не дозволяють дати відповідні оцінки. Вищесказане обмежує застосування міжгалузевих балансів в оцінці кількісних ефектів інтеграції ЄС – ЕАЕ і, як мінімум, не дозволяють використовувати їх в якості центрального методу аналізу.

Для оцінки наслідків участі країн у регіональних торгових угодах також використовуються різні індекси. Вони дозволяють оцінити: наскільки сильно країна залежить від торгівлі, в тому числі регіональної (зовнішньоторговельна відкритість, тобто експорт та

імпорт по відношенню до ВВП; індекс проникнення імпорту, що показує, яка частина внутрішнього попиту задовольняється за рахунок імпорту, в тому числі з країн-партнерів; гранична схильність до імпорту (наскільки змінюється імпорт внаслідок зростання ВВП); індекс концентрації торгівлі по товарам і ринкам; індекс внутрішньогалузевої торгівлі; який товар / сектор найбільш динамічно розвивається і росте як в рамках регіону, так і в торгівлі в цілому (товарна структура і темпи зростання експорту товарів); як виглядає експортна корзина в країни-партнери та країни, що не входять в РТС, з точки зору виявлених порівняльних переваг (індекси по окремих товарах і групах товарів як для експорту в країни-партнери по РТС, так і поза угодою); чи пов'язане зростання внутрішньорегіональної торгівлі з поставками в яку-небудь одну країну або він рівномірно розподілений між країнами-партнерами (питома вага окремих країн-партнерів в експорті та імпорті в РТС); наскільки інтенсивна торгівля всередині регіональної торгової угоди. Інші методи оцінки ефектів регіональних торговельних угод – індекс інтенсивності торгівлі, скоригована регіональна частка експорту, тобто співвідношення часток внутрірегіонального експорту та експорту регіону в світовій торгівлі; наскільки комплементарною є торгівля всередині торгової угоди (індекс комплементарності торгівлі); чи відбувається географічна переорієнтація торгівлі після вступу країни в РТС. Дані індекси можуть бути корисні як для експертів, так і для експертів оцінок. У першому випадку вони дають можливість досить швидко одержати інформацію про стан торговельних відносин з майбутніми партнерами, схожості експортних та імпортних профілів, наявних у країн, виявлених порівняльних перевагах у торгівлі з потенційними країнами-членами та країнами решти світу, що дозволить на початковому етапі переговорів попередньо оцінити плюси і мінуси участі в даному РТС.

Індекси можуть також використовуватися для оцінки ефектів створення та відхилення торгівлі в постфактум аналізі [198, 199, 200].

Наприклад, в 1997 була запропонована методика зіставлення індексу інтенсивності торгівлі та індексу виявлених порівняльних переваг. Перший показує, як інтенсивність торгівлі між країнами кореспондує з положенням, яке вони займають у світовому

експорті та імпорті. Другий індекс дозволяє оцінити, чи існують у країни в торгівлі певними товарами порівняльні переваги як на ринку країн, що беруть участь в РТС, так і поза ним. Порівняння двох цих індексів дає можливість виявити, чи узгоджується збільшення інтенсивності торгівлі з поліпшенням порівняльних переваг, іншими словами, чи може країна так само успішно експортувати даний товар на ринки "решти світу". Негативна відповідь свідчить про наявність ефекту відхилення торгівлі [199].

Отже, всі вище зазначені теоретичні конструкції мають релевантність, разом з цим, як уже підкреслювалось, акцентують увагу на кількісних аспектах, не беручи до уваги проблематику авторського дослідження, а саме суспільно-інституційну складову. Тому повернімося до соціально-економічних систем. Так, наприклад, класична економічна теорія підтримує позицію про рівновагу як про точку, в якій обсяг попиту і обсяг пропозиції рівні. Уявімо собі ситуацію, в якій як обсяг, так і пропозиція в рівній мірі досить сильно скоротилися, в результаті цього великий відсоток населення країни випав з економічного обігу. Така ситуація в економіці з позицій економічної теорії буде вважатися економічно рівноважною. Також досить формально слід вважати рівновагу на валютному ринку, в якому обсяг грошової маси повинен бути рівний ВВП країни, проте така ситуація в реальності трапляється досить рідко. Таким чином, як уже підкреслювалось, сучасні теоретичні конструкції щодо економічної рівноваги є відірваними від реальної економічної системи та її постулати в повній мірі не спрацьовують.

На нашу думку, у міру розвитку національної економіки вона неминуче наближається до точки біфуркації, її стійкість падає і в ній створюються умови, за яких малий поштовх може спровокувати лавину – в непередбаченому місці, з непередбачуваними наслідками, що змінює всю систему, яка б велика вона не була. Наприклад, це ясно продемонструвала світова криза 2008 року. Одним з неприємних висновків є те, що усунення однієї з небезпек (можливих точок біфуркації) часто підвищує ймовірність інших небажаних варіантів. На нашу думку, рівновага в нелінійних системах (якою є будь-яка національна економіка) можлива за допомогою селективної самоорганізації. Процес економічної

рівноваги в новітньому світовому господарстві найбільш точно відображає теорія самоорганізації нелінійних систем. На відміну від наявних теорій, ми вважаємо, що економічна рівновага в національній економічній системі є похідною від глобальної рівноваги, що в свою чергу визначається як постійний процес розвитку та перерозподілу потоків капіталу. Графічно це можна представити в моделі "купа піску", де глобальна економіка може бути представлена як пісочна гірка, а потоки капіталів та інших його похідних – це потік, що постійно перерозподіляється. Під дією сили тяжіння піщинки падають вниз і починає накопичуватися купа піску. Поступово її схили стають все крутішими. Пісок починає обсипатися цівками по схилах. Спочатку падіння піщинки впливає на дуже невелику ділянку купи поблизу від місця падіння, але в міру зростання крутизни схилів вплив цівки піску стає все більш значним [197, 198]. Нарешті відбувається щось дивне: купа піску перестає ставати крутішою. Досягається критичний ухил і нові піщинки, падаючи, цівками зісковзують по схилу. Якщо купка насипана на столі, то в підсумку пісок почне падати з краю столу з тією ж швидкістю, з якою ми насипаємо його зверху. Так на сьогодні відбувається і в світовій економіці. В умовах безперервного розвитку деякі країни, що знаходяться зовні глобальної світогосподарської системи, при незначних коливаннях час від часу внаслідок зсуву потрапляють у стан глибокої кризи, проте країни, що знаходяться в середині цієї системи, навіть у період досить сильних системних криз майже не відчують погіршення економічної кон'юнктури [198].

На нашу думку, економічні системи побудовані за однією і тією ж схемою, заснованою на динамічній рівновазі двох спрямованих назустріч один одному процесів. Перший – це певний природний шлях розвитку елементів системи (збільшення локального нахилу купи), у той час як другий спрямований на відбраковування – з поверненням до початку шляху – тих з них, хто просунувся по ньому занадто далеко (осипання нестійких осередків). Істотно, що відбраковування надмірно успішних елементів сприяє розвитку їхніх сусідів завдяки наявності взаємодії між елементами (передача піщинок). Щоб ця взаємодія могла охопити всю систему, швидкість

відбраковування повинна бути набагато більшою швидкості розвитку (поділ часових масштабів релаксації і збурення). Тоді рівновага процесів розвитку і відбраковування досягається в критичній точці, де події ледь відбуваються і система набуває цілісних властивостей.

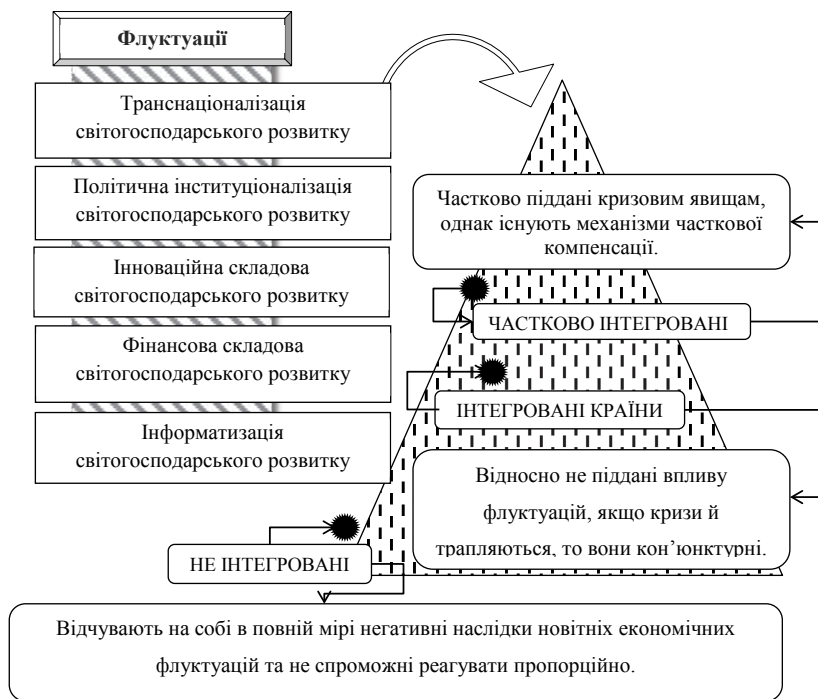

Рис. 3.6. Виміри дисипативної глобальної рівноваги [190]

На основі вище зазначених положень пропонується ввести в науковий обіг авторське поняття "дисипативна економічна рівновага", яка на відміну від існуючих базується на розумінні національної економічної системи як селективної самоорганізації, що акцентує увагу на двох типах стану: впорядкована фаза (стан спокою) і хаотична фаза (обвал). Керуючим параметром в даному випадку є відношення інтеграції країни до глобальної системи

координації економічної рівноваги. Поблизу критичного стану економічної інтеграції економіки навіть найменше збурення здатне викликати потужний обвал. *Таким чином, дисипативна модель глобальної рівноваги – це стан економічної системи по відношенню до глобальної економіки, за якого сила впливу негативних флуктуацій менша за інтегративні ефекти глобальної системи координації економічної рівноваги.*

Такий підхід дає змогу зрозуміти парадокс, коли країни без великої кількості інтелектуальних і сировинних ресурсів демонструють досить значний рівень стабільності протягом великих проміжків часу. В таких умовах виникає потреба в математичному обґрунтуванні та розрахунку дисипативної рівноваги країн світової економіки, яке дає змогу визначити як їх стан, так і дає можливість обґрунтувати прогностні дані щодо подальших економічних криз та нестабільностей.

Для цього в авторському дослідженні запропонований "Індекс дисипативної економічної рівноваги", що визначається як інтегральний показник ефективності взаємодії національної економіки в площині міжнародних фінансових організацій, транснаціональних корпорацій і регіональної економічної інтеграції. На відміну від існуючих, індекс визначає ступінь інтеграції в сучасну глобальну систему економічної рівноваги і дає можливість оцінити використання міжнародних інструментів стабілізації економічної рівноваги.

У свою чергу, ефективність взаємодії національної економіки в площині міжнародних фінансових організацій визначається як сума грошових потоків між національною економікою та міжнародними фінансовими організаціями, помножена на коефіцієнт середньої кореляції сукупності показників економічної рівноваги в аналізованій національній економіці. Ефективність взаємодії національної економіки в площині транснаціональних корпорацій визначається як відношення суми кількості транснаціональних корпорацій, розділене на їх ринкову капіталізацію на території присутності, до коефіцієнта середньої кореляції сукупності показників економічної рівноваги в аналізованій національній економіці. Ефективність взаємодії національної економіки в площині регіональної економічної інтеграції визначається як відношення загального товаро-

обігу, помножене на кількість країн-торгових партнерів, до коефіцієнта середньої кореляції сукупності показників економічної рівноваги в аналізованій національній економіці.

В результаті є можливість розрахувати інтегральний показник, який в першу чергу дає можливість дізнатися, наскільки та чи інша країна має доступ до міжнародних інструментів стабілізаційної політики. Тим самим можливо обґрунтувати стійкість економічної рівноваги аналізованих країн при побудові зовнішньоекономічних зв'язків, що в свою чергу дасть аналізованій національній економіці додаткові можливості для стабілізації. Також слід підкреслити, що розрахунок та інтерпретація складових інтегрального показника дає можливість розглянути функціональні проблеми в трьох вище викладених площинах і зосередити ресурси на реалізації інтеграції країни у світове співтовариство оптимальним, найменш витратним і стратегічно ефективним способом. Загалом в графічній формі індекс дисипативної економічної рівноваги представлений на рис. 3.7.

Отже, в процесі розробки теоретико-методичних підходів до оцінки ефективності інтеграції країни до сучасної глобальної інституційної системи координації економічної рівноваги було викладено результати, що характеризуються науковою новизною.

Так, систематизація існуючих концепцій та моделей розрахунку рівноважного стану, релевантних до наукового дослідження показала, що всі вони мають певні межі застосування, які не дозволяють в повній мірі перенести їх характерні механізми в розрахунок економічної рівноваги з урахуванням міжнародного фактору впливу на стабілізаційні механізми на макрорівні. Однак на основі систематизації існуючих підходів до визначення рівноваги як категорії в авторському дослідженні було обґрунтоване, визначення новітніх економічних систем як складних нелінійних самоорганізаційних утворень, що можуть бути описані за допомогою селективної самоорганізаційної концепції, згідно з якою новітня економічна система є похідною від глобальної економічної системи, тому рівновага певного національного економічного утворення визначається як інтераційний стан, що має певну точку в загальній динамічній нелінійній системі глобальних економічних відносин.

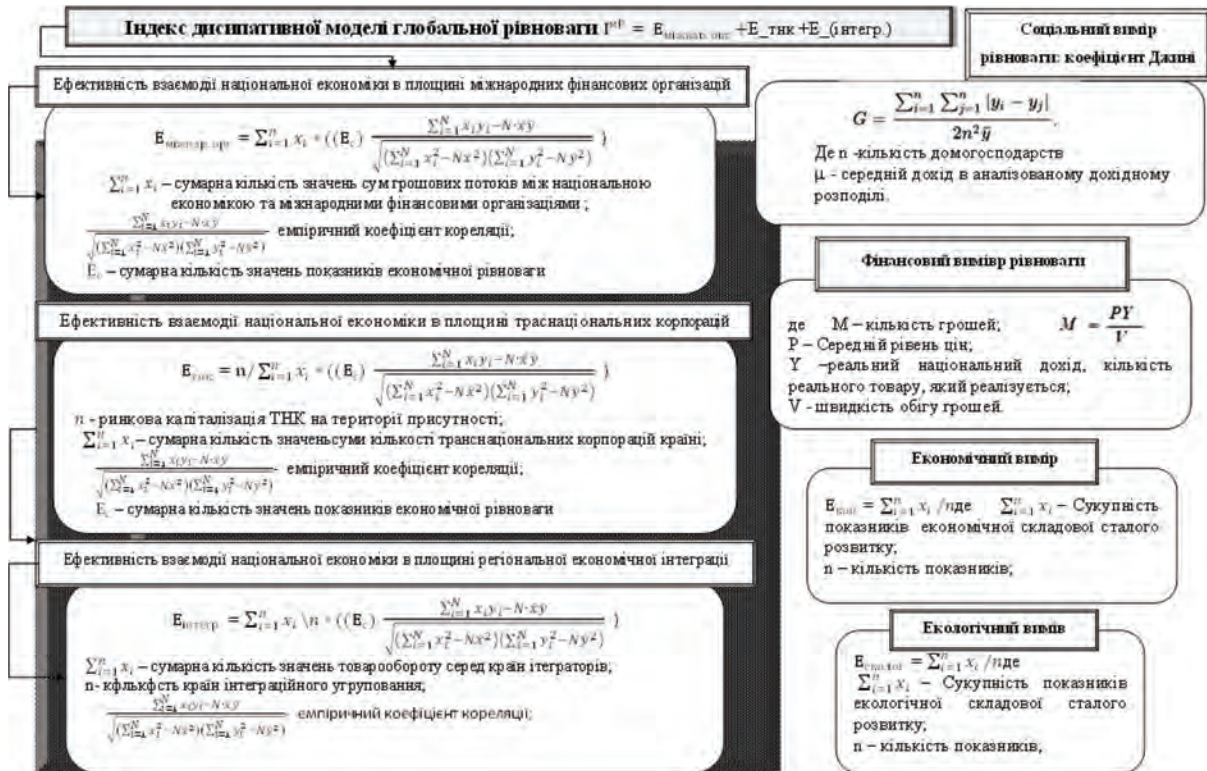

Рис. 3.7. Механізм розрахунку індекса дисплативної економічної рівноваги

На основі авторського уявлення про новітні процеси в підходах до пояснення економічної рівноваги було запропоновано ввести у науковий обіг поняття "дисипативна економічна рівновага", яке характеризує стан рівноваги в авторському підході до визначення економічної рівноваги. Таким чином, дисипативна економічна рівновага – це стан економічної системи по відношенню до глобальної економіки, за якого сила впливу негативних флуктуацій менша за інтегративні ефекти глобальної системи координації економічної рівноваги. Таким чином, авторське дослідження, на відміну від наявних, дає змогу розширити та доповнити існуючі опрацювання щодо досягнення економічної рівноваги, акцентуючи увагу саме на міжнародному та глобальному рівнях.

3.2. Апробація дисипативної моделі глобальної рівноваги в контексті ефективності взаємодії державного управління та сучасної інституційної системи управління економікою

Інтенсифікація сучасних глобалізаційних процесів залучає все більшу кількість національних економік у боротьбу інтересів. У цій боротьбі деякі країни демонструють дивно стабільне положення внутрішніх процесів, не дивлячись на перманентний стан нестабільності у світовій системі економічних відносин. Фактори, які визначають ті чи інші властивості, мають фрагментарний характер щодо обґрунтування їх застосування в менш стабільних країнах. Також слід зазначити, що на сьогоднішній день рівновага в національних економіках все менше регламентується національним урядом і все більше залежить від міжнародних економічних відносин між регіональними інтеграційними угрупованнями, міжнародними організаціями та транснаціональними корпораціями. В існуючому інструментарії, що складається з догм міжнародних організацій (МВФ, ООН, Світовий Банк, Міжнародний Економічний Форум), є ряд моделей, які акцентують увагу тільки на деяких факторах економічної рівноваги, в основному розраховуються експертним методом і не маю рекомендаційної функції. Моделі, які визначають економічну рівновагу країни щодо її місця в глобальній економіці, відсутні.

Водночас, на відміну від існуючих концепцій, авторські розробки акцентують увагу на інтегративному підході у визначенні економічної рівноваги національної економіки. Так, авторська гіпотеза будується на припущенні, що саме ступінь і якість інтеграції національної економіки у глобальну систему координації економічної рівноваги має значення в досягненні економічної рівноваги. Тому викладена проблематика є виключно актуальною з огляду на процеси як в Україні, так і в світі. Для обґрунтування авторської гіпотези в рамках наукового дослідження було розраховано математичний інструментарій, що дає змогу, на відміну від існуючих, визначити, наскільки та чи інша країна має доступ до міжнародних інструментів стабілізаційної політики.

Однак для обґрунтування правильності авторської гіпотези потрібно апробувати її та довести чи спростувати її практичне значення. Для апробації авторської дисипативної моделі глобальної рівноваги було обрано країни згідно авторської гіпотези, за якою чим тісніші зв'язки національної економіки у таких вимірах, як: регіональна економічна інтеграція, транснаціоналізація та співпраця з міжнародними фінансовими організаціями, тим більше наднаціональних інструментів стабілізації економіки має країна.

На основі вище зазначеного нами було відібрано 35 країн, що відповідають наступним параметрам дослідження. По-перше, обрані країни публікують інформацію відносно показників, що необхідні для розрахунку авторського індексу. По-друге, країни обрані таким чином, щоб відобразити повний спектр інтеграції від неінтегрованих до країн, що є частково координаторами глобальної системи економічної рівноваги.

На першому етапі апробації авторського індексу дисипативної економічної рівноваги був розрахований загальний потік грошових коштів між аналізованими країнами та міжнародними фінансовими організаціями. Слід зазначити, що всі аналізовані дані мають позитивні значення, бо в авторському дослідженні сума коштів у вигляді кредиту або допомоги додається до засобів, які країна платить як внесок за участь у діяльності організації. Також слід підкреслити, що в рамках авторського дослідження не всі міжнародні фінансові організації враховувалися як релевантні. А саме ті з них,

які мають в статусі учасників менше 30 країн і мають недиверсифіковану структуру країн. Не можна повною мірою назвати міжнародною організацією, яка є регіональною і відстоює інтереси певної групи країн. Загалом характеристика співробітництва міжнародних організацій з аналізованими країнами представлена на рис. 3.8.

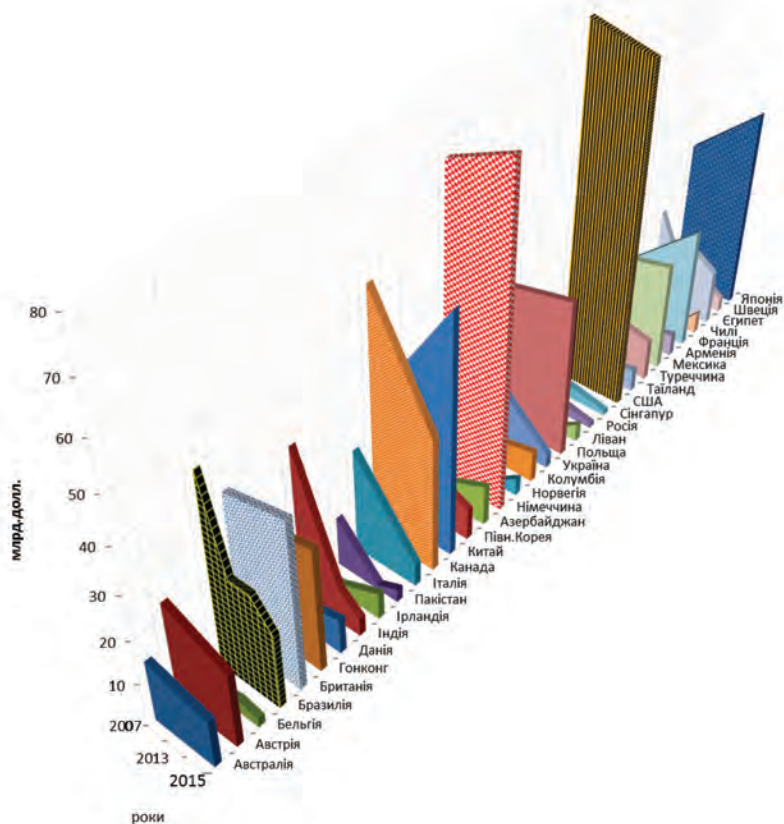

Рис. 3.8. Динаміка взаємодії аналізованих країн в площині міжнародних фінансових організацій на основі загальної суми грошових потоків за період 2007-2015 рр.

Як видно з рисунка, далеко не всі з аналізованих країн мають розвинені зв'язки з міжнародними фінансовими організаціями. Так, лідером за цим елементом у авторському індексі дисипативної рівноваги є США. Слід підкреслити, що ця країна, крім значних фінансових вкладень у роботу багатьох міжнародних організацій, є засновником більшості з них. Релевантними міжнародними організаціями, що сформовані США, є наступні: організація Північно-атлантичного Договору (НАТО), створена в 1949 році з ініціативи США; наступна організація, яку на наш погляд треба виокремити, це ООН. Хоча за своїми формальними цілями ця організація є пропорційною для всіх держав, що входять в неї, проте штаб-квартира більшості основних підрозділів ООН знаходиться в Нью-Йорку, що говорить про значний вплив США на цю організацію; Ініціатива з безпеки в боротьбі з розповсюдженням зброї масового знищення. Дана ініціатива в травні 2003 року висунута президентом США Джорджем Бушем; міжнародна група фінансових дій по боротьбі з відмиванням доходів (ФАТФ); Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС); Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). ОЕСР – міжнародна міждержавна економічна організація. Конвенція про її створення була підписана в Парижі 14 грудня 1960 р. з ініціативи США; Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Унікальний регіональний форум, який об'єднує США, Канаду, практично всі європейські країни і колишні радянські республіки, до 1994 відомий як Нарада з безпеки і співробітництва в Європі; група держав проти корупції (ГРЕКО). Слід відзначити, що США має також найбільший відсоток капіталу в таких міжнародних фінансових організаціях, як Світовий Банк та Міжнародний Валютний Фонд.

З інших країн тільки Німеччина, Японія та Британія можуть демонструвати показники, наближені до США. Так, наприклад, Росія має мізерну долю фінансових активів у середовищі міжнародних фінансових організацій, основними з них є: ООН (Рада Безпеки ООН); Організація з безпеки і співробітництва в Європі; Організація чорноморського економічного співробітництва; Рада Європи; Шанхайська організація співробітництва; Центрально-Азіатське співробітництво (організація). Таким чином, на міжнародній арені з аналізованих країн тільки США, Німеччина, Великобританія,

Китай та Японія мають значний фінансовий оборот, решта аналізованих країн в середовищі міжнародних організацій мають функції координації економічної рівноваги досить фрагментарно.

Для розрахунку авторського індексу дисипативної рівноваги нами також було проаналізовано динаміку взаємодії аналізованих країн у площині транснаціоналізації грошових потоків, що представлена на рис. 3.9.

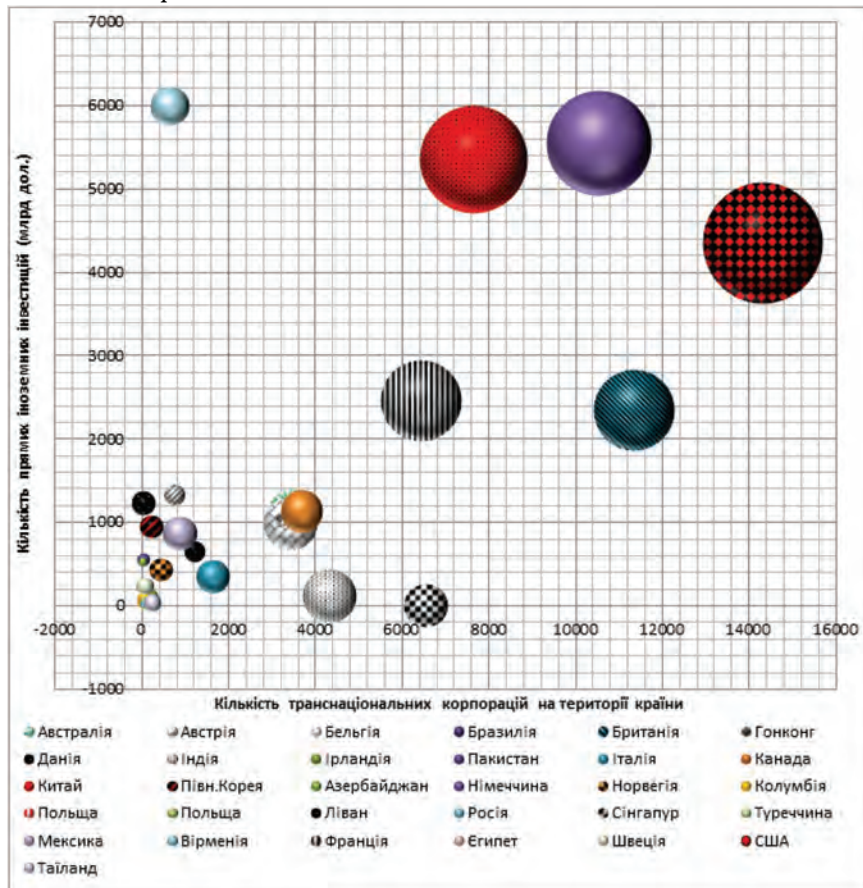

Рис. 3.9. Динаміка взаємодії аналізованих країн в площині транснаціоналізації грошових потоків за період 2007-2015 рр. (вісь z-показник капіталізації ТНК на територіях присутності, млрд дол.) [201]

Слід відмітити, що взаємодія аналізованих країн в площині транснаціоналізації грошових потоків має також неоднозначні ефекти. Так, приплив ПІІ в країни, що розвиваються, досяг чергового рекордного рівня – 778 млрд дол., що склало 54% від глобального припливу ПІІ. Однак при цьому темпи зростання знизилися до 7% порівняно із середньорічними темпами зростання (17%) за 10 останніх років. Найбільший приплив ПІІ раніше спостерігався в країнах Азії, де він був істотно вище відповідного показника в регіоні ЄС, на який традиційно припадала найбільша частка глобальних потоків ПІІ. Приплив ПІІ характеризувався також підвищувальною тенденцією і в інших основних регіонах, що розвиваються, зокрема він збільшився на 4% в Африці, на 6% в Латинській Америці і Карибському басейні (виключаючи офшорні фінансові центри).

Хоча після різкого скорочення в 2012 році зростання припливу ПІІ поновилося в розвинених країнах, їх частка у сукупних світових потоках ПІІ залишається на безпрецедентно низькому рівні – 39%, що набагато нижче піку (57%), зареєстрованого у 2007 році. Таким чином, країни, що розвиваються, випереджають розвинені країни за обсягом ввезення ПІІ при розриві в більш ніж 200 млрд дол. другий рік поспіль. В даний час у двадцятьці країн з найбільшим припливом ПІІ половину складають країни, що розвиваються і країни з перехідною економікою. У цьому списку на десяте місце вийшла Мексика, а в Китаї був відзначений рекордно високий приплив капіталу, і він, як і раніше, займає друге місце серед найбільших одержувачів ПІІ в світі.

ПІІ транснаціональних компаній (ТНК) з країн, що розвиваються, досягли нової пікової позначки в 454 млрд доларів. Разом з цим слід відмітити, що за показником кількості корпорацій та капіталізацією на території присутності такі країни, як США, Німеччина, Китай, Франція, Великобританія демонструють показники, що набагато перевищують всі інші країни. Вище зазначена теза свідчить про те, що хоча в країнах, що розвиваються, ТНК мають значні інтереси, проте ці ТНК належать саме розвиненим країнам. В таких умовах прямі іноземні інвестиції дійсно розміщуються в країнах, що розвиваються, проте потім весь прибуток від діяльності

ТНК повертається в країни першого світу у вигляді вартості акцій та інших виплат акціонерам.

Для розрахунку авторського індексу дисипативної рівноваги нами також було проаналізовано ефективність взаємодії національної економіки в площині регіональної економічної інтеграції, що представлена на рис. 3.10.

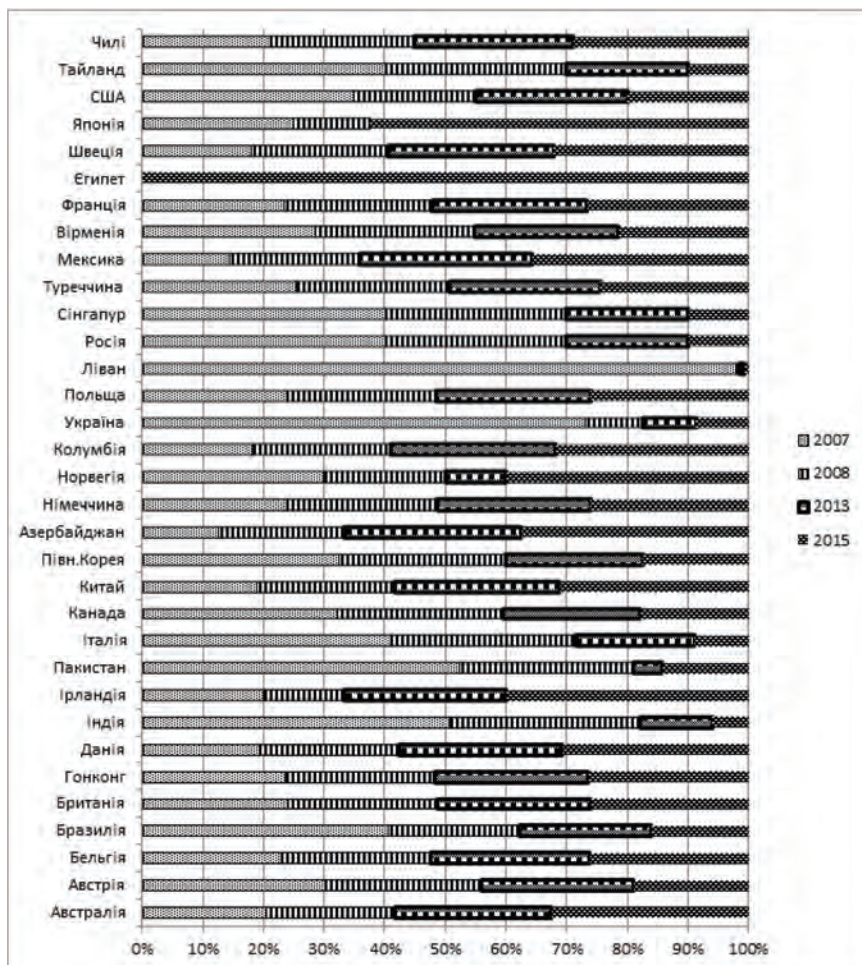

Рис. 3.10. Структура товарообороту в рамках інтеграційних угод серед аналізованих країн за 2007-2015 рр. (млрд дол.)

Як свідчить структура товарообороту в рамках інтеграційних угод, серед аналізованих країн за 2007-2015 рр. частка країн АТЕС в глобальному припливі ПІІ збільшилася з 37% перед кризою до 54% в 2013 році. Приплив ПІІ в регіон Асоціації країн Південно-Східної Азії (АСЕАН) і регіон Спільного ринку "Південного конуса" (МЕРКОСУР) збільшився в 2015 році вдвічі порівняно з докризовим рівнем так само, як і в країни БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай і Південна Африка), хоча частка цих регіонів у глобальних потоках менша.

У рамках трьох міжрегіональних інтеграційних ініціатив, які є в даний час предметом переговорів – ТТІІ, ТТІ і РВЕП, – спостерігаються розбіжні тенденції у сфері ПІІ. У загальносвітовому притоці ПІІ сукупна частка Сполучених Штатів і ЄС, які ведуть переговори про створення ТТІІ, знизилася майже вдвічі – з 56% перед кризою до 30% в 2015 році. Що стосується ТТІ, то зниження частки Сполучених Штатів компенсується збільшенням питомої ваги країн з ринковою економікою в рамках цього угруповання, в результаті чого її сукупна частка збільшилася з 24% 2008 року до 32% в 2015 році. На країни регіонального всеосяжного економічного партнерства (РВЕП), яке в даний час є предметом переговорів між десятьма державами-членами АСЕАН і їхніми шістьма партнерами за угодами про вільну торгівлю (ССТ), доводилося в останні роки більше 20% світових потоків ПІІ, тобто майже в два рази більше, ніж у докризовий період. Слід відзначити, що країнами, які продемонстрували в цьому вимірі найбільші показники торгового обороту, є перш за все США, Німеччина, Китай, як не дивно Росія, Великобританія, Франція та Японія. Вище зазначене свідчить, що в якомусь сенсі, наприклад, Німеччина завдяки тому, що вона є членом Європейського Союзу, має досить потужні ринки збуту та ринки робочої сили у вигляді інших країн інтеграційного угруповання, що не можуть конкурувати на спільних ринках. Така ж ситуація в інтеграційному сенсі дисипативної рівноваги проглядається в США, Китаї та Росії, де завдяки країнам-сателітам забезпечуються додаткові потоки ресурсів усіх видів. Наступним аспектом авторського індексу є визначення динаміки індексу Джині серед аналізованих країн, що представлено на рис. 3.11.

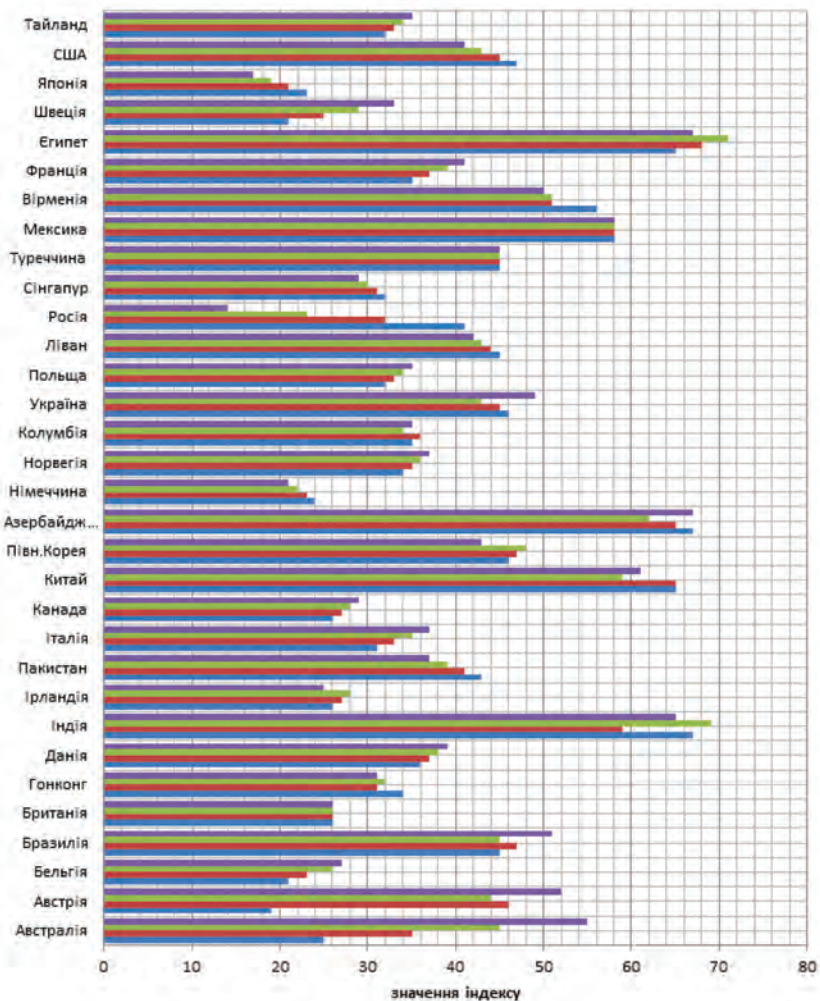

Рис. 3.11. Динаміка індексу Джині серед аналізованих країн за період 2007-2015 рр.

Для розрахунку індексу дисипативної рівноваги серед аналізованих країн, крім визначення даних відносно функціонального блоку складових (а саме: загального обороту між аналізованими країнами та міжнародними організаціями, координаторами еконо-

мічної рівноваги на міжнародному та глобальному рівнях, транснаціональними корпораціями та регіональними інтеграційними угрупованнями), було також розраховано результуючі показники економічної рівноваги, які, на нашу думку, більш повно можна розкрити через наступні чотири виміри: соціальний вимір розраховано через індекс Джинні; фінансовий вимір, що розраховується як відношення грошової маси до реального валового внутрішнього продукту.

Такий підхід, на відміну від існуючих, дає змогу визначити не тільки здатність аналізованих країн використовувати свій вплив у сфері міжнародних організацій чи транснаціональних корпорацій для лобювання своїх інтересів, але й зрозуміти, як впливає політика діючого уряду на вирішення проблем економічної рівноваги. Таким чином, якщо, наприклад, ріст транснаціональних корпорацій не корелює з вище перерахованими складовими, то сенс такого росту з позицій певного суспільства зникає. Як видно, наприклад, з динаміки індексу Джинні, серед аналізованих країн за період 2007-2015 рр. США хоча й мають переконливе лідерство в сфері міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій та регіональної економічної рівноваги, відстають в контексті розшираності доходів населення. Це свідчить про дисбаланси та негативні процеси у суспільстві та недалекоглядну політику уряду. Таким чином, авторський індекс дає можливість розрахувати не тільки кількісні показники, але й оцінити їх якість для суспільства. Для уникнення перевантаження проміжними статистичними даними частина розрахунків не виносилась до основного змісту, проте для наочності нами було подано розрахунок складової індексу дисипативної моделі глобальної рівноваги "Ефективність взаємодії національної економіки в площині міжнародних фінансових організацій", що представлений в табл. 3.1.

Розрахунок складової індексу дисипативної моделі глобальної рівноваги "Ефективність взаємодії національної економіки в площині міжнародних фінансових організацій", як і решта складових, розраховувався як відношення першої частини таблиці до показників другої. Тобто, як видно з таблиці 3.1., ефективність визначалась як відношення суми грошових потоків між національною економікою та міжнародними фінансовими організаціями та коефіцієнт середньої кореляції сукупності показників економічної рівно-

ваги в аналізованій національній економіці. За таким же принципом було розраховано показники транснаціональної та регіонально-інтеграційної складових.

Таблиця 3.1.

Розрахунок складової індексу дисипативної рівноваги "Ефективність взаємодії національної економіки в площині міжнародних фінансових організацій"

Сума грошових потоків між національною економікою та міжнародними фінансовими організаціями					Коефіцієнт середньої кореляції сукупності показників економічної рівноваги в аналізованій національній економіці				
$E_{\text{мїжнар.орг}} = \sum_{i=1}^n x_i * ((E_c)$					$\frac{\sum_{i=1}^N x_i y_i - N \cdot \bar{x} \bar{y}}{\sqrt{(\sum_{i=1}^N x_i^2 - N \bar{x}^2)(\sum_{i=1}^N y_i^2 - N \bar{y}^2)}}$				
Країна	Роки				Країна	Роки			
	2007	2008	2013	2015		2007	2008	2013	2015
Австралія	14	13	12	11	Австралія	0,74	0,34	0,89	0,81
Австрія	23	21	19	17	Австрія	0,86	0,91	0,93	0,79
Бельгія	4	2	3	2	Бельгія	0,67	0,57	0,72	0,47
Бразилія	43	23	23	17	Бразилія	0,71	0,15	0,19	0,52
Британія	35	36	37	38	Британія	0,47	0,25	0,16	0,79
Гонконг	25	26	27	28	Гонконг	0,54	0,17	0,05	0,58
Данія	5	6	7	8	Данія	0,44	0,42	0,95	0,43
Індія	34	21	8	4	Індія	0,48	0,62	0,24	0,92
Ірландія	3	2	4	6	Ірландія	0,00	0,34	0,44	0,51
Пакистан	11	6	1	3	Пакистан	0,34	0,00	0,19	0,21
Італія	23	17	11	5	Італія	0,44	0,19	0,00	0,57
Канада	54	46	38	30	Канада	0,51	0,21	0,57	0,00
Китай	32	39	46	53	Китай	0,71	0,10	0,32	0,31
Півд.Корея	13	11	9	7	Півд.Корея	0,91	0,95	0,46	1,34
Азербайджан	3	5	7	9	Азербайджан	0,17	0,69	0,89	0,58
Німеччина	67	69	71	73	Німеччина	0,35	0,08	0,03	0,39
Норвегія	3	2	1	4	Норвегія	0,70	0,10	0,20	0,36
Колумбія	4	5	6	7	Колумбія	0,81	0,56	0,21	0,85
Україна	15	11	7	3	Україна	0,34	0,66	0,92	0,61
Польща	32	33	34	35	Польща	0,74	0,89	0,40	1,32
Ліван	3	2	1	4	Ліван	0,54	0,67	0,84	0,70

Продовження табл. 3.1.

Росія	4	3	2	1	Росія	0,30	0,75	0,79	0,87
Сінгапур	4	3	2	1	Сінгапур	0,46	0,75	1,05	0,33
США	76	75	74	73	США	0,30	0,65	0,31	0,98
Таїланд	2	3	4	5	Таїланд	0,74	0,13	0,25	0,41
Туреччина	12	11	10	9	Туреччина	0,31	0,57	0,86	0,63
Мексика	21	22	23	24	Мексика	0,74	0,87	0,37	1,36
Вірменія	2	3	4	5	Вірменія	0,65	0,74	0,36	1,14
Франція	15	19	23	27	Франція	1,65	0,79	0,30	1,26
Чилі	2	1	0	5	Чилі	0,67	0,65	0,46	0,77
Єгипет	21	12	15	12	Єгипет	0,49	0,84	0,66	0,98
Швеція	12	9	6	3	Швеція	0,59	0,12	0,75	0,87
Японія	32	36	40	44	Японія	0,60	0,12	0,77	0,98

Таким чином, авторська розробка дає можливість скорегувати кількісні показники з огляду на їх якісні виміри. Тобто, якщо за аналізований період, наприклад, Росія збільшила свої показники в транснаціоналізаційній та регіонально-інтеграційній сферах, проте такий ріст не супроводжувався покращенням в соціальному вимірі, який розраховано через індекс Джинні; фінансовому вимірі, що розраховується як відношення грошової маси до реального валового внутрішнього продукту; економічному вимірі, що розраховується як відношення економічної складової індексу сталого розвитку та екологічного виміру, що розраховується як відношення екологічної складової індексу сталого розвитку, то такий ріст нівелюється відсутністю кореляції. Тому країна отримує меншу кількість значень економічної рівноваги, так як потенційно доступні механізми не були застосовані. Розрахунок індексу дисипативної моделі глобальної рівноваги за складовими серед аналізованих країн виявив досить вагомні аспекти, що мають високий рівень наукової новизни. Перш за все, слід відзначити, що в представленій таблиці було розраховано ефективність за складовими, де першою складовою була саме ефективність взаємодії національної економіки з міжнародними фінансовими організаціями, і як свідчать авторські розрахунки, крім країн, що на сьогодні представляють розвинені країни, у першу десятку увійшли країни, які на сьогодні вважаються маргінальними. Загалом індекс дисипативної рівноваги за складовими в 2015 році представлений в табл. 3.2.

Таблиця 3.2.

Індекс дисипативної моделі глобальної рівноваги за складовими серед аналізованих країн

	$E_{\text{дисипатив}} = \sum_{i=1}^n ((E_i))$				$E_{\text{ТНК}} = n / \sum_{i=1}^n x_i \cdot ((E_i))$				$E_{\text{Експорт}} = \sum_{i=1}^n x_i / n \cdot ((E_i))$			
	2007	2008	2013	2015	2007	2008	2013	2015	2007	2008	2013	2015
Австралія	10,4	4,4	10,7	8,9	831,0	419,6	1197,1	1179,4	232,4	486,9	1197,1	1179,4
Австрія	19,8	19,1	17,7	13,4	848,8	797,2	711,5	516,7	848,8	1011,0	711,5	516,7
Бельгія	2,7	1,1	2,2	0,9	244,4	258,2	389,6	295,8	244,4	258,2	311,0	295,8
Бразилія	30,5	3,5	4,4	8,8	942,2	185,1	216,8	544,9	700,8	131,4	166,4	544,9
Британія	16,5	9,0	5,9	30,0	1102,2	585,3	373,9	1843,1	1102,2	535,8	317,9	1843,1
Гонконг	13,5	4,4	1,4	16,2	554,0	167,8	47,4	527,2	554,0	130,1	43,3	527,2
Данія	2,2	2,5	6,7	3,4	287,8	228,1	410,4	138,0	287,8	321,3	937,7	138,0
Індія	16,3	13,0	1,9	3,7	155,5	765,1	274,5	141,6	155,5	611,9	236,9	141,6
Ірландія	13,0	15,0	15,0	3,1	1058,1	72,1	137,3	210,1	1058,1	72,1	137,3	210,1
Пакистан	3,7	0,0	0,2	0,6	186,0	996,3	1158,1	1862,5	110,2	996,3	1158,1	1862,5
Італія	10,1	3,2	0,0	2,9	151,8	82,1	233,6	345,4	248,2	82,1	233,6	345,4
Канада	27,5	9,7	21,7	21,0	578,3	207,3	478,8	311,9	446,8	119,1	562,6	311,9
Китай	22,7	3,9	14,7	16,4	3795,0	432,1	1714,4	704,6	3795,0	543,2	2249,0	704,6
Півд. Корея	11,8	10,5	4,1	9,4	860,5	726,8	268,8	541,2	31,9	413,3	24,8	541,2
Азербайджан	0,5	3,5	6,2	5,2	88,5	298,1	305,5	147,6	36,2	2,1	405,8	147,6
Німеччина	23,5	5,5	2,1	28,5	1940,1	365,0	107,5	1015,2	1940,1	365,0	107,5	1015,2
Норвегія	2,1	0,2	0,2	1,4	302,4	34,2	50,4	58,3	302,4	34,2	50,4	58,3
Колумбія	3,2	2,8	1,3	6,0	54,3	48,7	22,5	108,0	54,3	48,7	22,5	108,0
Україна	5,1	7,3	6,4	1,8	18,4	37,0	53,4	36,6	18,4	37,0	53,4	36,6
Польща	23,7	29,4	13,6	46,2	913,2	1098,3	493,6	1628,9	913,2	1098,3	493,6	1628,9
Ліван	1,6	1,3	0,8	2,8	12,4	21,4	34,4	35,0	12,4	15,6	34,4	163,8
Росія	1,2	2,3	1,6	0,9	702,9	1756,5	1849,4	2035,8	702,9	1756,5	1849,4	1006,2
Сінгапур	1,8	2,3	2,1	0,3	1487,6	2574,0	3811,5	1263,2	1487,6	2574,0	3811,5	1263,2
США	22,8	48,8	22,9	71,5	706,2	2953,6	1233,2	3461,4	706,2	2953,6	1233,2	3461,4
Тайланд	1,5	0,4	1,0	2,1	730,4	44,9	31,0	268,1	730,4	44,9	31,0	268,1
Туреччина	3,7	6,3	8,6	5,7	169,0	309,5	465,3	339,6	169,0	309,5	465,3	339,6
Мексика	15,5	19,1	8,5	32,6	1135,2	107,9	45,9	620,2	1135,2	107,9	45,9	318,2
Арменія	1,3	2,2	1,4	5,7	569,4	419,6	315,4	619,0	569,4	419,6	123,1	619,0
Франція	24,8	15,0	6,9	34,0	4745,4	2009,0	663,0	2365,0	4745,4	2009,0	663,0	2365,0
Чилі	1,3	0,7	0,0	3,9	231,0	213,0	231,0	23,0	34,0	43,0	12,0	32,0
Єгипет	10,3	10,1	9,9	11,8	167,6	196,6	154,4	229,3	167,6	196,6	7,3	13,7
Швеція	7,1	1,1	4,5	2,6	254,9	41,0	189,0	140,9	254,9	41,0	189,0	140,9
Японія	19,2	25,2	30,8	43,1	259,2	302,4	332,6	423,4	259,2	302,4	332,6	423,4

Як видно з індексу дисипативної моделі глобальної рівноваги, за складовими серед аналізованих країн лідером у ефективності взаємодії національної економіки з міжнародними фінансовими організаціями є США, нижче за показниками розташувалися Франція, Пакистан, Британія, Польща, Росія, Сінгапур, Австралія, Німеччина, Китай, Бразилія, Півд.Корея, Гонконг, Австрія, Мексика, Японія.

З огляду класичних підходів до оцінки економічно збалансованого розвитку та інших вимірів рівноваги, значної уваги заслуговують такі країни, як Пакистан, Польща, Росія та Мексика. Слід відзначити, що відносно оцінок самих міжнародних фінансових організацій ці країни є досить нестабільними. Проте, як демонструє авторський індекс, наприклад, Пакистан є членом Організації Об'єднаних Націй, Співдружності Націй та Всесвітньої Торгової Організації, виступає активним суб'єктом міжнародного співробітництва як в рамках ООН, так і в регіональному масштабі: є членом

Організації "Ісламська Конференція" (ОІК), Асоціації регіонального співробітництва Південної Азії (СААРК), Організації економічного співробітництва (ОЕС), Азіатського Клірингового Союзу, Групи восьми країн, що розвиваються (Д-8), Азіатської парламентської Асамблеї (АПА), Регіонального форуму АСЕАН з питань безпеки (АРФ), а також інших інститутів багатостороннього співробітництва. Країна має статус спостерігача в Шанхайській організації співробітництва (ШОС) і живає поки безуспішні кроки щодо підвищення свого статусу в АСЕАН до повноправного членства. Пакистан веде переговори про преференційну торгівлю в рамках СОР, СААРК, ОЕС, Д-8 і ОВК. Також слід підкреслити, що, як свідчить авторський аналіз, ріст грошових потоків між Пакистаном та міжнародними фінансовими організаціями досить корелює з соціальною складовою економічної рівноваги, що свідчить про вдале застосування міжнародних інструментів стабілізаційної політики.

Окремо слід виділити Росію, що за останні роки послабила свої позиції у системі ООН, МВФ та інших міжнародних організаціях координації економічної рівноваги, проте, реалізуючи проекти в рамках такого співробітництва, Росія продемонструвала значний рівень віддачі, що виражається у способах освоєння наданих коштів. Перш за все це були великі інфраструктурні інвестиційні проекти, в яких кошти не зникали у коридорах влади, а саме застосовувались за призначенням, що значно стабілізувало національну економіку та підвищило ефективність стабілізаційних заходів.

Загалом на основі апробації авторського індексу нами було розроблено шкалу для інтерпретації результатів дослідження, що дало змогу не розкривати зміст висновків по кожній аналізованій країні. Загалом градація коефіцієнтів ефективності індексу дисипативної моделі глобальної рівноваги за складовими серед аналізованих країн представлена в табл. 3.3.

Як свідчить градація коефіцієнтів ефективності індексу дисипативної рівноваги за складовими серед аналізованих країн, рівень ефективності взаємодії досить чітко характеризує країни відносно глобальної економічної системи.

Таблиця 3.3.

Градація коефіцієнтів ефективності індексу дисипативної моделі глобальної рівноваги за складовими серед аналізованих країн

Рівень ефективності	Загальне визначення ефективності	Інтервал значень узагальнюючого показника
Ефективність взаємодії національної економіки в площині міжнародних фінансових організацій $E_{\text{міжнар.орг}} = \sum_{i=1}^n x_i * ((E_c) \frac{\sum_{i=1}^n x_i y_i - N \cdot \bar{x}\bar{y}}{\sqrt{(\sum_{i=1}^n x_i^2 - N\bar{x}^2)(\sum_{i=1}^n y_i^2 - N\bar{y}^2)}})$		
Відносно ізольовані країни	Взаємодія носить декларативний характер, пов'язана з стороннім втручанням у випадках, близьких до дефолтів.	"0" - "400"
Країни-послідовники	Взаємодія носить прагматичний, помірний характер, країни мають тісні зв'язки, проте не мають координуючих функцій.	"400" - "1000"
Країни-інтегратори	Взаємодія носить координуючий та системоутворюючий характер, країни мають панівне становище у розпорядженні акумульованими ресурсами в рамках сформованих інституцій.	"1000" та вище
Ефективність взаємодії національної економіки в площині транснаціональних корпорацій $E_{\text{ТНК}} = n / \sum_{i=1}^n x_i * ((E_c) \frac{\sum_{i=1}^n x_i y_i - N \cdot \bar{x}\bar{y}}{\sqrt{(\sum_{i=1}^n x_i^2 - N\bar{x}^2)(\sum_{i=1}^n y_i^2 - N\bar{y}^2)}})$		
Країни-ендофіти	Взаємодія носить поверхневий характер, що виражається у перебуванні та території країни ТНК тільки окремих галузей через слабке інституційно-правове та нестабільне економічне становище.	"0" - "300"
Країни-абсорбатори	Високий рівень взаємодії, який ґрунтується на великій кількості філій ТНК на територіях присутності, проте рівень капіталізації є помірним.	"450" - "1100"

Країни-концентратори	Найвищий рівень взаємодії, при якому на територіях присутності відносно невелика кількість ТНК, проте це в основному головні підрозділи, де акумулюються прибутки.	"1100" та вище
Ефективність взаємодії національної економіки в площині регіональної економічної інтеграції $E_{\text{інтегр.}} = \sum_{i=1}^n x_i \setminus n * ((E_c) \frac{\sum_{i=1}^n x_i y_i - N \cdot \bar{x} \bar{y}}{\sqrt{(\sum_{i=1}^n x_i^2 - N \bar{x}^2)(\sum_{i=1}^n y_i^2 - N \bar{y}^2)}}$		
Інформальні країни	Взаємодія з регіональними інтеграційними угрупованнями відсутня або має спорадичний характер.	"0" - "400"
Країни-сателіти	Країни мають значні товарні потоки в рамках регіональної інтеграційної складової, проте сальдо торгового балансу є від'ємним.	"300" - "900"
Країни-гегемони	Країни мають значні товарні потоки в рамках регіональної інтеграційної складової, сальдо торгового балансу є позитивним.	"900" та вище
Індекс дисипативної глобальної рівноваги $I^{MP} = E_{\text{міжнар.орг}} + E_{\text{ТНК}} + E_{\text{(інтегр.)}}$		
Не інтегровані	При негативних флуктуаціях глобальної економічної системи довше решти країн вибираються зі стану економічної нестабільності.	"0" - "500"
Частково інтегровані	При негативних флуктуаціях глобальної економічної системи мають відносно незначні тенденції економічної нестабільності.	"500" - "1400"
Інтегровані	При негативних флуктуаціях глобальної економічної системи не відчувають проявів економічної нестабільності або першими виходять з такого стану.	"1400" та вище

Так, наприклад, ефективність взаємодії національної економіки в площині міжнародних фінансових організацій свідчить, що в

категорію відносно ізольованих країн ("0"- "400") потрапили Сінгапур, Пакистан, Росія, Норвегія, Україна, Таїланд, Швеція, Ліван, Чилі, Азербайджан, Туреччина та інші. Дійсно, якщо розглянути історію економічних криз на цих територіях, то саме на ці періоди приходилась допомога від міжнародних фінансових організацій, проте таке втручання мало декларативний характер, разом з цим таке втручання було недостатньо ефективним за рахунок незначних внесків у роботу міжнародних інституцій країнами, що потрапили у дану категорію. Тому ефект від такої взаємодії був короткостроковим та фінансово обтяжливим.

До категорії країн-послідовників "400"- "1000" потрапили Вірменія, Колумбія, Бразилія, Австралія, Півд. Корея, Єгипет, Австрія, Гонконг. У вище зазначених країнах взаємодія носить прагматичний, помірний характер, країни мають тісні зв'язки, проте не мають координуючих функцій. У періоди економічної нестабільності вище зазначені країни завдяки більш тісному співробітництву та внескам були профінансовані як у сфері підтримки інвестиційної привабливості, так і стабілізаційних заходів. Це дало змогу швидше подолати наслідки світової економічної кризи у 2008 році.

До категорії країн-інтеграторів ("1000" та вище) потрапили Китай, Канада, Німеччина, Британія, Мексика, Франція, Японія, Польща, США. Взаємодія цих країн носить координуючий та системоутворюючий характер, країни мають панівне становище у розпорядженні акумульованими ресурсами в рамках сформованих інституцій, це дозволило в період світової економічної кризи утримати макроекономічні показники майже незмінними. Загалом динаміка інтегрального показника індексу дисипативної рівноваги серед аналізованих країн за 2007-2015 рр. представлена на рис. 3.12.

Як свідчить динаміка інтегрального показника індексу дисипативної рівноваги, серед аналізованих країн за 2007-2015 рр. лідерами в авторському індексі є такі країни: США, Франція, Пакистан, Британія, Польща, Росія, Сінгапур, Австралія, Німеччина, Китай, Вірменія, Бразилія. Слід підкреслити, що в результаті апробації авторського індексу дисипативної рівноваги серед аналізованих країн було виявлено результати, які характеризуються новизною.

По-перше, не тільки країни, що мають величезний економічний масштаб діяльності, можуть ефективно взаємодіяти в системі світогосподарських відносин, це наочно демонструють такі країни, як Польща, Вірменія та Сінгапур. Завдяки високому рівню ефективності взаємодії в площині міжнародних фінансових організацій, транснаціональних корпорацій та регіональної інтеграції в періоди негативних флуктуацій глобальної економічної системи ці країни забезпечують собі стабільний розвиток і економічну рівновагу.

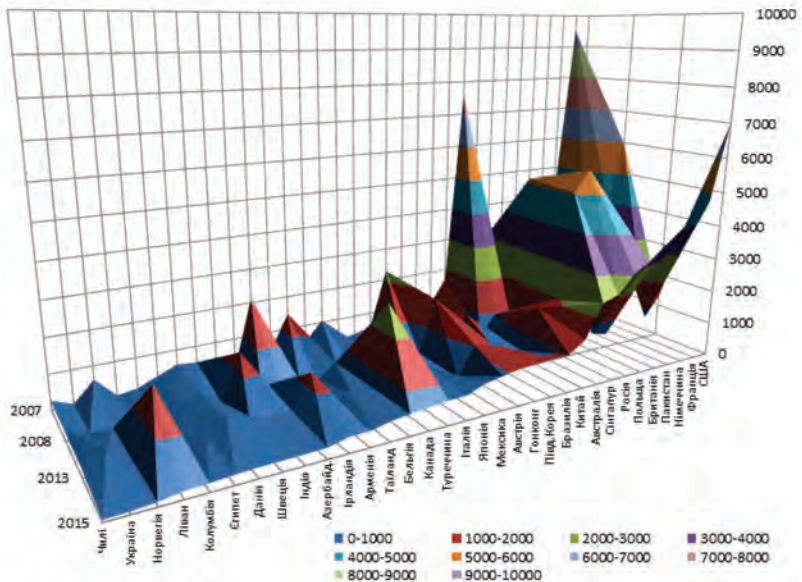

Рис. 3.12. Динаміка інтегрального показника індексу дисипативної рівноваги серед аналізованих країн за 2007-2015 рр.

По-друге, теоретичні опрацювання, що акцентують увагу на значенні розміру країни в міжнародних координатах забезпечення економічної рівноваги, як виявило авторське дослідження, не справляються. Наприклад, Росія, не дивлячись на величезні розміри та природні ресурси, має досить слабкі показники дисипативної рівноваги. Перш за все, динаміка інтегрального показника індексу дисипативної рівноваги Росії за 2007-2015 рр. має відносно

непогані показники, проте слід розуміти, що таке становище пояснюється тісним зв'язком у рамках регіональних інтеграційних процесів, де Росія є країною-гегемоном і для неї інші країни є проторинком збуту. Проте ефективність взаємодії економіки Росії в площині транснаціональних корпорацій є помірною попри високий рівень взаємодії, який ґрунтується на великій кількості філій ТНК на територіях присутності, проте рівень капіталізації є помірним. Така ж ситуація і у взаємодії економіки Росії в площині міжнародних фінансових організацій. Як свідчать новітні дані, така відносна ізоляція спричиняє вагомі збитки економічній рівновазі Росії.

Отже, в ході апробації авторського індексу дисипативної моделі глобальної рівноваги виявлено, що інтеграція країни в інституційну систему глобальної економіки є необхідною умовою існування, а не підступами глобальної геоекономічної боротьби, тому що, як свідчить приклад Росії, міжнародна ізоляція на сьогодні може принести збитки національній економіці не менші, ніж природна катастрофа. А тому виявлення базових сценаріїв розвитку новітньої системи взаємодії суб'єктів забезпечення економічної рівноваги та розробка стратегії інтеграції України до інституційної системи глобальної економіки є необхідною умовою існування.

3.3. Сценарії розвитку новітньої системи взаємодії суб'єктів забезпечення глобальної рівноваги

Забезпечення збалансованого економічного розвитку є центральним завданням державного управління з часів його заснування. Однак існуючі теорії хоча й пояснюють деякі аспекти економічної рівноваги, але не дозволяють втілити в практику ті положення, які мають рекомендаційний характер. В умовах інтенсивного розгортання глобалізації становлення спільної для всіх національних економік системи правил взаємодії є невід'ємною частиною їх розвитку. У таких умовах формується нова парадигма функціонування системи державного управління, яка акцентує увагу на глобальній системі координації міжнародних економічних відносин. Цей процес супроводжується трансформацією сукупності цінностей,

методів, підходів, технічних навичок і засобів, прийнятих в науковому співтоваристві в рамках концепцій економічної рівноваги. Слід зазначити, що на сьогодні формується нова система координації державного управління, яка акцентує увагу на діяльності глобальних акторів, таких як міжнародні організації, транснаціональні корпорації і регіональні інтеграційні угоди. Вище перераховані актори утворюють глобальну систему координації економічної рівноваги, яка дозволяє в певному сенсі країнам, які є частиною такої системи, перебувати в стані умовного збалансованого розвитку.

Разом з цим, сучасна глобальна система координації економічної рівноваги, інтенсивно змінюючись, постійно трансформується і деякі актори замінюють один одного. Таким чином, подальший розвиток глобальної системи координації економічного рівноваги не є очевидним, тим паче в цю систему входять далеко не всі країни світової економіки.

Тому для успішної інтеграції національної економіки в систему глобальних акторів у контексті забезпечення економічної рівноваги виключно важливим завданням є обґрунтування найбільш результативних глобальних інституцій, а також розробка сценаріїв для превентивних заходів з боку національних держав.

Для вирішення цієї проблеми, на нашу думку, доцільним є застосування методики кластерного аналізу, яка дасть змогу визначити, яка кількість країн є інтегрована та за якими параметрами. Проте для застосування кластерного аналізу перш за все потрібно обґрунтувати показники, за якими будуть класифіковані країни світової економіки.

Так, першим показником, що визначає, які саме країни будуть відібрані для авторського аналізу, є внесок у світовий валовий внутрішній продукт. Слід підкреслити, що глобальна економіка на сьогодні дуже залежить від міжнародної торгівлі, оскільки товари, що виробляються на території майже кожної країни, становлять тільки половину від всіх реалізованих, це в свою чергу означає, що економічна нестабільність в одній країні обертається дефіцитом товарів в інших країнах. Крім цього, слід наголосити, що існують аспекти фінансового характеру, що виявляються у негативному впливі девальвації однієї національної валюти на національні

валюти інших країн, як правило країн з частковою конвертацією. Згідно методології Міжнародного Валютного Фонду, на сьогодні існує 193 держави, проте 80% валового внутрішнього продукту виробляється у 20% національних економік. Саме ці двадцять відсотків формують концепції міжнародних економічних відносин, торгові режими та інші аспекти функціонування глобальної економіки.

Так, наприклад, економіка США є найбільшою економікою світу в номінальному вираженні, складаючи не менше чверті світового ВВП останні 50 років. Також вона є однією з найбільш диверсифікованих національних економік світу і утримує лідерство в світовій економіці останні 100 років. Однак з початку 2000-х років унаслідок прискореної глобалізації і зростання економік країн, що розвиваються, її вплив у світовій економіці трохи знизився. Перевагами США є транснаціональні компанії типу "Ford", "General Motors" і "ExxonMobil", а також провідні виробники програмного забезпечення. Загалом розподіл країн за номінальним значенням валового внутрішнього продукту в доларовому вираженні представлений на рис. 3.13.

Як свідчить рисунок, нами було обрано 100 країн, які мають не менше одного відсотка від світового валового внутрішнього продукту. Крім країн, що мають високі відсотки від світового ВВП, нами було обрано також і країни, що розвиваються, проте за своїми демографічними, географічними та іншими факторами, мають статус важливих для функціонування глобальної економіки. Наприклад, якщо згадати про США, то глобалізація спричинила відтік робочих місць в країни з дешевою робочою силою (в 1945 році майже 50% всього світового виробництва припадало на США; в 1990-і роки – лише 25%). Жорстка конкуренція в області технологій з країнами Східної Азії та Європейського Союзу доводять важливість саме країн, що розвиваються [183].

Таким чином, виявивши релевантні країни, обґрунтуємо показники, які дають змогу якісно та кількісно оцінити стан інтеграції країн у глобальну систему координації економічної рівноваги. Першим показником є розподіл країн за номінальним значенням валового внутрішнього продукту в доларовому вираженні на душу населення (розраховано згідно методології МВФ), що представлений на рис. 3.14.

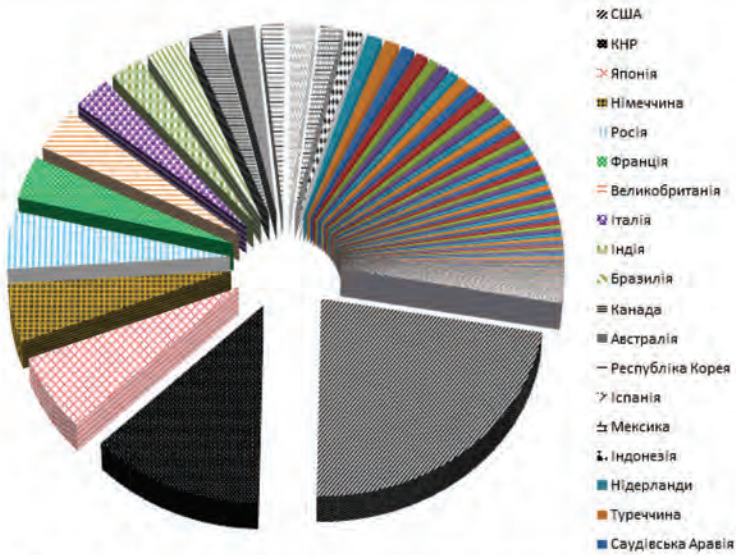

Рис. 3.13. Розподіл країн за номінальним значенням валового внутрішнього продукту в доларовому вираженні (розраховано згідно методології МВФ) [128, 183]

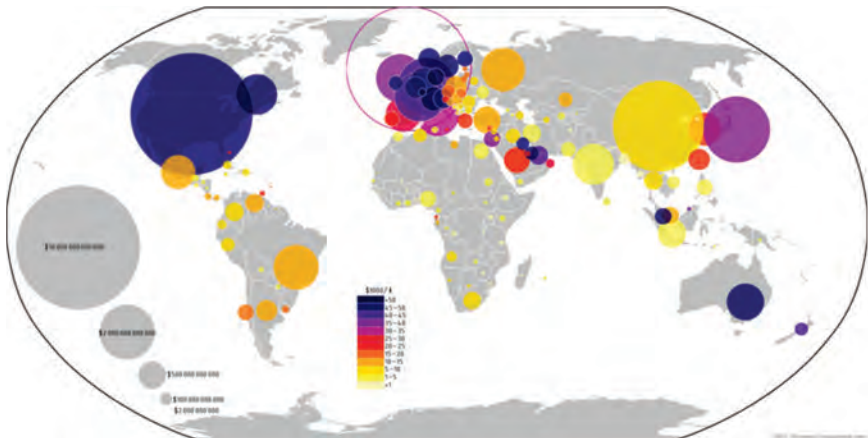

Рис. 3.14. Розподіл країн за номінальним значенням валового внутрішнього продукту в доларовому вираженні на душу населення (розраховано згідно методології МВФ) [128]

Цей показник має значний рівень актуальності, оскільки, як видно з рисунка, не всі країни, що мають високі показники сукупного номінального ВВП, розвиваються без постійних соціальних нестабільностей.

Зв'язок між торгівлею і бідністю є опосередкованим, через зростання доходу на душу населення. Якщо торгівля покращує ріст, чи означає це також, що вона беззастережно зменшує бідність? Це частково залежить від зв'язку між економічним зростанням і бідністю. Дійсно, цілком ймовірно, що матеріальне становище всіх домогосподарств в країні, і тих, що багатші, і тих, що бідніші, поліпшується, якщо країна демонструє стійкий рівень зростання, хоча темп скорочення бідності залежить від того, як зростаюче багатство розподіляється між окремими громадянами (або домогосподарствами). Однак слід підкреслити: як свідчить новітній досвід, зниження або підвищення рівня бідності безпосередньо впливає на економічну стабільність інших країн через посилення міграційних потоків (див. табл. 3.4.).

Як свідчить розподіл держав та залежних територій, наведених у стандарті ISO 3166-1, відсортованих за кількістю населення в порядку убавання за 2015 р., на сьогодні складається дуже небезпечна ситуація, коли країни, які мають найбільші показники кількості населення мають найнижчі показники приросту валового внутрішнього продукту [201, 202].

"Демографічний вибух" і нерівномірність приросту населення призводить до загострення ряду інших проблем: збільшення навантаження на навколишнє середовище (фактор "демографічного тиску"); етнічні проблеми; проблема біженців; проблема урбанізації та ін. Демографічний тиск ускладнює продовольчу та екологічну ситуацію. Розвиток сучасної економіки вимагає територіальних і паливно-сировинних ресурсів. Гострота проблем обумовлена не стільки обмеженістю ресурсів, скільки впливом характеру їх використання на стан навколишнього середовища.

Таблиця 3.4.

Розподіл держав та залежних територій, наведених у стандарті ISO 3166-1, відсортованих за кількістю населення в порядку убубання за 2015 р. [202]

Країна	Кількість населення	% від кількості населення Землі	Країна	Кількість населення	% від кількості населення Землі
КНР	1 375 062 000	19.2%	ПАР	54 956 900	0.76%
Індія	1 284 484 000	17.72%	М'янма	53 897 154	0.74%
США	321 267 000	4.43%	Танзанія	53 470 420	0.74%
Індонезія	257 563 815	3.55%	Рес. Корея	51 431 100	0.71%
Бразилія	203 262 369	2.84%	Колумбія	48 519 000	0.67%
Пакистан	191 796 527	2.65%	Іспанія	46 439 864	0.64%
Нігерія	182 201 962	2.51%	Кенія	46 050 302	0.64%
Бангладеш	160 046 737	2.21%	Аргентина	43 131 966	0.6%
Росія	146 519 759	2.02%	Україна	42 604 968	0.59%
Японія	126 820 000	1.75%	Судан	40 234 882	0.56%
Мексика	121 005 815	1.67%	Алжир	39 666 519	0.55%
Філіппіни	101 562 306	1.39%	Уганда	39 032 383	0.54%
В'єтнам	91 583 000	1.26%	Польща	38 484 000	0.53%
Ефіопія	90 076 012	1.24%	Ірак	36 423 395	0.5%
Єгипет	87 266 579	1.23%	Канада	34 761 000	0.48%
Німеччина	81 174 000	1.12%	Марокко	33 813 000	0.47%
Іран	79 003 827	1.09%	Афганістан	32 526 562	0.45%
Туреччина	78 741 053	1.09%	Сауд. Аравія	31 521 418	0.43%
Конго	77 266 814	1.07%	Перу	31 151 643	0.43%
Таїланд	65 104 000	0.9%	Узбекистан	31 025 500	0.43%
Великобританія	64 767 115	0.89%	Венесуела	30 865 000	0.43%
Франція	64 204 247	0.89%	Малайзія	30 359 388	0.42%
Італія	60 795 612	0.84%	Непал	28 513 700	0.39%

Етнічні проблеми і проблеми біженців викликані невідповідністю між приростом населення в країнах, що розвиваються, і

можливостями щодо задоволення їх соціальних потреб. Наприклад, швидке зростання народонаселення не дозволяє стабілізувати проблему безробіття, ускладнює вирішення проблем освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення та інші. Іншими словами, будь-яка соціально-економічна проблема включає в себе і демографічну. Зупинимось ще на одному аспекті демографічної проблеми. Існує думка, що поряд з "демографічним вибухом" попередніх десятиліть серйозною проблемою стає так званий "міський вибух" (головним чином у результаті прискореної і невпорядкованої урбанізації в країнах, що розвиваються). Міста є найбільшими центрами споживання всіх природних ресурсів – земельних, енергетичних, продовольчих. Дефіцит енергії, сировини і особливо якісної води все більш болісно проявляється в більшості великих міст світу. Також слід відмітити: розподіл країн світової економіки за природним приростом населення також свідчить про досить негативні процеси в глобальній економіці. За цим показником з авторського аналізу можливо вирахувати, яка кількість країн інтегрована до глобальної системи економічної рівноваги [205, 206, 207]. Загалом розподіл країн світової економіки за природним приростом населення в 2015 р. представлений в табл. 3.5.

Таким чином, вище зазначений фактор вкрай важливий для визначення кластерів країн, які долучилися до глобальної системи економічної рівноваги та розробки сценаріїв розвитку інституційної системи глобальної економіки в цілому [207].

Наступний показник, що відіграє значну роль у майбутньому сучасної глобальної системи координації економічної рівноваги – це розподіл країн світової економіки за чисельністю діючих військ. Цей показник важливий, оскільки найбільші армії світу належать далеко не самим заможним країнам і при певних умовах світовий порядок може кардинально змінитись не в кращу сторону.

Так, слід відзначити армію Росії. Її чисельність становить більше 1.000.000 чоловік. Річний бюджет становить 64 мільярди доларів і займає 3 місце в світі за витратами на армію. На озброєнні стоїть 2867 танків, 10720 бронемашин, 2646 самохідних гармат, 2155 буксированих артилерійських гармат, крім того, Росія має найбільшу кількість ядерних боеголовок у світі [210].

Таблиця 3.5.

Розподіл країн світової економіки за природним приростом населення в 2015 р. [202, 206]

Країна	Народжуваність, % (число народжених на 1000 чол.)	Смертність, % (число померлих на 1000 чол.)	Природний приріст (зменшення) населення, ‰	Країна	Народжуваність, % (число народжених на 1000 чол.)	Смертність, % (число померлих на 1000 чол.)	Природний приріст (зменшення) населення, ‰
Нігер	46,12	12,73	33,39	Ємен	31,02	6,45	24,57
Уганда	44,17	10,97	33,2	Гамбія	31,75	7,26	24,49
Малаві	41,8	8,74	33,06	Гана	31,4	7,37	24,03
Бурунді	42,33	9,54	32,79	Мавританія	31,83	8,35	23,48
Малі	45,53	13,22	32,31	Мадагаскар	33,12	9,95	23,17
Замбія	42,46	12,92	29,54	Чад	37,29	14,56	22,73
Ефіопія	37,66	8,52	29,14	Ірак	26,85	4,57	22,28
Сектор Газа	32,2	3,09	29,11	САДР	30,71	8,49	22,22
Танзанія	36,82	8,2	28,62	Судан	30,01	7,87	22,14
Бенін	36,51	8,39	28,12	Зімбабве	32,47	10,62	21,85
Ангола	38,97	11,67	27,3	Габон	34,64	13,13	21,51
Того	34,52	7,43	27,09	Йорданія	25,23	3,8	21,43
Сомалі	40,87	13,91	26,96	ЦАР	35,45	14,11	21,34
Мозамбік	38,83	12,34	26,49	Комори	29,05	7,76	21,29
Сенегал	35,09	8,65	26,44	Кенія	28,27	7	21,27
Камерун	36,58	10,4	26,18	Науру	25,61	5,9	19,71
Екв. Гвінея	33,83	8,39	25,44	Алжир	23,99	4,31	19,68
Руанда	34,61	9,18	25,43	Кот-Д'івуар	29,25	9,67	19,58
Ліберія	35,07	9,9	25,17	Філіппіни	24,24	4,92	19,32
Нігерія	38,03	13,16	24,87	Гвінея-Бісау	33,83	14,54	19,29
Афганістан	38,84	14,12	24,72	Єгипет	23,35	4,77	18,58

Іншим прикладом небезпечної ситуації у новітній глобальній економіці є Північна Корея, яка володіє армією чисельністю 1 106 000 чоловік, а також великою кількістю резервістів (8 200 000 чоловік) станом на 2015 рік. Вона також має велику кількість озброєнь: 5400 танків, 2580 броньованих машин, 1600 самохідних гармат, 3500 буксированих артилерійських гармат, 1600 систем ППО та інше потужне озброєння. Військова повинність в цій державі обов'язкова для всіх, термін служби в армії становить 10 років. У той час, як тоталітарний режим у Північній Кореї побудував велику армію, велика частина її військової техніки вважається застарілою. Проте вони мають ядерні боєприпаси, що в свою чергу становить загрозу стабільності миру в цьому регіоні [210, 211].

Таким чином, на сьогодні склалась така ситуація, що саме країни, які мають негаразди в своїй економіці, що виражаються в бідності, інфляції та недостатньому експорті, мають найбільш потужні армії. Вище зазначене свідчить, що саме країни, які мають значні військові ресурси та не долучені до глобальної системи економічної рівноваги, можуть вирішити свої проблеми шляхом війни як у локальному, так і в регіональному масштабі, тому цей показник має виключне значення у авторському дослідженні. Загалом розподіл країн світової економіки за чисельністю діючих військ представлений в табл. 3.6.

Як вже наголошувалося, для визначення стабільності сценаріїв розвитку сучасної системи координації економічної рівноваги, яке ґрунтується на принципах інтеграції країн світової економіки, нами були обрані національні економіки, які дають 83% світового внутрішнього валового продукту та формують саму систему взаємин у глобальній економіці. Показники, які характеризують стабільність існуючої системи, ми вирішили розбити на класи. По-перше, це показники, які характеризують якості аналізованих національних економік, а по-друге – показники, які висвітлюють характеристики самої глобальної системи координації економічної рівноваги, що зводяться до визначення членства країн в регіональних інтеграційних угодах та міжнародних організаціях, які за способом своєї діяльності є стабілізаторами.

Таблиця 3.6.

Розподіл країн світової економіки за чисельністю діючих військ
[204, 205, 210, 211]

Країна	Діючі війська	Резервні війська	Воснізовані організації	Всього	Діючих військ на 1000 громадян
Китай	2 255 000	800 000	3 969 000	7 024 000	1,71
США	1 369 532	850 000	53 000	2 272 532	4,29
Індія	1 325 000	1 155 000	1 293 300	3 773 300	1,2
КНДР	1 190 000	600 000	187 000	1 977 000	49,03
Росія	1 000 000	2 000 000	519 000	3 519 000	8,39
Респ. Корея	650 000	4 500 000	22 000	5 209 000	14,2
Пакистан	619 000	528 000	302 000	1 449 000	3,72
Іран	523 000	350 000	40 000	913 000	6,55
Туреччина	514 850	380 000	148 700	1 043 550	7,03
В'єтнам	484 000	4 000 000	5 080 000	9 564 000	5,79
Єгипет	443 000	254 000	330 000	1 027 000	5,34
М'янма	375 250	0	0	375 250	7,42
Німеччина	325 000	358 650	40 000	700 150	3,45
Індонезія	316 000	400 000	207 000	923 000	1,26
Таїланд	306 600	200 000	113 700	625 300	4,8
Сирія	296 000	132 500	108 000	536 500	15,89
Тайвань	290 000	1 653 500	22 000	1 965 000	12,7
Бразилія	287 000	1 115 000	385 600	1 787 600	1,55
Франція	259 050	419 000	101 400	779 450	4,27
Японія	239 000	57 899	12 250	309 149	1,88
Італія	230 350	65 200	238 800	534 350	3,42
Колумбія	207 000	0	129 000	336 000	4,66
Еритрея	202 000	250 000	0	452 000	45,9
Сауд. Аравія	199 500	20 000	15 000	234 500	6,8
Марокко	196 300	150 000	13 500	359 800	6,23
Мексика	192 770	300 000	25 000	517 770	1,82
Україна	190 000	700 000	84 900	974 900	2,14
Великобританія	187 970	233 860	0	421 830	3,14
Ефіопія	182 500	0	0	182 500	2,44
Ірак	179 800	0	0	179 800	6,24
Іспанія	177 950	328 500	72 600	579 050	3,49
Греція	177 600	291 000	4 000	472 600	16,6
Ізраїль	168 000	408 000	8 050	584 050	23,9

Отже, до першої групи показників відносяться наступні: членство в Світовій організації торгівлі, за якими країни були поділені на три категорії (засновники СОТ; країни, які приєднались до СОТ; країни, що не приєднались до СОТ), відповідно кількісний вигляд у абсолютний числах – "1", "2", "3"; співробітництво зі Світовим Банком (загальний грошовий оборот у млн дол.); співробітництво з МВФ (загальний грошовий оборот у млн дол.); співробітництво з ОЕСР (млн дол.); співробітництво з ЮНКТАД (млн дол.); співробітництво з НАТО (млн дол.) [211, 215].

До другої групи показників відносяться наступні: відсоток від світового ВВП за номінальним значенням в доларовому вираженні, що дає змогу визначити, наскільки впливові країни приєднались до глобальної системи координації економічної рівноваги (%); показник за номінальним значенням валового внутрішнього продукту в доларовому вираженні на душу населення серед аналізованих країн (тис. дол.); кількість населення (млн чол.), що дає змогу визначити, яка кількість людей відноситься до глобальної системи координації економічної рівноваги; народжуваність, ‰ (число народжених на 1000 чол.); смертність, ‰ (число померлих на 1000 чол.); природний приріст (зменшення) населення (%); чисельність діючих військ (тис. чол.); воєнізовані організації (тис. чол.); діючих військ на 1000 громадян.

За допомогою пакету програми "Statistics7" було скомбіновано вхідні дані для рішення задачі кластерного аналізу, яка полягає в класифікаційній розбивці, що відповідає критерію оптимальності. Мета застосування кластерного аналізу полягає в пошуку існуючих структур. В той же час його дія полягає в привнесенні структур в аналізовані дані. Згідно наукового завдання в якості цільової функції було вибрано правило "Single Linkage" (одиначного зв'язку), згідно якого на першому кроці об'єднуються два найбільш близьких об'єкта, тобто такі, що мають максимальну міру подібності. На наступному кроці до них приєднується об'єкт з максимальною мірою подібності з одним з об'єктів кластера, тобто для його включення в кластер потрібна максимальна схожість лише з одним членом кластера. Метод називають ще методом найближчого сусіда, так як відстань між двома кластерами визначається як відстань між двома найбільш близькими об'єктами в різних кластерах. В якості міри відстані було вибрано 1 – Pearson r (1 мінус коефіцієнт кореляції Пірсона), тому що

представлені дані не можна представити як точки в k -мірному просторі. При вирішенні великої кількості завдань з економіки або соціології об'єкти не можна представити як точки в k -мірному просторі. У цьому випадку доцільно в якості відстані використовувати $1 - \text{Pearson } r$ (1 мінус коефіцієнт кореляції Пірсона).

Таким чином, вище зазначені критерії дають змогу визначити ефективність глобальних інституцій координації економічної рівноваги на основі аналізу кількості та ступеня інтеграції тих чи інших країн. В свою чергу це дає змогу розрахувати сценарії розвитку глобальної системи економічної рівноваги. Загалом результати кластерного аналізу зведені до рис. 3.15.

Таким чином, за допомогою цього методу ми отримали ієрархічну структуру кластерів країн за зазначеними характеристиками, що дозволяє виділити однорідні утворення – "кластери". Як видно з рисунка 3.15., на дистанційному рівні від 0,05 до 0,10 можна виділити чотири кластерних утворення. Перший кластер – це "країни-глобалізатори", що є переважно інноваторами в останні сто років. Характерні риси, що виділяють країни цієї категорії: значний рівень інтеграції у глобальну систему координації економічної рівноваги, тобто значні спільні активи. На першому плані для першого кластеру є передусім велика кількість транснаціональних корпорацій та значні внутрішні витрати на НДДКР у % від ВВП, що говорить про інноваційну направленість цього кластера. За цим показником на першому плані такі країни, як США, Японія та Британія, проте інші країни, що увійшли до першого кластера, мають теж значні показники в цій сфері. Наприклад, Канада співпрацює зі США на різних рівнях, є найважливішим торговим партнером за договором про північноамериканську вільну торгівлю. В свою чергу США мають тісні торгові зв'язки з Японією. Тобто з огляду на торгово-економічні зв'язки країн першого кластера можна зазначити щільний внутрішньокластерний зв'язок майже за всіма порівняльними характеристиками. "Країни-глобалізатори" історично є організаторами сучасних міжнародних фінансових організацій, а також саме в цих країнах найбільша активність транснаціональних корпорацій, ці країни добре інтегровані в сучасну глобальну систему координації економічної рівноваги, що дозволяє уникати економічної нестабільності та криз.

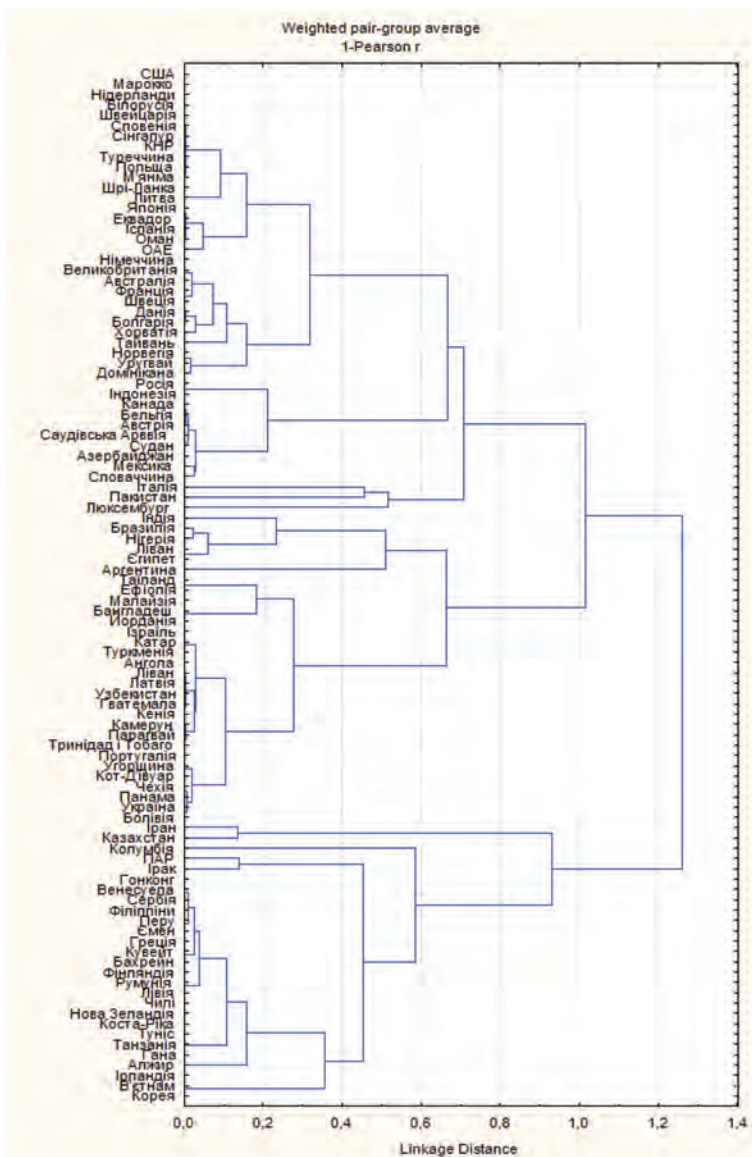

Рис. 3.15. Деревовидна дендограма кластеризації країн за показниками інтеграції до глобальної системи координації економічної рівноваги

Наступна категорія країн – це "країни-послідовники", які хоча і мають значний національний потенціал, частково інтегровані у вище зазначену систему, та в періоди глобальних економічних криз мають значні негаразди у фінансовій та товарній сфері. Найголовніша проблема новітньої глобальної системи координації економічної рівноваги в тому, що, як виявив авторський аналіз, більшість країн другого та третього кластера попри свій внесок у глобальну економіку не мають пропорційного голосу в існуючих міжнародних інституціях, що робить сучасну глобальну систему координації економічної рівноваги досить нестабільною. Яскравими представниками цього кластера є Китай, Індія, Бразилія, Росія. Слід відзначити, що ці країни мають досить потужний воєнний потенціал та імперські стратегії розвитку власних економік, а тому відсутність належної інтеграції цих країн до системи міжнародних організацій та транснаціональних корпорацій є досить небезпечним аспектом.

Наступна категорія країн – це "країни-обстеитери", що за своїми характеристиками не мають або внутрішньої, або зовнішньої можливості приєднатись до новітньої глобальної системи координації економічної рівноваги і відчують найбільший негативний вплив у періоди економічних криз за відсутності інструментів на наднаціональному рівні. Яскравими представниками цього кластера є Бангладеш, Малайзія, Ефіопія, Таїланд, Аргентина, Єгипет, Іран тощо [215]. Слід підкреслити: якщо вище зазначена категорія країн частково долучена до сучасної системи міжнародних організацій та інших інституцій координації економічної рівноваги, то "країни-обстеитери" зовсім не мають змоги долучитись до глобальних інструментів стабілізації економіки, проте, як правило, в країн третього кластера досить великі армії, що виводить на новий рівень сенс поняття "глобальна система координації економічної рівноваги" [212, 213, 214]. В країнах третього кластера економічний баланс забезпечується розвитком сільського господарства, добувної та виробничої промисловості, а також великою кількістю працездатного населення, головними експортними виробами, що включають технічні засоби, транспортні засоби, продовольчі товари та сировину. Саме така сировинна економічна модель розвитку у поєднанні з великою кількістю населення та армії робить сучасний етап розвитку глобальної економіки небезпечно вибуховим. Наприклад, сьогодні зниження цін на нафту є ката-

строфою для країн третього кластера і у поєднанні з відсутністю механізмів стабілізації новітній етап розвитку глобальної економіки в цілому та системи взаємодії суб'єктів забезпечення економічної рівноваги зокрема є неочевидним. Загалом базові сценарії розвитку новітньої системи взаємодії суб'єктів забезпечення економічної рівноваги представлені на рис. 3.16.

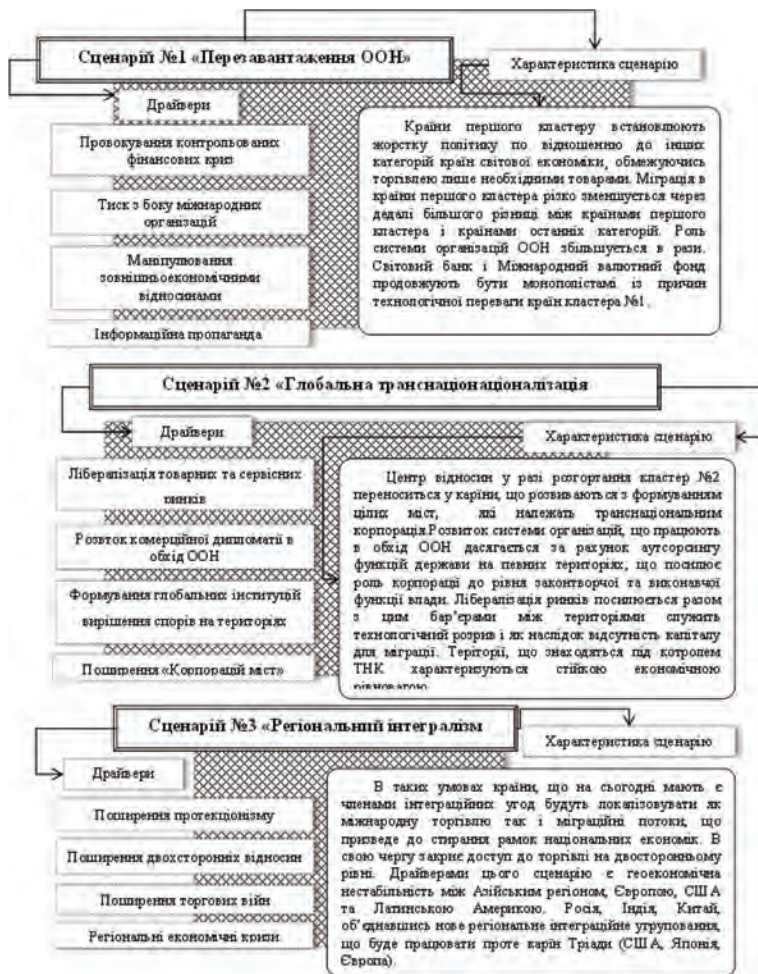

Рис. 3.16. Базові сценарії розвитку новітньої системи взаємодії суб'єктів забезпечення економічної рівноваги

Перший сценарій розвитку глобальної системи координації економічної рівноваги "Перезавантаження ООН" базується на посиленні ролі Організації Об'єднаних Націй та інших інституцій, що є похідними від ООН. Справа в тому, що сучасна система координації економічної рівноваги заснована, фінансується та керується незначною кількістю країн, що мають глобальну владу на фінансових ринках та інших сферах. Однак авторський аналіз дає змогу стверджувати, що система організацій ООН на сьогодні знаходиться в ситуації занепаду, бо конфлікти, спровоковані на території України, Грузії, Лівії, Сирії та інших країн не вирішуються за допомогою такого інструменту, як Організація Об'єднаних Націй. Суть цього сценарію полягає в тому, що ООН буде реформатована та доповнена новими членами, що мають змогу координувати ситуацію в регіональних масштабах. На нашу думку, слабкість ООН полягає в тому, що, наприклад, такі країни, як Китай, Індія, Бразилія, Казахстан не мають належної частки влади та компетенцій у системі Організацій Світового Банку, Міжнародного Валютного Фонду, їх валюти, попри вражаючі показники ВВП, є частково конвертованими, тобто значення цих країн є заниженим з боку існуючих глобальних інституцій координації економічної рівноваги. А тому новітня система не здатна ефективно працювати без цих країн. Таким чином, долучення економік-гігантів до функцій резервних валют, глобальних позик та координації військових процесів виведе на новий рівень саме глобальну систему координації економічної рівноваги та зробить країни, що долучились до неї, процвітаючими на довгі роки. Проте в цьому сценарії є і негативні сторони: не всі країни світової економіки, які мають бажання приєднатись, будуть інтегровані в умовах жорсткої конкуренції. Основними драйверами цього сценарію є інформаційна пропаганда, інтенсифікація фінансових криз в країнах, що не належать до нової глобальної системи координації економічної рівноваги. Цей сценарій на сьогодні є одним із вірогідних тому, що зближення Китаю та США тягне за собою величезні наслідки для інших країн світу. Інтеграція китайської економіки до так званої системи країн "Триади" обернеться новим світовим порядком, що на довгі роки змінить геоекономічний ландшафт глобальної

економіки. В таких умовах Організація Об'єднаних Націй стане основним механізмом як взаємодії, так і координації майже всіх аспектів міжнародних економічних відносин [209].

Другий сценарій, який є не менш вірогідним, називається "Інституційний транснаціоналізм". Суть цього сценарію полягає в тому, що за останні двадцять років транснаціональні корпорації стали головним суб'єктом як в національних комерційних відносинах, так і на міжнародних ринках. Накопичений неймовірний транснаціональний капітал, що не підконтрольний жодній з існуючих міжнародних інституцій, уже сьогодні формує розгалужену систему міжнародних правових, дослідницьких та інших інституцій, що є спілками або неформальними об'єднаннями і контролюються тільки сукупністю корпорацій, що їх утворили [211]. В майбутньому цей процес посилиться, корпорації почнуть відігравати куди більшу роль, ніж національний уряд та міжнародні організації, на основі побудови цілих дослідницьких міст, в який працівники будуть жити та працювати одночасно. Більш чітка організація та ефективність залучення коштів дасть змогу корпораціям проникати в нові сфери суспільного життя. Так, наприклад, аутсортинг правоохоронних, фіскальних та інших функцій майбутні корпорації будуть реалізовувати легально, бо на території присутності стануть повноправними господарями. Вже сьогодні деякі корпорації скуповують острівні території, на яких діють свої правила та закони, що можуть відрізнитись від національних [212]. Основними драйверами цього процесу будуть розвиток ліберальних територій, які стануть осередками нової формації когнітарних відносин, які будуть за своїми якісними характеристиками набагато ефективніші за дії національних урядів. В таких умовах для виживання національних економік інтеграція повинна приймати вектор неурядових організацій, спілок та об'єднань, що дасть змогу брати хоч якусь участь у процесі становлення нової системи координації економічної рівноваги в глобальній економіці [213]. Однак у цього сценарію, також є свої недоліки. На нашу думку, території, підконтрольні корпораціям, де громадяни будуть жити набагато ліпше, будуть постійно конфліктувати з національними урядами, в яких рівень життя буде на рівень нижче. В таких умовах, як і в першому

сценарії, розшарування між бідними та багатими буде зростати за рахунок стрімкого розвитку технологій, а інтеграція країн з низьким технологічним рівнем буде просто недоцільною [214].

Третій базовий сценарій "Глобальний регіоналізм" базується на негативному розвитку глобальної економіки, що буде відбуватись за сценарієм локальних війн та економічних депресій. В таких умовах країни, що на сьогодні є членами інтеграційних угод, будуть локалізувати як міжнародну торгівлю, так і міграційні потоки, що призведе до стирання рамок національних економік. В свою чергу це закряє доступ до торгівлі на двосторонньому рівні. Драйверами цього сценарію є геоекономічна нестабільність між Азійським регіоном, Європою, США та Латинською Америкою. Росія, Індія, Китай, об'єднавшись у нове регіональне інтеграційне угруповання, будуть працювати проти країн Тріади (США, Японія, Європа). Світ стане знову двополярним, проте перевага буде на стороні Азії, де постане власна валюта, яка буде розповсюджена на всій території регіонального об'єднання за зразком Радянського Союзу. Світ зануриться у нову холодну війну, де протистояння відбуватиметься на територіях країн, що з якихось причин не приєднались до тієї чи іншої сторони [215]. В таких умовах регіональна складова буде визначати не тільки якість та ефективність стабілізаційної політики, а й існування самої країни. Драйверами розгортання такого сценарію є подальший розвиток протекціонізму між країнами Європейського Союзу та країнами Азії, або ж об'єднання в єдиний валютний Союз країн з населенням більше 2 мільярдів [216].

Отже, в процесі розробки базових сценаріїв розвитку новітньої системи взаємодії суб'єктів забезпечення економічної рівноваги на основі кластерного аналізу виявлено основні суб'єкти впливу на новітню глобальну систему координації економічної рівноваги та запропоновано положення, які характеризуються значним рівнем новизни. Слід відзначити: в процесі авторського аналізу обґрунтовано, що новітня глобальна система координації економічної рівноваги є механізмом, який не усталився та постійно трансформується. Ці трансформації пов'язані перш за все за трьома вимірами новітніх міжнародних економічних відносин: діяльністю міжнародних фінансових організацій, транснаціональних корпорацій та регіональних

інтеграційних угруповань. На основі авторського аналізу було обґрунтовано та удосконалено класифікацію країн світової економіки за ознаками інтеграції до глобальної системи економічної рівноваги та виявлено наступні категорії країн: "країни-глобалізатори", які історично є організаторами сучасних міжнародних фінансових організацій, а також саме в цих країнах найбільша активність транснаціональних корпорацій, ці країни добре інтегровані в сучасну глобальну систему координації економічної рівноваги, що дозволяє уникати економічної нестабільності та криз. Наступна категорія країн – це "країни-послідовники", які хоча й мають значний національний потенціал, частково інтегровані у вище зазначену систему, та в періоди глобальних економічних криз мають значні негаразди у фінансовій та товарній сфері. Третя категорія країн – це "країни-обстейтери", що за своїми характеристиками не мають або внутрішньої, або зовнішньої можливості приєднатись до новітньої глобальної системи координації економічної рівноваги, тому відчують найбільший негативний вплив у періоди економічних криз за відсутності інструментів на наднаціональному рівні. Також на основі авторського кластерного аналізу було розраховано базові сценарії розвитку новітньої системи взаємодії суб'єктів забезпечення економічної рівноваги, які дають змогу сформувати превентивні дії при формуванні національної стратегії інтеграції країни до світового інституційного простору. А тому розробка пріоритетних інструментів взаємодії України в контексті забезпечення інтеграції до світової спільноти координації економічної рівноваги має значний науковий та практичний потенціал.

ВИСНОВКИ

На початку XXI ст. визначилися стійкі тенденції, які характеризують перетворення підходів до державного управління макроекономічними процесами на засадах глобальної інституційної системи координації економічної рівноваги. В умовах інтенсивної перебудови суспільно-економічних відносин економічна рівновага – це продукт глобальних процесів, який ґрунтується насамперед на задоволеності ключових акторів глобальної економічної системи. Однак слід додати, що просто задоволеність не забезпечує збалансований розвиток і рівновагу, оскільки теоретичні опрацювання стикаються зі значними емпіричними обмеженнями. По-перше, це антропогенний матеріальний баланс і система антропогенних впливів, адже ще В. І. Вернадський прирівняв перетворюючу діяльність людства до геологічних переворотів малого масштабу. Нині ці масштаби багаторазово зросли, їх тепер ніяк не можна вважати малими. По-друге, це когнітивно-інформаційна складова, яка розкриває сутність розвитку як ноосферного феномена. Весь спектр перерахованих складових і формує глобальну економічну рівновагу, похідними від якої є регіональна та національна економічні рівноваги.

В свою чергу вище зазначені аспекти проявляються у зростаючій кількості недержавних суб'єктів економіки і політики, які все більше беруть на себе низку функцій, що раніше виконувалися державою. Господарська політика окремих держав перестає бути суверенною, перебуваючи під дедалі більшим впливом ситуації на світовому ринку. Глобальна система комунікацій маргіналізує роль держави на інформаційному полі, робить практично неможливим урядовий контроль за потоками інформації. Держава в прийнятті рішень все частіше покладається на експертизу приватного бізнесу та неурядових організацій, які мають по ряду питань більше інформації, ніж держструктури. Таким чином, на нашу думку, на сьогодні незалежно від статусу країни в глобальному середовищі формуються нові моделі відносин у системі "суспільство-уряд", в якій управління за принципом "зверху вниз" характеризується низькою результативністю. Однак стверджувати, що інформати-

зачія сприяє розвитку і соціального плюралізму і демократії теж не варто. Інформатизація буде сприяти реалізації комп'ютерного контролю за кожним суб'єктом інформаційного простору. Однак цей контроль будуть здійснювати не державні органи влади, а приватні підприємства та корпорації у сфері інформаційних технологій. Внаслідок цього держава як орган контролю втрачає свої функції. Яскравим прикладом може слугувати революція в Єгипті, яка була організована через громадські мережеві сервіси і стартувала через створення антиурядових груп у Facebook, де організатори закликали до активних дій.

Таким чином, слід підкреслити, що вище перераховані чинники докорінно перебудовують соціально-економічні зв'язки в національних економіках, змінюючи саме розуміння цивілізаційної парадигми. Слід констатувати факт переходу частини країн світової економіки на нову соціально-економічну формацію, однак це важко назвати постіндустріальним суспільством, адже більшість правил і механізмів його функціонування в сучасному світовому господарстві не спрацьовують. Ця теза обґрунтовується насамперед невідповідністю теорій постіндустріалізму та емпіричними векторами розвитку країн світової економіки. В сучасних та класичних теоріях постіндустріалізму вважається, що основним засобом виробництва є кваліфікація працівників. У цьому розумінні засоби виробництва належать самому працівникові, тому цінність співробітників для компанії різко зростає. Однак на сьогоднішній день, як і в індустріальному суспільстві, основою якого були пролетарії, в сучасному суспільстві цей клас переродився у так званих "когнітаріїв".

Також на основі аналізу напрямів глобалізації, які є базовими по відношенню до функціональних сфер державного управління економічною рівновагою, було виявлено зміст провідних тенденцій у трансформаціях державного управління: по-перше, це інформатизація світогосподарського розвитку, що проявляється в політиці та процесах, спрямованих на побудову та розвиток телекомунікаційної інфраструктури, що об'єднує територіально розподілені інформаційні ресурси. У результаті інформатизації на новий рівень піднімаються наукові дослідження і розробки, виробництво, управ-

ління, всі сфери соціального життя суспільства, якісно змінюються параметри економічного зростання. По-друге, це інноваційна складова світогосподарського розвитку. Глобалізація інноваційних процесів всіх рівнів сприяла небаченому розповсюдженню в світі неоліберальної економічної доктрини, яка ставить вільний ринковий обмін в основу всіх людських відносин, абсолютно лібералізує економічне життя, звільнює капітал від контролю держави та суспільства. По-третє, це фінансова складова світогосподарського розвитку. Процес фінансової глобалізації є наслідком і невід'ємною складовою частиною процесу глобалізації і веде до створення нових відносин з формування зобов'язань та перерозподілу активів на міжнародних ринках грошей, капіталу та валюти з небаченою до цього швидкістю. По-четверте, це політична інституціоналізація світогосподарського розвитку, що виражається насамперед у розширенні кола економічних суб'єктів, на запити яких змушені реагувати як національні уряди, так і міжнародні організації. По-п'яте, це транснаціоналізація світогосподарського розвитку. Сьогодні глобальні ТНК формують фінансовий центр економіки, який глобально впливає на функціонування і розвиток світового виробництва продуктів, послуг, знань, інформації, інтелектуального капіталу, глобального ринку робочої сили. Нову економіку кінця ХХ і початку ХХІ століття приводить у рух конкурентна боротьба між глобальними ТНК, а також інноваційні методи боротьби за створення нових конкурентних переваг.

В процесі аналізу меж застосування сучасних концепцій державної антициклічної політики за рівнями економічної системи було обґрунтовано, що на сьогодні класичні теоретичні та аналітичні концепції акцентують увагу на національному рівні антициклічної політики, проте, як свідчать вище зазначені факти, світогосподарські зв'язки мають тенденцію до стрімкої трансформації суспільно-економічних відносин і світ дуже змінився за роки формування нового світового порядку після Другої світової війни. Наявні механізми реагування на економічні кризи були розроблені ще в період формування післявоєнної системи міжнародних економічних відносин, проте з того часу пройшло 70 років, інструменти, якими по інерції користуються країни світової економіки,

застаріли. На основі авторського аналізу можна стверджувати, що вихід з економічної кризи за допомогою фіскальної і монетарної політики у багатьох випадках неможливий. На сьогодні більш дієвими інструментами антициклічної політики є рівень наддержавної регламентації антикризових дій, що формується в регіональних інтеграційних угрупованнях, та рівень глобальної регламентації антициклічної політики, що реалізується міжнародними фінансовими та іншими організаціями. Проте інституційна система глобального реагування на економічні кризи зокрема та циклічність економічного розвитку в цілому має досить фрагментарний характер.

Іншим важливим висновком монографії є обґрунтування впливу ТНК на державне управління економічною рівновагою в результаті детального аналізу приймаючих країн, що продемонстрували значний кореляційний зв'язок між ростом транснаціоналізації їхніх економік за рахунок іноземних транснаціональних корпорацій та зменшенням проблем досягнення економічної рівноваги. Так, слід підкреслити, що в цих країнах загальною практикою, яка їх об'єднувала, була дуже висока активність соціального характеру з боку транснаціональних корпорацій, що виражається у наступних інструментах. По-перше, це підвищення інституційно-інфраструктурного забезпечення на територіях присутності. Так при збільшенні транснаціонального капіталу на територіях присутності корпорації в якомусь сенсі коригують фінансову, інвестиційну та інші види інфраструктури під свої потреби, тим самим інтегруючи країни до світового торгового простору і вирішуючи проблеми економічної рівноваги. Найважливішою характерною рисою інфраструктури діяльності транснаціональних корпорацій на територіях присутності як економічної категорії є її значення для створення загальних умов процесу відтворення. Розвиток інфраструктури транснаціональних корпорацій сприяє зниженню витрат виробництва через зростання продуктивності праці, в першу чергу, на окремих підприємствах, які користуються її послугами, а потім в економіці в цілому. В умовах становлення ринкових відносин виникає необхідність організаційного забезпечення товароруху, взаємного пошуку один одного продавцями і покупцями, налагодження

господарських зв'язків між підприємствами, руху ресурсних потоків. По-друге, це розвиток на територіях присутності таких інструментів, як соціальна корпоративна відповідальність, що спрямована на отримання вигоди, але комерційна вигода в процесі соціального інвестування відрізняється від вигоди при традиційному інвестуванні. З'являється варіативність параметрів виміру, тобто вона або важко прораховується, або не буде отримана в найближчому періоді.

Таким чином, новітні умови функціонування економічних систем та міжнародні економічні відносини зумовили необхідність докорінно змінити парадигму державного управління економічними процесами на національному рівні. Врахування вище зазначених рекомендацій та авторських положень дає змогу не тільки підвищити ефективність управління макроекономічними процесами в Україні, а й змінити самі механізми державного управління економічними процесами, які досить часто не спрацьовують через застарілість. Новітня економічна ситуація в Україні має досить значну інституційну деформацію якраз з причин неврахування аменсалістичних властивостей сучасної економіки та дисипативних рис новітньої глобальної економічної системи. Тому врахування в практиці державного управління економічними процесами авторських рекомендацій, на нашу думку, значно прискорить інтеграцію України в інституційну систему глобальної економіки та сприятиме досягненню економічної рівноваги.

Список використаних джерел

1. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting / D. Bell. – N. Y., 1973. – 234 p.
2. Boes, Mathias (2001) 'Migration und internationale Ungleichheit: Zur Restrukturierung von Mitgliedschaft in Nationalstaaten und Weltregionen am Beispiel der USA und Deutschlands', in Jutta Allmendinger (ed.) Gute Gesellschaft? Verhandlungen des 30. Kongresses der Deutschen Gesellschaft für Soziologie in Köln 2000, pp. 602–617. Opladen: Leske und Budrich.
3. Breen, Richard and Rottman, David B. (1998) 'Is the National State the Appropriate Geographical Unit for Class Analysis?', *Sociology* 32(1): 1–21.
4. Graham, M. Warped geographies of development: The Internet and theories of economic development. *Geogr. Compass* 2008, 2, 771–789.
5. Pareto, Vilfredo. *Cours d'économie politique*, v. 12, Lausanne. – P., 1896. – 97 c.
6. Polanyi K. The self-regulating market and the fictitious commodities: labor, land and money / K. Polanyi // *The Great Transformation*. – N.Y.: Farrar&Rinehart, Inc., 1944. – P. 68-76.
7. Randeria, Shalini (2003) 'Cunning States and Unaccountable International Institutions: Legal Plurality, Social Movements and Rights of Local Communities to Common Property Resources', *European Journal of Sociology* 44(1): 1–27.
8. Schulzinger Robert D. The Wise Men of Foreign Affairs: The History of the Council on Foreign Relations / Robert D. Schulzinger // Columbia University Press. – N. Y. – 1984 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: https://webpace.utexas.edu/hcleaver/www/357L/357Lsum_s2_Schulzinger.
9. World Investment Report 2011. Non-Equity Modes of International Production and Development. – UNCTAD, UN : New York, Geneva, 2011. – 374 p.
10. World Migration Report 2011. Communicating Effectively about Migration. –International Organization for Migration, 2012. – 160 p.
11. Zhao, Yanlan. 2007. "On Problems in Agriculture Informatization in the New Situation and Countermeasures." *Sci/Tech Information Development & Economy* 32:pp 84.
12. Zuhayr Mikdashi, William C. Hunter. *Regulating the Financial Sector in the Era of Globalization: Perspectives from Political Economy and Management* / Zuhayr Mikdashi, William C. Hunter. 2014. – 326 p. – (World economy). – 1000 экз. – ISBN 1403906262.
13. Азарова Т. В. Стратегії розвитку транснаціональних корпорацій в контексті підвищення міжнародної конкурентоспроможності країн [Електронний ресурс] / Т.В. Азарова, В.І. Охота. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pips/2011_1/tom1/004.pdf.

14. Антоненко О. І. Деякі тенденції розвитку транснаціональних корпорацій в Україні [Електронний ресурс] / О. І. Антоненко, О. А. Чурилова. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/fk_d/2011_1/part3/56.pdf.

15. Барр Р. Политическая экономия: пер. с фр. / Р. Барр // Собр. соч. В 2 т. – М.: Междунар. отношения, 1994. – Т. 2. – 749 с.

16. Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии / Л. Вальрас. – М.: Изограф, 2000. – 448 с.

17. Газізуллін І. Експерти про транснаціональні корпорації в Україні. Вітчизняна економіка не уникне впливу ТНК, але уряд може регулювати рівень їхньої присутності [Електронний ресурс] / Ільдар Газізуллін // Тиждень. – 2013. – 26 березня. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Economics/74635>].

18. Геоелекономічні сценарії розвитку і Україна : монографія / М. З. Згуровський, Ю. М. Пахомов, А. С. Філіпенко та ін. – К.: ВЦ "Академія", 2010. – 328 с.

19. Гордеев С.С. Устойчивость как свойство экономических систем / С. Гордеев // Известия ИГЭА. 2010. № 3. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/ustoychivost-kak-svoystvoekonomicheskikh-sistem>.

20. Гринспен А. Эпоха потрясений: Проблемы и перспективы мировой финансовой системы / пер. с англ. – 3-е изд. – М.: ООО "Юнайтед Пресс", 2010. – С. 69.

21. Данильченко А.В., Калинин Д.С. Теоретические основы транснационализации страны и предприятия // Беларусь и мировые экономические процессы: сб. науч. ст. Вып. 8 / редкол.: А.В. Данильченко (пред.) [и др.]. – Минск: БГУ, 2011. – 195 с. Режим доступа: <http://www.bs.u.by/Cache/pdf/402003.pdf>.

22. Інформаційний портал. Доповідь Д. Гелбрейта "Кризис глобализации" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.g-reforms.ru/indexpub124.htm>

23. Інформаційний портал. У тіні глобалізації. Автор: Дж. Стігліц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.g-reforms.ru/indexpub216.htm>

24. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. – М.: ГелиосАРВ, 2002. – 352 с.

25. Козак Ю.Г. Міжнародна економіка : навч. посібник / Ю. Г. Козак, Н. С. Логвінова. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 1118 с.

26. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения: Избр. тр. – М.: Экономика, 2002. – 767 с.

27. Лук'яненко Д.Г., Павловська О.Д. Глобальна економіка: дискредитація стандартів розвитку // Ринок цінних паперів України. – 2008. – № 11–12.
28. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. В 2 т. – М.: Республика, 1993. – 400 с.
29. Мальтус Т. Опыт закона о народонаселении [Электронный ресурс] / Т. Мальтус. – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/maltus/maltus.html>
30. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Том второй, книга 2: процесс производства капитала. – М. : Политиздат, 1983. – 383 с.
31. Медоуз Д., Медоуз Д., Рандерс Й. Пределы роста. 30 лет спустя [Электронный ресурс] / Д. Медоуз. – Режим доступа: http://ecorussia.info/ru/ecopedia/donella-medouz-predely-rosta#paragraph_3503.
32. Милль Дж. С. Основы политической экономии: пер. с англ. / Дж. С. Милль // Собр. соч. в 3 т. – М.: Прогресс, 1980. – Т. 2. – 480 с.
33. Міграційний рух населення України: [Електронний ресурс] // Державний комітет статистики України. – 2013. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
34. Міжнародні економічні відносини. Система регулювання міжнародних економічних відносин / А. С. Філіпенко, І. В. Бураковський, В. С. Будкін та ін. – К. : Либідь, 2009.
35. Нижегородцев Р.М. Неравновесная динамика макросистем и механизмы преодоления мирового кризиса. – Новочеркасск: НОК, 2011. – 100 с.
36. Нобелевская премия по экономике 2011 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2011/.
37. Нобелевская премия по экономике 2013 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2013/.
38. Офіційний сайт Банку міжнародних розрахунків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bis.org/statistics/index.htm>.
39. Офіційний сайт Бостонської консалтингової групи BCG [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bcgperspectives.com/content/articles>.
40. Попов А.И. Экономическая теория: учебник для вузов. 4-е изд. – СПб.: Питер, 2006. – 544 с.
41. Прогноз и моделирование кризисов и мировой динамики / Отв. ред. А. А. Акаев, А. В. Коротаев, Г. Г. Малинецкий. – М.: Издательство ЛКИ/URSS, 2010. – С.234–248.

42. Резнікова Н., Відякіна М. Сучасна фінансова криза в деструктивних вимірах інвестиційного прагматизму // Вісник НБУ. – 2010. – травень. – С. 25.

43. Рейтинг найбільших компаній світу у 2012 році "FT Global 500 2012. Financial Times [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ft.com/cms>.

44. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения / Д. Рикардо / Собр. соч. в 5 т. – М.: Госполитиздат, 1995. – Т. 1. – 360 с.

45. Рогач О. І. Транснаціональні корпорації у світовому господарстві : монографія / О. І. Рогач. – К. : ВЦ "Київський університет", 2006. – 150 с.

46. Родіонов П. Ю. Еволюція та значення інформації у контексті розвитку світової економічної системи [Електронний ресурс] / П. Ю. Родіонов // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки . – 2013. – Вип. 3. – С. 34-39. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vchtei_2013_3_7.pdf.

47. Росту В. В. Стадии экономического роста / Пер. с англ. Марченко В. П. – Нью-Йорк : Прегер, 1961. – 238 с.

48. Сазонець О.М. Інформатизація світогосподарського розвитку: Навчальний посібник / Сазонець О. М. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 240 с.

49. Сазонець І.Л. Генералізація транснаціоналізаційних трансформацій в контексті розвитку міжнародної торгівлі // Вісник національного університету водного господарства та природокористування. Серія Економічні науки. – Рівне, 2013. – Випуск 3(63).

50. Сазонець І.Л. Реалізація економічної політики ТНК методами прямого інвестування // Актуальні проблеми економіки, 2013. – № 8(146). – С. 15-24.

51. Самуельсон П. Экономика / П. Самуельсон // Собр. соч.: в 2 т. – М.: МПП Алгон ВНИИСИ, 1992. – Т. 2. – 413 с.

52. Світовий банк. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.TOTL.IN>.

53. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Изд-во "Соцэкгиз", 1962. – 684 с.

54. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М. : Директмедиа Паблішинг, 2008. – 665 с.

55. Сорос Д. Эпоха ошибок. Мир на пороге глобального кризиса/ Д. Сорос. – Издательство: Юнайтед Пресс (2014). – 435 с. – ISBN 978-5-904522-47.

56. Стукало Н.В. Оцінювання стану розвитку фінансової глобалізації: особливості для України // Міжнародна економічна політика. – Випуск 4. – 2006. – с. 81-100 / [Електронний ресурс]. – Доступно з: <http://www.kneu.kiev.ua/journal/ukr/article/2006_1_Stukalo_ukr.pdf>.

57. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Элвин Тоффлер; [пер. с англ.]. – М.: ООО "Издательство АСТ"; ЗАО НПП "Ермак", 2003. – 669 с. – (Philosophy).

58. Тоффлер, Э., Тоффлер, Х. Революционное богатство = Revolutionary Wealth, 2006. – М.: АСТ, 2007. – 576 с. – (Philosophy). – 5000 экз. – ISBN 978-5-17-044872-2.

59. Філіпенко А. С. Політика міжнародного сприяння економічному розвитку / А.С. Філіпенко // Вісник ОНУ імені І.І. Мечнікова. 2012. Т.17. – С. 81-90.

60. Фоменко А. В. Сучасні вимоги до професійної компетентності майбутнього ІТ фахівця у світлі розвитку та впровадження інформаційних технологій в Україні [Електронний ресурс] / А. В. Фоменко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2013. – № 18(1). – С. 206-216. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vlup_2013_18\(1\)_28.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vlup_2013_18(1)_28.pdf).

61. Цибульська Л. О. Роль інформаційних технологій у національному та світовому розвитку [Електронний ресурс] / Л. О. Цибульська // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Комп'ютерні технології . – 2012. – Т. 191, Вип. 179. – С. 136-139. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npchduct_2012_191_179_24.pdf.

62. Чемшит О. О. Наддержавний рівень політичного правління: "новий світовий порядок" / О. О. Чемшит. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://otherreferats.allbest.ru/political/00292834.html>. 12.

63. Черняк О. Р. Тенденції розвитку кіберзагроз у світовому інформаційному просторі [Електронний ресурс] / О. Р. Черняк, О. В. Федулов // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони . – 2014. – № 1. – С. 155-158. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/sitsbo_2014_1_32.pdf.

64. Шепелев М. А. Політична система мондіалізму як нова реальність глобального світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2005/44-31-20.pdf>.

65. Шмелев В., Хмыз О. Глобализация мировых валютно-финансовых рынков. Монография / В.Шмелев, О.Хмыз. – Издательство: Проспект (2014) ISBN 978-5-392-01046-2; 210 с.

66. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. – М. : Директмедиа Паблшинг, 2008. – 401 с.

67. Якубовський С.О. Транснаціональні корпорації: особливості інвестиційної діяльності / за ред. Якубовського С.О., Козака Ю.Г., Логвінової Н.С. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 472 с.

68. Якунин В.И., Сулакшин С.С., Багдасарян В.Э., Кара-Мурза С.Г., Деева М.А., Сафонова Ю.А. Постиндустриализм. Опыт критического анализа. – М.: Научный эксперт, 2012. – С. 288. – ISBN 978 5 91290 163 8.

69. Рокоча В. В. Економічні інтереси та цінності як системоутворюючий елемент національної економічної безпеки [Електронний ресурс] / В. В. Рокоча // Вчені записки університету "КРОК". Серія : Економіка. – 2014. – Вип. 36. – С. 28-36.

70. Статистика макроекономічних показників за країнами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.media-stat.admin.ch/maps/profile/data/235/de/pdf/Regionalportraits-2014-Kantone.pdf>.

71. Блауг М. Жугляр, Клемент // 100 великих економістів до Кейнса = Great Economists before Keynes: An introduction to the lives & works of one hundred great economists of the past. – СПб.: Економікус, 2008. – С. 107-108. – 352 с.

72. Перкінс Дж. Тайная история американской империи: Экономические убийцы и правда о глобальной коррупции / Джон Перкінс; Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 445 с.

73. Азроянц Э.А. Глобализация: катастрофа или путь к развитию? Современные тенденции мирового развития и политические амбиции. – М.: Издательский дом "Новый век", 2002. – 416 с.

74. Эрик С. Райнерт. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными / пер. с англ. Н. Автономовой; под ред. В. Автомова. Серия "Экономическая теория". – М.: НИУ ВШЭ, 2011. – ISBN 978-5-7598-0816-9. – 384 с.

75. Маркс К. Экономико-философские рукописи 1844 года. В сб.: Маркс К. и Энгельс Ф. Из ранних произведений. – М.: Госполитиздат, 1956. – 689 с. – С. 517–642.

76. Спенсер Г. Надлежащие границы государственной власти (The Proper Sphere of Government, 1843). – Режим доступу: <http://www.webcitation.org/65BBsOrOv>

77. Хикс Дж. Р. Стоимость и капитал [Текст] / Дж. Р. Хикс; пер. с англ.; общ. ред. и вст. стр. Р. М. Энтова. – М.: Прогресс, 1988. – 191 с.

78. Simon Kuznetz. Jewish Economies: Development and Migration in America and Beyond. – Transaction Publishers, 2011. – Vol. I. – P. xix. – ISBN 1412842115.

79. Блауг М. Робинсон, Джоан // 100 великих економістів после Кейнса = Great Economists since Keynes: An introduction to the lives & works of one hundred great economists of the past. – СПб.: Економікус, 2009. – С. 243-247. – 384 с.

80. Блауг М. Хансен, Элвин Х. // 100 великих економістів после Кейнса = Great Economists since Keynes: An introduction to the lives & works of one hundred great economists of the past. – СПб.: Економікус, 2009. – С. 337-340. – 384 с.

81. Илларионов А. Фридман и Россия: Судьба великого экономиста как ответ на вопрос, почему одни страны процветают, а другие приходят в упадок // Публикации Института Катона. – 18.11.2007 г.

82. Альфред Маршалл. Головні принципи економіки. London: Macmillan and Co., Ltd. 1890 – Режим доступу: <http://www.econlib.org/library/Marshall/marP.html>.

83. Людвиг фон Мизес. Мой вклад в экономическую теорию. – Режим доступу: <http://www.inliberty.ru/library/173-moy-vklad-vnbspekonomicheskuyu-teoriyu>.

84. Митчелл У. Экономические циклы. Проблема и постановка. – Режим доступу: <http://www.bibliotekar.ru/istoria-economicheskikh-ucheniy-1/70.htm>.

85. Туган-Барановский М.И. С.Ю. Витте и его политика / М.И. Туган-Барановский // Речь. – 1915. – 58. – С. 3–5.

86. Блауг М. Кондратьев, Николай Дмитриевич // 100 великих экономистов до Кейнса = Great Economists before Keynes: An introduction to the lives & works of one hundred great economists of the past. – СПб.: Экономикс, 2008. – С. 148-151. – 352 с.

87. Объяснение возникновения циклов Китчина; см. также: Korotayev, Andrey V., & Tsirel, Sergey V. A Spectral Analysis of World GDP Dynamics: Kondratieff Waves, Kuznets Swings, Juglar and Kitchin Cycles in Global Economic Development, and the 2008–2009 Economic Crisis.

88. Васильев К. Г. Экономико-математическое моделирование финансовых пузырей на фондовом рынке [Текст]: диссертация ...кандидата экономических наук: 08.00.13 / К.Г.Васильев // Санкт-Петербург, 2006. – 117 с.

89. Дротенко Михаил. Финансовые пузыри: обзор научных течений / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.smart-lab.ru/blog/47975.php.

90. Шаститко А.Е. Новая институциональная экономическая теория: ТЕИС, 2012. – 591 с.

91. World Investment Report 2012: Towards a New Generation of Investment Policies. UNCTAD Working Papers. – Geneva, UN Publ., 2012.

92. Yale University. Environmental Performance Index. EPI Rankings [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epi.yale.edu/epi2012/rankings>.

93. Hill C. Reformation to Industrial Revolution. A Social and Economic History of Britain, 1530–1780. – Bristol, 1967. – pp. 139, 179.

94. Розенберг Н., Бирдцелл-мл. Л. Как Запад стал богатым: Экономическое преобразование индустриального мира / Н. Розенберг, Л. Бирдцелл-мл. – Новосибирск: Экор, 1995. – 352 с.

95. The slumps that shaped modern finance [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economist.com/news/essays/21600451-finance-not-merely-prone-crises-it-shaped-them-five-historical-crises-show-how-aspects-today-s-fina>.

96. Паника 1825 года: Первый кризис развивающихся рынков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://marketsolves.com/panika-1825-goda-pervy-j-krizis-razvivayushhihsya-ry-nkov/>.

97. Крупнейшие экономические кризисы. Феномен государственно-монополистической экономики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/vsem_ist/16.php.

98. The Greatest Economic Collapses In History [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.businessinsider.com/the-greatest-economic-collapses-in-world-history-2012-7?op=1>.

99. The origins of the financial crisis [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.economist.com/news/schoolsbrief/21584534-effects-financial-crisis-are-still-being-felt-five-years-article>.

100. The Global Financial Crisis [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pearsonhighered.com/assets/hip/us/hip_us_pearsonhighered/samplechapter/0205231527.pdf.

101. Worker-Run Factories: From Survival to Economic Solidarity [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://web.archive.org/web/20080706163814/http://www.americaspolicy.org/citizen-action/series/12-factories.html>.

102. Экономический кризис в Аргентине: причины и последствия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/Labs/Ecohist/OB10/SEM/CortesConde.html>.

103. World Development Indicators, Argentina. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://data.worldbank.org/country/argentina#ср_wdi.

104. Дэниел Ергин. Добыча: Всемирная история борьбы за нефть, деньги и власть = The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power. – М.: "Альпина Паблишер", 2011. – 960 с.

105. UNCTAD [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=5545&lang=1> Andrews K.R. The Concept of Corporate Strategy / K.R. Andrews. – Dow Jones – Irwin, Homewood, 1971. – 376 p.

106. Forbes Global 2000, 2011. [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.forbes.com/lists/2010/18/global-2000-10_The-Global-2000_Rank.html.

107. UNCTAD. Report for 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdr2013_en.pdf.

108. World Investment Report 2015: Non-equity modes of international production and development UNCTAD [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.unctad-docs.org/files/UNCTAD-WIR2011-Full-en.pdf>.

109. Как живет Нигерия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pro100news.info/politika/ssha/kak-zhivet-nigeriya.html>.

110. Crisis in Mexico: An Infrarrealista Revolution [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.newyorker.com/news/news-desk/mexicos-infrarrealista-revolution>.

111. The crisis in Greece [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bbc.com/news/live/business-33383653>.

112. Structural reforms and macroeconomic performance in the euro area countries [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1323.pdf?6011a20ac416e069623b1a4799a10aea>.

113. Дмитренко Г. Роль фіскальної політики в антициклічному регулюванні економіки [Електронний ресурс] / Г. Дмитренко // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2009. – Вип. 3. – С. 79-86.

114. Макроекономіка. Підручник. Тетяна Артьомова. Тема 21. Фіскальна політика [Електронний ресурс] // Економічна теорія. – 2013. – № 2. – С. 100-116.

115. Цап І. М. Проблеми та перспективи фіскальної політики в Україні [Електронний ресурс] / І. М. Цап // Ефективність державного управління. – 2013. – Вип. 35. – С. 339-345.

116. Морщ Я. І. Сучасні проблеми реалізації фіскальної політики в Україні [Електронний ресурс] / Я. І. Морщ // Держава та регіони. Сер. : Економіка та підприємництво. – 2013. – № 6. – С. 113-118.

117. Осецька Д. В. Фіскальні інструменти реалізації політики економічного зростання в умовах посилення інтеграційних процесів [Електронний ресурс] / Д. В. Осецька // Вісник Академії митної служби України. Сер. : Економіка. – 2014. – № 1. – С. 105-112.

118. Friedman M. Letter on Monetary Policy / M. Friedman // Economic Review / Federal Reserve Bank of Richmond. – 1974. – Issue May. – P. 20–23.

119. Friedman M. The Counter-Revolution in Monetary Theory / M. Friedman // Occasional Paper / Institute of Economic Affairs. – London. – 1970. – № 33. – P. 1–14.

120. Meltzer A.H. What's Wrong with the Fed? What Would Restore Independence? / A.H. Meltzer // Cato Journal. – 2013. – Vol. 33. – № 3. – P. 401–416.

121. Taylor J.B. Commentary: Monetary Policy after the Fall / J.B. Taylor // Macroeconomic Challenges: The Decade Ahead : Presentation at the Symposium. – Jackson Hole, Wyoming. – 2010. – August 28. – P. 1–8.

122. Вдовиченко А. М. Циклічність фіскальної та монетарної політики в Україні [Електронний ресурс] / А. М. Вдовиченко // Економіка і прогнозування. – 2013. – № 2. – С. 55-67.

123. Оніщенко А. В. Головні центри економічних інтеграційних процесів Азійсько-Тихоокеанського регіону [Електронний ресурс] / А. В. Оніщенко // Вісник Академії митної служби України. Сер. : Економіка. – 2012. – № 2. – С. 15-23.

124. Городня Н. Д. Регіональна інтеграція в АТР в пост-біполярній політиці США [Електронний ресурс] / Н. Д. Городня // Історичний архів. – 2013. – Вип. 11. – С. 111-118.

125. Гришина Л.О. Україна та Міжнародний валютний фонд: перспективи співпраці / Л.О. Гришина, П.М. Карась, В.М. Черешня // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 3. – С. 26-30.

126. Інформаційна довідка щодо історії співпраці з Міжнародним валютним фондом. [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=385387.

127. Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imf.org>.

128. Поважна Н.Я. Міжнародні валютно-фінансові організації як складова інституціональної основи глобалізації світової економіки [Текст] // Збірник наукових праць. Міжнародна економіка / Н.Я. Поважна. – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2000. – № 27. – С. 198-202.

129. Рионовости Украина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rian.com.ua/economy/20150518/367692380.html>.

130. RBC news [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ru/rbcfreenews/54d6e7d39a794762f7e071c9>.

131. Статистичний портал Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ved.gov.ru/exportcountries/cn/cn_ru_relations/cn_ru_trade/.

132. Міжнародний товарооборот США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bea.gov/>.

133. The Central Intelligence Agency [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/appendix/appendix-d.html>.

134. Department Mission Statement USA [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/3997.htm>.

135. Statistics of UNCTAD [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/downloadPrompt.aspx>.

136. Statistics of UNCTAD [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=24738>.

137. Statistics of UNCTAD [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/downloadPrompt.aspx>.

138. Statistics of UNCTAD [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://unctad.org/en/Pages/DIAE/FDI%20Statistics/World-Investment-Report-\(WIR\)-Annex-Tables.aspx](http://unctad.org/en/Pages/DIAE/FDI%20Statistics/World-Investment-Report-(WIR)-Annex-Tables.aspx).
139. Statistics of UNCTAD [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdr2014overview_ru.pdf.
140. Statistics of UNCTAD [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx>.
141. UNCTAD: доклад о торговле и развитии, 2014 год [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdr2014overview_ru.pdf.
142. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура / пер. с англ. под ред. О. Шкаратана. – М.: ГУ-ВШЭ, 2008. – 608 с.
143. Шульгіна М. В. Хантінгтон як фундатор цивілізаційної геополітики [Електронний ресурс] / М. В. Шульгіна // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2012. – Вип. 4(3). – С. 116-121.
144. Каміль Сигідус. Українська криза в контексті концепції зіткнення цивілізацій Самуеля Ф. Хантінгтона [Електронний ресурс] / Сигідус Каміль // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип. 98. – С. 377-383.
145. Beyond Japan: The Dynamics of East Asian Regionalism (Cornell Studies in Political Economy)/ Peter J. Katzenstein (Editor), Takashi Shiraishi (Editor) // Cornell University Press (March 2006).
146. Globalization, Regionalization and Cross-Border Regions / Markus Perkmann (Editor), Ngai-Ling Sum (Editor) // Palgrave Macmillan (October 4, 2002) – 339 с.
147. Regional Integration in Europe and Asia: Legal, Economic, and Political Perspectives (Transformation, Development, and Regionalization in Greater Asia) / Sung-hoon Park, Kim Heungchong // Nomos Verlagsgesellschaft (2009). – 322 с.
148. Institutions, Institutional Change and Economic Performance (Political Economy of Institutions and Decisions) // Douglass C. North (Author) / Publisher: Cambridge University Press (October 26, 1990) – 159 с.
149. Організаційно-функціональна структура ASEAN [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.asean.org/images/2013/other_documents/contact_us.jpg.
150. ASEAN Centres & Facilities [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.asean.org/asean/asean-centres-facilities>.
151. ASEAN Basic Documents [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.asean.org/asean/asean-secretariat/basic-documents>.
152. Web portal of deutschland.de and "DE magazine Deutschland". – [Електронний ресурс]- Режим доступу: <https://www.deutschland.de/ru/topic/okruzhayushchaya-sreda/zemlya-i-klimat/ustoychivoe-razvitie>.

153. Национальная стратегия устойчивого развития. 10 лет устойчивого развития "made in Germany" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bundesregierung.de/Content/DE/_Anlagen/Nachhaltigkeit-wiederhergestellt/2012-06-01-kurzpapier-n-russisch.pdf?__blob=publicationFile.

154. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

155. Журнал "Лига финансы". Инфографика: Кому и сколько должна Украина за рубежом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finance.liga.net/economics/2013/12/6/infografica/36628.htm>.

156. Євдокимова А. В. Концептуальна модель активності громад для задач формування портфелю грантових проєктів соціально-економічного розвитку громад, які підтримуються міжнародними організаціями [Електронний ресурс] / А. В. Євдокимова // Управління проєктами та розвиток виробництва. – 2011. – № 4. – С. 134-139.

157. Пенська І. О. Вплив міжнародних фінансових організацій на економічний розвиток України [Електронний ресурс] / І. О. Пенська // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2014. – № 2. – С. 18-24.

158. Міокова Н. В. Державна політика співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями в умовах світової економічної кризи [Електронний ресурс] / Н. В. Міокова // Економіка та держава. – 2010. – № 7. – С. 110-112.

159. Ільченко-Сюйва Л. В. Наднаціональність міжнародних економічних організацій як фактор творення державної економічної політики [Електронний ресурс] / Л. В. Ільченко-Сюйва, Л. В. Бабій // Економіка та держава. – 2009. – № 8. – С. 48-51.

160. Арабский валютный фонд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://amf.org.ae/aboutamf>.

161. Світовий Банк (World Bank Open Data) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/>.

162. The IMF at a Glance [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/about.htm>.

163. Международный Валютный Фонд. Информационная справка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.imf.org/external/np/exr/facts/rus/groupsr.pdf>.

164. Mexico Overview – World Bank [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/en/country/mexico/overview>.

165. Greece | Data – The World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/country/greece>.

166. Глобалізація і економіка України / С. І. Соколенко. – К. : Логос, 1999. – 566 с.

167. Воробьев Е. М. Кризис рыночного фундаментализма / Е. М. Воробьев, Б. П. Тимченко // Вч. зап. Харк. гуманіт. ін-ту "Нар. укр. акад.". – 2000. – Т. 6. – С. 257-263. – Библиогр.: 4 назв.

168. Экономическое равновесие в интерпретации различных школ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vadimgalkin.ru/politics/macroeconomics/economic-turbulence-part-2/>.

169. Мартинюк В. П. Оцінка стану національної економіки на основі інтегрального показника економічної безпеки держави [Електронний ресурс] / В. П. Мартинюк // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. – 2013. – № 25(1). – С. 179-187.

170. Пугачова М. В. Статистичний моніторинг стану галузей економіки з використанням показників кон'юнктурних обстежень підприємств. [Електронний ресурс] / М. В. Пугачова // Моделювання та інформаційні системи в економіці. – 2014. – № 90. – С. 95-106.

171. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Стан економічної безпеки [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=678af755-f432-45a5-804b-b8e86ebf2682&tag=Konkurentno-promozhnistTaStanEkonomichnoiBezpeki>.

172. Кравчук Н. Асиметрії і дисбаланси глобального розвитку: ідейно-теоретичні та фундаментальні основи дослідження [Електронний ресурс] / Н. Кравчук // Міжнародна економічна політика. – 2011. – Вип. 1-2. – С. 170-210.

173. Бойко А. В. Теоретичні моделі в аналізі стійкості національної економіки [Електронний ресурс] / А. В. Бойко // Наука й економіка. – 2013. – Вип. 4(1). – С. 233-238.

174. Жукович І. А. Інтегральні індекси у вимірюванні економіки знань за методологією Світового банку [Електронний ресурс] / І. А. Жукович // Статистика України. – 2013. – № 1. – С. 47-53.

175. Лабунська А. В. Правовідносини Міжнародного валютного фонду з Організацією Об'єднаних Націй [Електронний ресурс] / А. В. Лабунська // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С. 382-386.

176. Кравченко А. С. Особливості фінансової взаємодії Міжнародного валютного фонду з центральними банками [Електронний ресурс] / А. С. Кравченко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2013. – Вип. 181(5). – С. 82-86.

177. Петрик О. Фінансові програми Міжнародного валютного фонду для надання фінансової допомоги країнам [Електронний ресурс] / О. Петрик, В. Батковський // Вісник Національного банку України. – 2014. – № 6. – С. 11-18.

178. Гребенюк М. С. Роль Конференції ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД) у формуванні міжнародного права на розвиток [Електронний ресурс] / М. С. Гребенюк // Вісник Академії адвокатури України. – 2008. – Число 3. – С. 143-149.

179. Чіка Е. Н. Вплив глобалізації на процес реалізації функцій ООН: виклики XXI століття [Електронний ресурс] / Е. Н. Чіка // Наукові праці МАУП. Серія : Політичні науки. Юридичні науки. – 2013. – Вип. 2. – С. 78-83.

180. Рекомендації десятого фінансово-економічного форуму [Електронний ресурс] // Міське самоврядування та регіональний розвиток в Україні. – 2012. – № 1. – С. 33-34.

181. Міжнародний екологічний форум "Зелена економіка. Зелені технології. Зелені інвестиції" // Економіст. – 2011. – № 11.

182. The Global Competitiveness Report 2012–20013: Full Data Edition is published by the World Economic.

183. Forum within the framework of The Global Benchmarking Network // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.weforum.org/gcr.

184. Маєвський О. В. Математична модель взаємодії хижак-жертва з врахуванням просторових факторів та фактору опору середовища існування популяцій / О. В. Маєвський, І. А. Пількевич, Ю. Б. Бродський // ScienceRise. – 2015. – № 4(2). – С. 23-27.

185. Лісовська В. П. Про перманентність дискретної системи хижак-жертва з монотонною функцією впливу / В. П. Лісовська, О. І. Неня // Математичне та комп'ютерне моделювання. Сер. : Фізико-математичні науки. – 2014. – Вип. 11. – С. 132-142.

186. Поплавська Ж. Ефект взаємодії : синергізм в економіці / Ж. Поплавська // Вісник Національної академії наук України. – 2001. – № 5. – С. 39-42.

187. Снопенко Г. Г. Синергетична функція самозбереження – складова основи самоорганізації економічних систем в забезпеченні безпеки підприємств / Г. Г. Снопенко // Часопис економічних реформ. – 2013. – № 3. – С. 82-88.

188. Шматько Н. М. Підходи до формування синергетичного ефекту в економіці / Н. М. Шматько // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2013. – Вип. 43. – С. 103-106.

189. May R. M. Stability and complexity in model ecosystems. – Princeton: Princeton University Press, 1973, Ch. 3; Мэйнард Смит Дж. Модели в экологии. – М.: Мир, 1976. – Гл. 7.

190. Ladde G. S., Si1jak D. D. Stochastic stability and instability of model ecosystems. – In: Proc. IFAC 6th World Congr. Boston–Cambridge, 1975, Pittsburg, 1975, P. 3, p. 55.4/1–55.4/7.

191. Лубенець С. В. Імітаційне агентне моделювання в міжнародних відносинах / С. В. Лубенець, І. М. Харченко // Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних сил. – 2010. – Вип. 4. – С. 120-123.
192. Ржевська Н. Ф. Комплексне моделювання у прогнозуванні та розробка міжнародних сценаріїв / Н. Ф. Ржевська // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2012. – Вип. 4(3). – С. 170-175.
193. Шкіль Н. Г. Моделювання міжнародних бізнес-процесів в Україні / Н. Г. Шкіль // Інноваційна економіка. – 2014. – № 6. – С. 58-65.
194. Малік М. А. Обґрунтування напрямів інтеграції національної економіки: досвід моделювання / М. А. Малік // Экономика Крыма. – 2013. – № 2. – С. 134-138.
195. Задорожний Г. В. Особливості інтеграційних трансформацій національних економічних моделей країн ЄС / Г. В. Задорожний, Л. О. Мельник, В. О. Козуб // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2011. – Вип. 2. – С. 399-405.
196. Радзівська С. О. Моделювання взаємодії інтеграційних процесів і конкурентоспроможності національної економіки / С. О. Радзівська // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – № 8. – С. 16-19.
197. Кирилюк Н. В. Глобалізаційні та інтеграційні чинники трансформації європейських національних моделей економічного розвитку / Н. В. Кирилюк // Бізнес Інформ. – 2013. – № 6. – С. 47-52.
198. Кондратенко О. Ю. Євразійське економічне співтовариство як перехідна модель інтеграційної стратегії Російської Федерації / О. Ю. Кондратенко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2015. – Вип. 124(1). – С. 12-25.
199. Сергей Ткачев. "Устойчивое развитие": спасение человечества или "троянский конь"? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nash-sovremennik.ru/p.php?y=2003&n=6&id=5>.
200. Statistics of UNCTAD [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_overview_ru.pdf.
201. The World Factbook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2054rank.html>.
202. Ukraine | Data – The World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/country/Ukraine>.
203. The Asian Conventional Military Balance in 2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://csis.org/files/media/isis/pubs/060626_asia_balance_powers.pdf.
204. USA statistics [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2001rank.html>.

205. Global Launch of 2015 Human Development Report [Электронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hdr.undp.org/en/2015-report>.
206. National and Regional Human Development Reports [Электронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hdr.undp.org/en/country-reports>.
207. The Economist Intelligence Unit's quality-of-life index [Электронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economist.com/media/pdf/QUALITY_OF_LIFE.pdf.
208. Insurgency Defectors: Dangers and Deradicalization Processes [Электронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fsi.fundforpeace.org>.
209. Trends in world military expenditure, 2015 [Электронний ресурс]. – Режим доступу : <http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1504.pdf>.
210. BBC. Nato defence spending falls despite promises to reverse cuts [Электронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bbc.com/news/world-31619553>.
211. OECD. Income Inequality – The Gap between Rich and Poor [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org>.
212. OECD. Political finance needs tighter regulation and enforcement [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/governance/political-finance-needs-tighter-regulation-and-enforcement-says-oecd.htm>.
213. Swiss Statistics [Электронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/en/index/themen/03/04/blank/key/lohnentwicklung/nominal_und_real.html.
214. South African manufacturing production and the exchange rate [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.statssa.gov.za>.
215. Список стран по численности действующих войск [Электронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Список_стран_по_численности_действующих_войск.

Наукове видання

Сазонець І.Л., Гладченко А.Ю.

**ДИСИПАТИВНА МОДЕЛЬ ГЛОБАЛЬНОЇ РІВНОВАГИ ТА
АМЕНСАЛІСТИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ**

Монографія

Технічний редактор
Віталій Власюк

Підписано до друку 14.04.2017 р. Формат 60x84 1/16.

Папір офсетний. Гарнітура "PT Serif". Друк офсет.

Ум. друк. арк. 12,32. Наклад 100 пр. Зам. 27.

Видавництво "Волинські обереги".

33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97;

e-mail: oberegi@mail15.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи

ДК № 270 від 07.12.2000 р.

Надруковано в друкарні видавництва "Волинські обереги".